

„ВІСЬМА

УКРАЇНА.“

1906 РІК.

Число 1—2.

Січень — Лютий.

З М І С Т.

	стор.
Передне Слово	3—4
Одно слово. Оповідання старого якута. <i>Леся Українка</i>	5—8
Оптимістам. <i>М. Чернявський</i>	8—
Чорний ворон. <i>Ів. Личко</i>	9—25
Ранок. <i>А. Шабленко</i>	25—26
Краса автономія України. <i>Павло Смуток</i>	27—40
До жіноцтва. <i>Христя Длчевська</i>	41—
Революція й органи Самоуправи. <i>Л. Бич</i>	42—70
В дорогу. <i>Ів. Личко</i>	70—
Національне питання у Росії. <i>К. Каутський</i>	70—81
Сонет. <i>М. Вдовиченко</i>	82—
Де-що про націоналізм та соціалізм. <i>К. Не—я (К. А.)</i>	83—93
Орел. <i>Гриць Бойко</i>	94—
Українській національно-громадській рух і 1905 рік. <i>Ів. Стешенко</i>	95—99
Огляд внутрішніх справ. (Новий закон про страйк.—Одурено, чи ні? Нова позичка грошей.—Два світогляди. В. Лібкнехт.—Товаришам з „Хлібороба“). <i>Ів. Личко.</i>	100—116
Дописи:	
Харківські події 12 грудня. <i>А. Ільченко</i>	117—122
З селянського життя на Полтавщині. <i>Микита Ткаченко.</i>	123—125
Хроніка та бібліографія. <i>М. Шадлун, М. Горонович</i>	126—140
Оголошення	I—IV

„ВІСЬМА

УКРАЇНА.“

1906 РІК.

Число 1.

Типографія Спб. Училища Глухонѣмыхъ, Гороховая, 18.

„Вільна Україна“

політично - літературно - науковий
МІСЯЧНИК.

Виходить в останніх числах кожного місяця книжками 5—6 аркушів друку.

Згоднісь поки-що писати: Арабажин К., Алчевська Христя, Бич Л., Бойко Г., Вдовиченко М., Веселовській В., Вороний М., Винниченко (Деде) В., Гал (Женева), Ганкевич М. (Галичина), Дорошенко В., Дорошенко Д., Дулбін М., Жукъ (Батуринській) (Англія), Ільченко А., Коваленко-Коломацькій Г., Кобилянська Ол. (Буковина), Коцюбінській М., Левінській В. (Галичина), Личко Ів., Леся Українка, Мацієвич Л., Мазуренко В., Надія Ф., Новодворській О., Понятенко П., Панейко В. (Галичина), Петлюра (Тагон) С., Русова С., Степанівна М., Стещенко Ів., Стефаник В. (Галичина), Смуток П., Ткаченко Микита, Ткаченко Микола (штука), Чацкій М., Черкасенко С., Чернявській М., Шабленко А., Шадлун М., Эрастов С., Яблоновській В. та інші.

Ціна „ВІЛ. УКР.“: на рік **3** карб.; $\frac{1}{2}$ року—**1** карб. **80** коп.; окрема книжка коштує—**30** к.

Передплачувати можна!

1) В Редакції „В. У.“—Петербург, Невській 139, п. 60. 2) Київі—Видавництво С. Компанейца, Крещатик, д. 54. Рукописи редакція прохає писати правописом—**кулішівкою** і лише з одного боку листа. До кожного рукопису повинна бути приложена підпись автора і його адреса.

Не прийняті до „ВІЛ. УКР.“ праці вертаються авторам за їх власний кошт. По 3-х місяцях, коли автор не візьме, знищуються.

Редактор-видавець **Антін Шабленко.**

Редактор **Іван Личко.**

УВАГА ДО ЧИТАЧІВ.

„Вільна Україна“ вживатиме правопис, що найбільше підходить до української мови,—так звану „Кулішівку“ (бо її вперше завів в українських книжках славетний письменник Куліш). Сей правопис вживався в Росії до заборони його 1876 року, а тепер його вживає в своїх виданнях Академія Наук, і Св. Синод такимъ правописом друкує українське євангеліє. Ось чим сей правопис відрізняється від того, котрим друкувалися українські книжки в Росії за останні 30 років:

1. Де в українських словах вимовляється тверде *и* або *ы*, там досі писалось *ы*, а тепер буде писатись *и*. Наприклад, слова „быты“, „грыбы“—тепер писатимуться: „бити“, „гриби“.

2. Де вимовляється тонке *и*, там досі писалось *и* та *і*, а тепер буде тільки — *і*. Наприклад, слова „смитныкъ“, „лисъ“, „свій“ писатимуться—„смітник“, „ліс“, „свій“.

3. Де вимовляється *и* з притиском, — *йи*, там буде писатись *ї*. Наприклад, слова „йихаты“, „мои“ — писатимуться: „їхати“, „мої“.

4. Твердий знак чи ер — *ъ* — зовсім не буде писатись.

5. Де вимовляється тверде *е* чи *э*, там писатиметься *е*, а де вимовляється *е* з притиском — *йе* — там писатиметься *є*. Наприклад, слова — „небо“, „Энеида“ писатимуться — „небо“, „Енеида“, а слова „спивае“, „еретыкъ“—писатимуться: „співає“ „еретик“.

Врешті все буде писатись так як вимовляється. Сей правопис тим і кращий, що він найближче пристосований до української живої вимови.

Тим, — хто вже звик читати українські книжки, друковані старим правописом — *зъ* та *ы* — спочатку може буде трудно привикнути до нового, — але треба тільки одразу собі замітити, що

старе *ы* тепер пишеться *и*

„ *и* „ „ *і*

„ *йи* „ „ *ї*

„ *э, е* „ „ *е*

„ *йе* „ „ *є*

А замітивши собі се, — треба тільки уважно прочитати одну-дві сторінки по новому правопису — і тоді вже далі читання піде гладко.

ПЕРЕДНЕ СЛОВО.

Розступилися хмари тай знов намагаються зійтись...

Сонце глянуло на землю всим блиском своєї сили і краси тай знов за гори сховатись хоче...

Люди побачили людей. Але брати не встигли ще пізнати своїх братів.

А темні сили знову повстали на оборону „старого ладу“. Вони повстали і шаленими хвилями помсти з жахом б'ють в набережжя, де стоять з'єднані голодом, міцні своєю численністю, народні маси. Їх пригнобив, пригнітив „старий лад“. А зараз намагається, заглушити гарматами перший могутній поклик сих мас до світла до волі!...

Але „сила“ пригноблених міцніє. Свідомість зростає.

Проти сили і свідомости пригноблених зараз виступило стихійнеє царство гармат, шалене море штиків.

На герц вийшли два лютих ворога.

Бій почався...

Зі сходу й заходу встали хмари і чорними крилами б'ють прозорий блакіт...

Кров сторіками тече... Стени червоніють... І сонце стало...

У сей саме час ми озиваємось до українського суспільства з щирим і рідним словом.

Перед нами велика робота: освітити сучасну боротьбу, що повстала з такою силою у Росії і на Україні. Показати причини її, дати пораду тим, хто не може покластись на власний досвід. Робота важка. Праці багато... Але допоможе нам той шлях, ті принципи, на

яких ми стоїмо. Допоможуть принципи наукового соціалізму. Ми понесемо їх українському суспільству. Ми розкажемо на сторінках „Вільної України“ як зараз капіталізм пройняв наскрізь суспільство і поділив його на два ворожих протилежних по інтересам класи-буржуазію та пролетаріат. Ми освітлемо жорстокій визиск капіталістами робітників, визиск якій панує по всіх країнах, що вийшли вже на шлях капіталістичного розвою. Освітлемо протилежність інтересів буржуазії і пролетаріата. Покажемо неминучість класової боротьби, котра мусить закінчитись революційним переходом фабрик, заводів, земель у розпорядок працюючих мас. Ми гаряче будемо обстоювати ці принципи, бо певні, що повна гармонія суспільного розвою можлива лише тоді, коли соціалістичний лад виросте на руїнах капіталістичного.

Але щоб наш шлях був битою дорогою, без ніяких ям, вибоїв, ровів, ми рівночасно повинні й його розчищати. Ми мусимо виступати проти державного централізму і за федеративну автономію нашого Краю. Вимагати повного і вільного культурно-національного розвою всього українського народу.

З такими думками йдемо до українського суспільства, віддаючи на суд йому перший українській місячник „Вільну Україну“.

Посиляєм свої думи до рідного краю

Братам нашим—робітникам, хай їх привітають.

Хай разносять вітри буйні по чистому полі

Наші думи, слова наші і правди і волі.

Нехай стануть наші думи на дніпрових горах

І розкажуть братам нашим про їх муки й болі

Нехай правих всіх покажуть, неправих осудять,

Нехай дзвонами задзвонять, всіх людей розбудять!

О д н о с л о в о .

(Оповідання старого якута).

Було їх тут три, чужих людей; тепер нема. Один умер одразу, як тільки-що приїхав, був слабій, такий, як дівчина, огнем все дихав, не їв нічого, тільки сніг і лід, і з того вмер. Другий „чужий“ поїхав кудись, не знаю, може що до дому, а може далі, ми не розібрали, як він казав. А третій зоставався ще довго тут. І сам у хаті жив, не хтів нікого. Я ходив до нього, мій син ходив, сусіди теж ходили. Приходили—він нам казав: сідайте (так і казав по нашому, навчився і сього слова, й інших слів багато). І ми сідали, він давав нам чаю, і до вогню пускав, і так давав що небудь, що просили, тільки часом нічого не було, то так сиділи: він в книжку дивиться, а ми на нього. І довго так, аж поки нудно стане. А спати не давав у нього в хаті. Казав: ідіть, я буду спати сам, я буду сам“ і так покаже палець один, що таж один він буде в хаті. І вже тоді як хто не йде, він візьме за плечі й виведе за двері геть.

Не бив, а так виводив,—він ніколи не бив нас. Як лихий бував, тоді кричав, ногами тупав, щось багато по своєму балакав, тільки ми того не розуміли. Часом так, хто зна чого він сердився—чужий, його не розбереш... Ну, все ж був добрий, не то, що наш „тойон“. У нас казали, що може він дурний, того і добрий. Але ж дурний хиба на книжці знає? Він знав, куди і звідки річка йде, і хто від чого хворий, хто умре, хто видужає. Він багато знав, дурний того не знає. Ми питали, чи він розумний, і чи в нього дома усі такі. То він сміявся тільки, нічого не казав, не вмів сказати, а може не хотів. Він потім знав багато говорити і пісень навчився наших,—дивиться на книжку, таку, що сам зробив, і так співає, як ми колись співали, геть до слова. А пастки ставити і невід затягати не вмів і не навчився, хоч і хтів. Морозу він боявся. Рідко-рідко виходив на мороз. Тоді як сполох бувало видко, він тоді виходив,

хоч і мороз, любив на те дивитись.
У їхній стороні нема такого.
У їхній стороні й зимою сонце
і щось таке росте, що в нас нема,
і різне есть таке, що ми не знаєм.
Він нам хотів про все то розказати,
але у нас те все ніяк не зветься—
казав „чужий“—нема в нас слов та-
кихъ.

Вин нам по своїому казав слова
Як зветься се і те, я знав тоді,
тепер забув—давно було, старий я,—
тоді ще молодий був. І „чужий“
був молодий, а борода велика...
Ще поки був здоровий, не така
була та борода, а як заслаб,
то виросла така, що аж по пояс,
так наче в казці... В нас таких немає
він довго був слабий,—казав, від того,
що сторона йому чужа. Хто знає?
Він їв, і пив, і спав, все як здоровий,
казав: „нічого не болить“. А схуд
і перше все лежав, дивився в стіну,
ні з ким не говорив; виганяв,
як хто приходив в хату. Потім раз
прийшов до нас у хату сам. Багато
казав нам і співав своїх пісень,
все про таке, що в нас його немає,
ми слухали, а потім всі послули.
Прокинулись—він плаче. Ми питаєм:
„що хто тобі зробив?“ — „Ні хто ні
чого“.

Так і пішов, і більше не приходив.
А ми ходили часто до „чужого“,
як він лежав. Він вже не був лихий,
не виганяв нікого, тільки часто
так якось плавав і сміявся разом
і все хотів одно якесь там слово
нам розказати так, щоб зрозуміли,
казав, то лехше буде, як розкаже.

А ми таки того не розібрали,
то щось таке, що в нас його нема
нераз казав, що як би те одно
йому хто дав, то він би був здоровий.
Питали ми, чи то яка ростица,
чи звірь, чи птиця, страва, чи одежа.
Казав, що ні. Раз батько мій сказав:
„Як би тут був твій батько або мати,
брат чи сестра, чи жінка, певне б ти
тоді здоровий був,—се ж певне їх
не має тут, і може й зветься так,
як в нас ніхто не зветься?“ Він по-
думав,
а потім головою покивав,
і каже: „ні, ще гірше б я журився,
як би й вони усі були в сій пущі,
як би й вони без того пропадали,
без чого я тут гину“... Батько мій
спитав його: „А в вашій стороні
того багато є?“ Він знов подумав,—
тоді якись у нього стали очі,
як в оленя, що на морозі плаче.
„Ні, каже, в нас його теж не багато,
ми більше мучимось, коли б здобути,
ніж тішимось з нього, але все ж
нам часом хоч здається, що вже маєм
хоч трошечки, або от-от здобудем,
або хоч забуваєм, що нема.
Алеж ми живемо хоч трохи... ну, не
знаю,
як це по вашому... не так як тут
живуть,
На се і я сказав: „та вжеж у вас
і їжи й всього більше“.—„Ні не те,—
сказав чужий,—я не про те кажу.
Ну от коли хто хоче вийти з юрти,
а тут його не пустять, ще й прив'яжуть,
то як по вашому, де він сидить?“
— Та вже ж у юрті! всі ми загукали.
— „А як не в юрті, а де небудь так,

аби се як було де він не хоче,
то се як зветься“?—тут ми не вгадали
один казав „у лісі“, другий „в полі“,
усе не доладу, а я мовчав,
бо що так говорити, як не знаєш?
Чужий усе загадував: „Ну, добре“,
а як то зветься, як хто має пташку
таку, що довго вже сиділа в нього,
і випустить летіти, як сказати,
куди він випустить?“ Знов кажуть
хто „в поле“, хто „в тайгу“, а хто—
„на сніг“.

Чужий розсердився та вже до мене:
„Ну, каже, як тебе тойон посадить
в холодну“... „За що він мене посадить?
Я заплатив усе!“ кажу чужому,
тай сам розсердився. Той засміявся
— „Ну, каже, не тебе, а так, кого,—
то що тому найгірше у холодній,
чи те, що їсти й пити не дають,
чи те, що родичів нема в холодній,
чи те, що йти до дому не пускають
і не дають робити, що він хоче?“
— „Та як кому, хто що най більше
любить“.

Сказав мій батько. Тут чужий зрадів
(не знаю вже чого!) і знов питає:
— „О тож, коли хто любить, що б
пускали
ходити скрізь, робити все, що хоче,
то як сказати, що він любить? тільки
одним сказати словом? Ну, хто скаже?“
Тут хто сказав: „робити“, хто —
„ходити“
а хто— „не знаю“. Зморщився чужий:
„Ні, каже, все не те, не має слова!
Ну, я вам так, без слова розкажу,
ви тільки добре слухайте“.— „Тадобре“,
сказали ми, хоч нам уже обридло,
та жаль було чужого, бо слабий.

Він став казати: „Бачите, для мене
найкраще те, як можна скрізь ходити
і все робити, от сього й не має“.
Ми засміялись: видумов чужий!
Він скрізь ходив, куди і ми ходили,
хиба що сам не хтів, коли мороз,
а то ходив на влови і на рибу
і раз далеко їздив до „чужих“,
і до тойона, та й до нас приходив,
усюди був, і все робив, що хтів;
дивився в книжку, сам робив книжки,
і шив, і чай варив, і їв, що хтів,
що тільки мав, не одбірав ніхто.
„Хто ж не дає ходити і робити?
кажу йому, — не ми ж?“ — „Та ні,
не ви!“
— „Хиба тойон? Так він коли приїде!
А ти собі тим часом скрізь ходи
і все роби, що хочеш, ми не скажем
тойонові“.— „Тойонів тих багато,
не тільки сей один“ сказав чужий.
— Так ті ще далі, ніж оцей, боз роду
сюди не приїздять, ти їх не бійся,
не знатимуть,—вмовляем ми чужого,
а він махнув рукою: „Що казати вам!
Не знаєте! Куди я тут піду?
І що я тут зроблю у вашій пуці?
а геть від вас поїхати не можу,
нема ж мені тут... ех немає слова!“
Та як замовк чужий, то так до ночі
просидів і до нас не озивався.
Не знаю й досі, що йому зробилось,
що він такий лихий в той вечер був!
І нащо там йому здалось те слово?
Нема, ну, той нема! багато слов
було у нього в книжці, ну й казав би
собі, яке хотів, а ми не знаєм,
у нас нема книжок і мало слов.
Еге, не доказав я про чужого.
Так знаєте, умер він. Я до нього

усе ходив. Питав я раз його,
чого він умірає, чи з морозу,
чи з кого слабість перейшла на нього
(він часом так про інших говорив,
коли хто умірав),—тож ти розумний,
сказав я, — знав про інших, — знай
про себе.

А він сказав: „я знаю, я від того
вміраю, що у вас ніяк не зветься,
хоч єсть його без міри в вашім краю,
а те, від чого міг би я ожити,
не зветься теж ніяк, немає слова
але й його самого в вас нема...
Як би було хоч слово, може б я
ще й жив би з вами“... і чужий аж
плакав,

як те казав, і я заплакав з ним,
бо жаль було чужого, добрий був.
А тєє слово раз мені казав
чужий по своїому, та я його забув,
чуже воно, та й що ним називати?
Не треба нам його. Чужим бач треба,—
казав чужий, що не один вмірає
отак як він і ще умре багато...
Уже б ми їм казали тєє слово,
як хто з чужих людей отак заслабне,
так щож, коли його у нас нема,
І що воно й до чого тєє слово?
То, певне, чари, то якесь закляття,
коли від того люде умірають...

Леся Українка.

1903.

Оптимістам.

Ви думали, що наша доля
До нас прилине у квітках
Немов весна з ясного поля,
Що нам ввижається у снах.—

* *
*

Даремно! Прийде наша воля
Немов поранений борець,
І на її змарнілім чолі
Побачать мученства вінець.

* *
*

Уся в крові та воля буде,
По трупах прийде... І її
Ще будуть довго шарпати люде
Чужі, а гірш того—свої.

М. Чернявській.

„Чорний ворон“.

... Він сів на тоненькому галузі креслатої груші, що вітами торкалась мерзлих вікон Грабихиної хати.

Злегка гойднулись сусідні віти,—іскристий іній струсився на землю. Тепле—промінне з блискомъ сонця падало на землю, з морозом змагалось... Та дарма. Мороз не вгавав, бо час, його вже наступив.

Сів чорний ворон проти сонця, але очі не змогли дивитись на блиск його.

Крякнув ворон, хижо повів очима навкруги, стрепенув крилами і одвернувся од сонця.

Знов гойднулись віти, черкнувши злегка галузем замуrowані морозяними везерунками шибки вікон; знов падав іній на землю.

Ще раз крякнув ворон і чорного дзьоба сховав у пір'ї на грудях...

Віра Андріївна Грабиха стояла біля вікна, бачила як сідав ворон, чула як двічі він крякнув. Наче щось торкнуло її хвору душу, стисло серце. По смуглому красивому обличчю пробігла якась неспокійна думка.

Годинник, ударив три.

— Марфо!

— Надірваним голосом кликала Віра Андріївна покоївку. У голосі її вчувалась якась непевність, турбота; тусклий хрипливий він не відповідав високій могутній постаті Віри Андріївни. Але се не є наслідок дізгармонії природи, се лише наслідок останніх подій суспільної боротьби, що вирвала з її обійм досі щасливої матері сина гімназиста.

— Марфо!—вже нетерпляче сказала вона вдруге.

— Чого!—Виглянула з другої кімнати чепурненька дівчинка.

— Панич вже дома?

— Нема ще. Вони казали, що вернуться у три часи, а може ще й раніш.

— Ну гаразд. Лаштуй обід—сказала Віра Андріївна і знов дивилась у вікно.

Шибки розмерзлись. Кімната була повна світла. На вулиці вештались люде. Купками їздили узброєні, з нагаями казакі.

„Ось вони сини славетного Дону, нащадки великих борців за народню волю!.. На щò ви здалися!.. На рідних братів ордою ведуть вас... Де-ж почуте братерства де просте безпосередне почуте жалю до людей?.. Не лишилось!.. все отруєно... вщерть налиті ваші серця сліпою помстою“..

Товпились думки у голові Віри Андріївни, безперестанно штовхаючи одна другу, мов хвиля хвилю бистрої річки. Як розбите скло нерівними краями різнула її хворий мізок згадка про сина гімназіста Миколу, котрого три тижні поперед устрелено на вулиці такою-ж засліпленою, розбещеною ордою, як ось се поїхала... І кожен раз, коли попадались на очи козакі, образ сина простреленого трьома кулями, вставав перед нею і кликав до помсти... І кожен раз у нестямі й безсилості Віра Андріївна переживала хвилини божевільства та роспуки, які випали на її долю перед холодним трупом своєї любої дитини. Коли другий син її студент Петро, бажаючи заспокоїти хору на серце матір, завше казав: „Мамо іде велика боротьба за волю народа, за його кращу долю та світлу бідучину, а всяка боротьба по требує жертв“.

Коли приходив товариш її юкійного чоловіка відомий письменник Граціянов і казав: „Еволюція перейшла до революції, а революція не милує; вона устеле шлях трупами борців, поведе до щастя міліони, маси и нарід щасливий і вільний складе незабутню славу шаленству мужних борців“..

То все се не могла собі з'ясувати Віра Андріївна. І натура жінки, і серце матірки обурювались проти такої філософії. Безпосередність гострого й болючого почуття завше борола змагання розуму, його сухих та черствих висновок.

„Ні! Серце і душа мої не можуть міряти успіх боротьби за волю кількістю жертв... Смертю найкращих, найміцніших поодиноких істот, поодиноких борців. Мое серце дутяче болить

ніж розум прагне зрозуміти, розрахувати... І через те я нікоде не згожусь, що держава, суспільство, людкість, маси мають моральне право використати життя поодиноких людей взглядно своїм власним потребам, можуть послати їх на смерть“...

Такъ завше казала Віра Андрієвна; і коли вона казала, то вся її істота переймалась почуттям. Висока, дебела по-стать тремтіла; чорні велики очі блищали мов вода на дні глибокої керниці. Сей тусклий блиск відбивав якусь „недоразумілість“, свідчив, що Віра Андрієвна не може „чогось“ з'ясувати... А тим часом хоре серце почина бухкати в груди, душа боліти, страждане і сум снувати білими плямами—пасмами по смуглому обличчю мов докірливі осінні тумани по з'ораних нивах.

Віра Андрієвна знов зупинилась біля вікна.

Широкою смугою світла проходив крізь вікно промінь і поділяв кімнату. Очі її справились на смугу світла. А думка прудка та бистра, як сам сей промінь, чорна як ніч стискала мізок; давила серце...

„Боже!.. Що таке мені?.. Чогось бракує... повітря наче... Так ніж... Щось даве, свердлить серце... віщує... Яка се мука жити з хорим серцем... Спокій... Я вже його давно не зазнаю, Лише зараз не одне серце... Ні... Щось... але що?.. Що саме?!! Наче я кого чикаю невідомого, наче щось має бути, зкоїтись надзвичайне, страшне. Але знов же що? Погане?.. Добре?..

Такі думки бентежили зараз Віру Андрієвну, плазували до мізку мов гробаки до трупу, оповивали його чорними гадюками. А серце мов барометр перед бурею, то замірало, то знов здоймало лемент.

— Марфо! Панич прийшов?..

— Ні, ще немає.

— Може-б ти пішла та покликкала. Він до Самійленка пішов.

Та хиба ж вони маленьки; не знають що вже час обідати, чи що!..

Віра Андрієвна не намагалась більше.

Проста безпосередня одповідь Марфи наче упевнила її. Вона взяла сьогоднішню часопись і очі запинились на заголовкові: „Происшествія“. Там сповіщалось: „на заводі Любецького була вчора бійка робітників з козаками. Убито 7,

ранено—22. „Хулигани“ наСергіївській вулиці убили студента. „Чорна сотня“ розбила жидівський дім на Полтавській вулиці, вирізали сім'ю знасилувавши матір та 13 літню дочку. Поліція опізналась. „Чорносотенці втекли“.

„Ні, годі!.. Буде!... Боже ж правий, де твій суд, де кара?.. Голосно проказала Віра Андріївна, шпурнула часописъ і знов почала швидко ходити.

Сонце котилось на захід. Промінь ще тиснувся у вікно, але вже тоньшою смугою світла відокремлював лише кутик кімнати.

Годинник ударив чотирі.

Віра Андріївна зупинилась. На дворі дихнув вітрець. Гойднулась груша. Галузе шкрябнуло по шибках. Ворон у трете крякнув, стрепенув крилами, полетів...

Крякнув ворон і згук сей чорним віщуванням упав на серце Віри Андріївни.

„Чотирі години... Петруся нема... Що-ж за знак?..—вхопивши обома руками за серце, мов силкуючись заспокоїти себе, шепотіла вона.

„Чорний ворон“ — плазувала до мізку невпинна думка— „негарне віщування...“

Та ні... химера... ще не хватає повірити у домових та відьом“...

Ходила по хаті вона все швидче та швидче. Черевики човгали по долівці та годинник одноманітно цокав. Часом черевик човгне дужче і Віра Андріївна зупуниться, прислухається... Здасться їй, що хтось дзвоне і вона біжить, одчиняє двері, але дарма. Нікого.

„Але де ж Петрусь?.. казав у три буде, а зараз на п'яту звернуло... А може?!... ні-ні-ні“...

і вона затуляла вуха, щоб не чути своїх власних думок...

Але все-ж можливо... хоч правда день же зараз... Але все-ж... Студента убито вчора удень же?..

Пригадувала сама себе питаючи Віра Андріївна—

— Ні-ні... у ночі...

Рука туж мить мимоволі простяглась за часопис'ю. Очі справились знов на заголовок „Происшествія“.

— У день!...

несамовито крикнула Віра Андріївна. Обрубо дзвінко вдарилося об стелю слово „у день“ і завмерли згуки по закутках.

Тихо.

Одноманітно вистукує годинник „цок-цок, цок-цок. Обличча Віри Андріївни зблідло. А прудка, як промінь сонця думка виразно малювала виразними фарбами картину: „Вийшов Петрусь од Самійленка... Йде. Вулиця досить безлюдна... Підбіг „хуліган“, „чорносотинець“, пирнув ножом, або...—картина затяглась туманами, але за хвилину пронеслись вони хмарою і картина ще яснішою стала.—Або... козак застрелив... або ще...—Знов обірвалась думка і Віра Андріївна несамовито з одчаєм і розпукою крикнула:

— Марфа! Дай одягтись... Швидче дай!..

Перелякана дівчина швидко одягла Віру Андріївну.

— Куди ж ви, бариня! А обідать?..

— Я зараз... панич... там...

Показала вона тремтячим палцем на вулицю.

Брязнула клямка і Марфа лишилась на самоті.

„Що се случилось з баринею?“—гадала дівчина...

Кімнату обгорнув сум. Вечеріло. Ніч наближалась.

„Що ж його: готуватись до обіду, чи як? Ні.. треба кінчити письмо“—швидко рішила Марфа.

Лист до батьків був розпочатий ще вчора. Починався він так:

„Перших строках мого письма поздоровляю вас тато і вас мамо, бажаю вам щастя здоров'я. Гнат Тищенко розказував на базарі, що татка та Микиту дуже сікли різкими салдати. Аж кров'ю підпливали сердешні... Казав ще, що ви татку повіситесь, хай Господь одверне, хотіли як вас побили дуже та Микита встиг зняти з'бантини. Помилував нас милосердний, бо щож ми без вас тату. Я й на часточку подавала. За те сікли та били казав Гнат, що обчиство постановило орати панську землю. А яка ж вона панська, коли ось і наш панич студент і інші пани, що до наших у гості ходять так кажуть, що то земля зовсім не панська, не царська. Кажуть, Божа земля, а розпоряжатись нею селяни вольні, як самі хочуть, обробляти та сіяти“.

Марфа голосно перечитала написане, довго сиділа, щось думала, а далі незвичне перо зашкрябало:

„Мені дуже шкода татка. А ви татку не сумуйте. Бог покарає тих, що знущались. Заслужила у панив я 11 карбованців той людьми передаю вам на хліб. Та ще посилаю

2 хунти сахарю. Чай той, що пани не зпивали я сушила та теж посилаю; він прямо наче як свіжий, бо пани-ж не спивають до білого ніколе. Ще кланяюсь низенько братові Микиті з супругою та дітками, дядькові Семенові з супругою та дітками, тітці Килині. У вас татку ріднесенький хай серце не болить. Бог милосердний, він заступиться та шей покарає. Прощавайте. Остаюсь жива здорова дочка ваша Марфа Степановна Бочковська“.

Кінчила Марфа, ще раз перечитала; їй зробилось легко та радісно на серці.

„Як же, я вже велика і гроші батькам на хліб заробила, тай грамоти ще навчилась!.. Спасибі паничеві царство йому небесне“—сидячи над листом, думала Марфа. Світлі хвилини її життя наступили...

Сонце на захід за гори котилось. Там червоним полум'ям палав край неба. А з півдня вставали білуваті разірвані пасма хмар, намагаючись затягти своїм положом високий далекий прозорий блакит.

— Катре! Швидче... третя години вже, а ти все щось там дряпаєш. Ото десь промову ушквариш... Ти як?—на Петербург прямо кликатимеш рабiтників, чи з початку в Київ?.. Оксана вчора так та в одну душу на Петербург... „Париж“, каже, „зробив Французьку Велику революцію у Франції... Се найкращий доказ, що у Росії зроби революцію Петербург... йому треба допомогти... хто спочуває за мною товариші!“...

— Шкода, що не послухали рабiтники, а тоб сьогодні навалилось на вокзал видимо не видимо людей... Попереду Оксана...

Іронично підсміювався студент Петро Грабовий, ходячи по кімнаті. Він курих цигарку, пускаючи пасма білого диму то під стелю, то Катрі у буйне біляве волосся. Катря не звертала уваги і швидко писала.

На ліжку лежав студент Самійленко і читав якусь книжку. Кімната повна диму. Вузенька, довга з'низькою стелею, вона нагадувала домовину. На стіні висів патрет Маркса, на другій проти Ласалю, перед столом Шевченка. На вікні брудні ста-

кани з недопитим чаєм та шматки булки. На жертці, столі, ліжкові—скрізь книжки. На дверях подрані штани студеньські, біля порога старі кольоші.

— Справді, Катре, буде. Дивись скільки списано. Хватило б паперу загорнути два транспорти нелегальщини... А ти збавила даремне.

Залишивши читати тоненьким голосом промовив студент Самійленко.

Катря не озивалась.

Вона вже звикла до сього, добре знала, що і Петро і Самійленко хочуть лише побратувати її. Іноді вона забуде про се і починає змагатись з ними, хвилюватись, доводити, що й жінки відиграють ролю у сучасній боротьбі, навіть з гаряча доходила до фіміністичних шабльонових думок. Але зараз Катря мовчала. Вона швидко записувала свої думки, щоб висловити їх на зібранню рабiтників, куди вони всі зараз ідуть.

— Ну цур вам!—швиденько згортаючи пописані листочки, мовила Катря. На її блідому обличчі відбивалось задоволення. Ніс трошки кerpатий піднявся ще вище; блакiтні великі очі дивились жваво, тверезо, просто, а все се надавало поглядові якусь силу, міць... певність...

— Ходімо!.. Бо надбiжить Віра Андрiєвна, то забере Петра, не пустить. Вчора вона категорично сказала: „революція на мене хай не ремствує. Досить з неї: одну дитину вирвала з моїх рук. А тепер кінець. Я у неї вирву Петра“... Горе нам з „родителями“. — дивлячись на Петра. підкреслила Катря слово „родителями“.

— Ну швидче, швидче!—нетерпляче мовив Петро.

Вийшли.

Сонце ще грало червоною позолотою на верховинах дерев. Іній та ожеледь, обгортаючи віти, ламали промінь і райдуги маленьки тремтіли на вітах, світились кришталем самоцвітом, грали всіма фарбами спектру.

Мороз міцнів.

— Ходімо базаром. Там якийсь дядько з Мотронівки підвезе до заводу—сказала Катря.

— Згода!—адмовили враз студенти.

З Базарю лежав шлях брукований повз механічний завод Любецького, де вчора зчинилась бійка між рабiтниками та козаками.

По шляху підскакує драбинчастий візок, запряжений парою миршавих з облізлими боками коненят. Дядько з рідка цьвохає. Коненята сопуть.

— Ну що—ж, дядьку! Як же було?

— Що було?

Неохоче перепитав дядько, вдаючи, що не розуміє про віщо питають його „безплатні пасажери“—Катря, Грабовий та Самійленко. Очи з під лоба блиснули сумнівом, недовірям. Кінчики губ лукаво всміхнулись. Брудні пальці насучули дужче на очи шапку.

— Но, Марушка!..

Цьвохнув знов дядько і знов мовчав.

— Так-таки й не розкажете, дядьку! З чого воно почалося, як наїхали козаки та військо у Мотронівку, як били людей, як... — дядько знов цьвохнув по конях не дослухавши Катрі.

— А ви з яких будете? З панів чи людей, чи хто ви такі? Бо тепер шляєтся багато всякого непутящого шпига. Он позавчора один з нашого села вклепався по самі вуха... сидить у волості...

Піднявши шапку твердо спитав дядько. У голосі його дзвеніла якась наступаюча, міцка нотка.

— Ми студенти. Ідем на завод Любецького. Тамъ має бути зібранне робітників...

— Тоб-то по нашому „масовка“—перебив дядько.

— Эге-ж, Эге-ж!..

— То так би ви ї казали. Яж бо дивлюсь так наче по обличчам не зпростих, а вдягнені то не фаховито, поганеньк...

Но, марушка!..

Спостерігши себе на слові „поганенько“, дядько цьвохнув по конях.

Коненята смикнули. Візок підскакував вище, катився, швидче.

— Було!..

Вилитіло обрубє слово з грудей дядька

Студенти уцухли. Катря справила свої блакитні, правдиві, ясні, мов блиск джерельної води, мов сяєво літнього сонця очи на змарніле, сухе обличча дядька.

— Хай милосердний не вертає.

З глибокої глибини душі тихо викотились круглим каменем сі слова.

— Часто сього літа приїздили до нас на „масовки“... Хто вони такі? Не відомо.

— Студенти—кажуть селяне. Про землю все розказували. „Земля“, казали „ваша, бо ви обробляєте. Одібрати треба у панів“... Та вонож таки й правда. От хоч би й наш пан... Що він, сам заробив її? 25.000 десятин... Здохниш, не заробиш!.. Обчиство постановило оце недавно орати по весні скільки кому треба, щоб мати хліба свого на рік та не позичати у пана. Почув пан, ударивсь до губернатора. „Бунт у Мотронівці, війська прохаю. Чернь грабує“... Сповістив він телеграмою. Алеж брехня. Ніхто ще не грабував. Та й зовсім не булоб ніякої грабіжки... Чутка пройшла по селу, що пан отаке написав до губернатора. Обстунила громада на другий день панськи горниці; викликають побалакати. А з відтиль ба-бах з ружа; вдруге, втретє... Мій брат Михайло першим упав... Кров цебенила з простреленої голови...

Голос дядька урвавсь. На очах бреніли сльози. Він здоровими білими зубами кусав собі губи.

— Далі зробилось... рознесли люде, розбили панськи горниці. Лише заблагословилось на світ, задзвонили до утрєні во всі дзвони, як військо та козаки були вже у Мотронівці. „Бити будуть“—пробігла чутка по селу... Разбігались люде з села. Матері з дітьми у ліс тікали. Плач на вулицях. Облогою стали москалі навкруги села. Не пускають... „Буде, що-то буде?—сивими головами похитуючи, питали старі люде. Три вози різок стояло вже біля зборні. Зігнали людей, мов отару. Генерал несамовито кричав, лаявся, обзивав розбишаками... „Присягу зламали... Посічу!..“

Вийшов до генерала Степан Загреба, щоб розказати як діло було. „Ми не грабували, ми прийшли до пана побалакати...“

„Дать йому 50!“—крикнув генерал. Через хвилину Степан підпливав кров'ю... До вечера сікли... Ані старих, ані малих не минали... Тим часом москалі грабували село... насильства робили, насилували дівчат, жінок... Будь проклятий той день, прокляті ті люде... то не люде були, то дики звірі... Та...

Дядько тремтів, голос що—раз уривавсь... очи помстою блищали. Сльози капали на ріденьку рудовату борідку, зкочувались на кожух потертий...

— Сором упав на сиві голови старечи... Безвісти багато пропало... Повішалось... утопилось скільки... Хай же Бог покарає катив, коли люде не зможуть!..

Кінчив дядько.

Коненята давно вже стояли. Але ніхто сього не помічав. Просте, але повне обурення, оповідання дядька вразило студентів, та Катрю. У своєму розказі сам дядько переживав всю дику розправу казаків з людьми, а з ним переживали і студенти та Катря.

Дядько почував якусь полегкість. Він висловив як умів те, що давило останні дні його серце, розкривало уста перед кажною людиною, щоб переказати своє горе... Він кінчив, але картини кривавих насильств одна другої страшніше виринали у споминах. Він баче, як червоночорна кров розлилась струмками по білому снігові і сніг тоне під її теплими хвилями. Як помірає дід Семен, посічений різками...

Як знасилувана його рідна донька серед тяжких мук божевільства й розпуки кличе: „Тату, рятуйте!“...

Як Трохим Конощенко не міг стерпіти сорому, повис на бантині у клуні...

Як...

Темно.

Ще місяць не сходив. Велики цегляни будинки механічного заводу Липецького високо здоймаються вгору серед брудних з гнилими дахами низеньких хаток, - де живуть робітники, стоять заводські будинки і сотнями чорних вікон з призирством та обуренням дивляться на хатки робітничі. Страйк!..

Здавалось, що сі бездушні будови намагаються крикнути на цілий світ слова, ті самі слова, що їх викрикував учора перед робітниками сам господарь Липецькій.

А він кричав:.. Страйкуйте!.. Але пам'ятайте, що страйк для мене одпочинок... і тисячі моїх машин одпочинуть; і знов кермуватимуть вами, бо животи у вас є, бо...

А там... далі по за будинками заводу скільки хватало око простяглись робітничі хатки; вони живуть маленьким бруд-

ним голодним життям, але живуть, бо вікна—їх очі блимають і кличуть на боротьбу з великими будинками заводу, на криваву боротьбу з голодною смертю...

На давіниці заводської церкви ударило вісім.

Тремтячи згуки розкотились повільними хвилями і завмерли твердим металевим сумом у просторі неба.

Лише одинь заводський будинокъ зараз жив Кузня.

Тисячи робітників, море голов, тисячи голосів і бентежних згуків лунає в кузні б'ється о чорну, брудну, задимлену стелю її.

Робітники, робітниці, жінки, діти чогось чикали.

Змовкло все...

Все чекало...

Лише море такъ чекає перед бурею, колишучи зтиха громаду вод.

Серед кузні мов з землі виросла могутня постать.

„Оратор“... Оратор! — Пробігла хвиля згуків од краю до краю кузні.

Тихо.

Електричне сяйво заливало блиском кузню. Смерділо димом, тхнуло пітом.

Оратор, ставши на стілець, оглянув ущухле море...

— Товариші!...

Сей перший поклик викотивсь з могутних грудей оратора—промовця і дзвінко завмер.

Се слово вийшло з грудей агітатора, котрого робітники звали „Володею“, а справжнє ім'я йому Петро Гробовий.

— Мое слово на сьогоднішньому зібранню буде останнім. Я хочу, щоб ви товаришки і товариші лягли спати і завтра прокинулись з певними думками, що наша правда поборе, мусить побороти, бо вона є правда всього світа. Наша боротьба за кращу долю робітників, за право всього працюючого люду воскресить енергію, разбуде думки широких мас. Вони підуть за нашим червоним прапором. їх голод, страх смерти заставе йти. Підуть вони, бо спасе їх лише наш прапор. на котрому огнем випечене тремтить і кличе до боротьби святе велике слово і правди і волі: *соціалізм!*..

— Нас з'єднає се могутне слово з пролетарськими масами селянства і єдність стане порукою, що зборемо ми шалену

зграю насильників, роздаємо жмикрутив, власників фабрик, заводів, землі...

Мов молоток по ковадлові вистукував виразні слова запальної промови.

Кожне слово „Володі“ западало глибоко в душі слухачив, каменем круглим твердло у серцях.

Тисячи очей пильно дивилось на його могутню постать. Кожне слово повільно входило заразом у тисячи голов зтомлених працею, голодних брудних робітників.

І се барвисте слово-зерно правди не на камінь падало... Родюча нива тисячи мізків приймала се зерно, щоб дати зрожай.

— Товариші! Пам'ятайте заповіді соціальної демократії. Твердо стійте і тримайтесь класових принципів пролетаріату. Лише повне панування робочого пролетаріата забезпече щастя людям. Не слухайте буржуазних проповідників: одурити хочуть вони вас, хочуть зупинити революцію, бо вона, вже їм не потрібна, вона вже їм шкодить.

Поки ви боролись за політичну волю, поки ви не досягли її, доти буржуазія допомагала вам, йшла поруч. Зараз, коли ви добули політичну волю, вона зрадила вам. Вона організує новий цезаризм, вона йде війною на вас, вона кує вашими руками кайдани рабства на вас.

Товариші! Не даймож, щоб нас знову рабами капіталу зробили...

Нам втеряти нема чого, крім кайданів своїх.

Ставаймо-ж в ряди, кайдани порвімо!..

Тисячи голосів злились до купи і наповнили могутніми згуками згоди кузню. Здавалось, що стіни від напруження тріснуть і будівля розколиться. Оплески лунали, невстигаючи завмірати під стелею. Вчувались слова „Спасибі товаришу“, „спасибі вчителю“... „Правда“... „Краще вмерти“...

Робітники почали розходитись.

На дворі тихо. Ясно. Мороз.

Сніг білим килимом укриває землю, хрустить під ногами. Постаті робітників чорними плямами відбиваються на білому тлі снігових наметів. Прозоре, чисте небо спокійно висить. Похмурий сивий дідуган старий місяченько тягне на спочив.

А зорі тремтять!..

— Не вже-ж не можна, швидче лікаря?! Що-ж се за люде...

Боже!.. Я вимагаю... Я прохою... Людина... розумієте ви людина перед вами, не дерево.—Кричав, зхвильований Василь Самійленко.

— Не мішайтеся, не кричить!.. всё буде по закону і „своевременно“.

Спокоїно казав околoduшний, сидячи за столиком „приємного покоя 5 часті“.

Запишимо игдѣ случился случай, хто такої раненої, гдѣ родився, сколько годов мѣть, кокої православної, чи другої кокої вѣри... всё это надобно как слѣдуеть списать по порядку потому з нас начальство спрашиваеть как і што своевременно...

Смоктав цигарку околoduшний Василенко, що за „отличіе і отсутсіем кандидатов“ три тижні поперед попав з „городових“ прямо в околoduшни.

— Та чорт вас побравби з вашими записами!.. Людина помірає... розумієте ви, що таке людина?.. Ну я вас благаю, ну швидче пошліть за лікарем..

Околoduшний не звертав уваги на слова Василя Самійленка; він сидів і виводив каракулі у якійсь книзі: „У час ночи „экстерно“—але се слово було зачернуто—„немедля доставлено живое тіло в участок, раненый посредством холодного орудія ножов“.

Громика!—крикнув він на городского, що стояв біля порога, переступаючи з ноги на ногу перед „начальством“.

— Чиво звольте ваше благородіе?!

— Подивись... посмотри, какой лумер по входящим книгам“.

— Слушаюсь, ваше благородіе!..

Громика розкрив „входящу книгу“, кашлянув, випрямивсь і виголосив: 2729 остальной був, слѣдовательно новоприставленной буде 2730-й.

— № 2730-й—надряпав околoduшний.

— В...в...в...а...ся!

Простогнав Петро Гробовий, лежачи на носилках“.

— Мам...м...у...

Але не міг кінчити. Кров хлянула з горла. Каламутні очи безсило дивились. Важкий стогін вилітав з грудей.

— Зараз Мама буде. Катря поїхала за нею.

Схилившись над блідим обличчям Петра тихо проказав Самійленко. Він вірив, що Петро буде живий. „Він повинен

бути живий, бо завтра його чекають тисячі щоб слухати, навчатись“ — товпились незграбні думки — надії, а серце щось тисло недобре...

— Виновних, не можете назвати!—Спитав околoduшний у Самійленка.

— „Чорносотенці“... одне лише знаю. — одповів з обуренням той.

Околoduшний писав далі: „Раненого напали. чорносотенці—(знов зачеркнуто „черносотенці“) патріотическіє люди, которые без сумнѣву были на митингу у Любецкого на заводѣ и слышали спеціалныя неправительствующія слова от онаго раненаго Петра Грабоваго“.

Тим часом чорні вії безсило стумелись, закривши Петрові очі. З грудей вирвався тяжкий стогін, диханне завмірало...

Двері з грюком одчинились.

Розхрістана, з божевільним виразом блискучих великих чорних очей зупинилась Віра Андрієвна. За нею бліда Катря.

— Де!..

Несамовито гукнула вона. Очі справились на мертве обличча сина.

А—а—а!..

Хитнулась вона впала на поміст, шалено шкрябала долівку руками. Сі божевільні вигуки вдарили по струнах заскорузлих серед щоденних смертоубивств серць навіть поліцаїв. Всі кинулись допомагати підняти Вірі Андрієвній.

Геть!..

Божевільством блиснули її очі і вона простягла тремтячи руки до сина...

Тіло сина здрігнулось. Вилетів останній згук з мертвих грудей. Червоно—чорна кров твердою грудкою викотилась з рота і чорною плямою лягла на тлі білої сорочки.

— Геть!.. Одступиться!.. Сама прожену!.. Чуєте!.. Прожену його... Черного... ось він!

І вона махала руками, мов ловила кого поперед себе.

— Задавлю... власною рукою... ось оцими пальцями... чуєте!.. Петрусь,.. Марфа...

Пальці правої руки швидко складались у кулак, то знов розправлялись.

— „Задавлю... не віщуй!.. У—у—у!.. Проклятий... Чорний... Чорний... Чор-р... ворон!

Дзвінко, обрубко вдарилось об стелю з жахом вимовлене слово „ворон“. Віра Андріївна тріпнулась, вирвались і що сили вдарились об землю.

Всі сторопіли, уцухли.

Тихо... Так тихо... Заждіть!

Мати настигне сина.

Ів. Личко.

Петербург. 15/ХІІ 1905 р.

Р А Н О К.

То не дзвони гудуть, не літаври то б'ють,
Не на раду кацацтво збірають.
Го в заводах гудки завивають, гудуть,
І до праці народ закликають.

* *
*

Й не кацацтво лихе на той гук поспіша
Гордо вуса і чуб закрутивши,
То з убогих хатин робітник виповза,
За нічь трохи від праці спочивши.

* *
*

І в грудях тих людей не божання горить
Швидче з ворогом лютим зустрітись,
А мов птиця в сілку серце б'ється, тремтить,
Щоб на працю бува не спізнитись,

* *
*

Бо черствий, без душі, господарь-копитал
До робітника жалю на має:
На хвилину спізнівсь, як гудок прогукав,
І година на штрап пропадає.

* *
*

І старі, і малі, не звичайно спішать
І в великі будівлі зникають,
А гудок знай гука: „процювать, процювать,
Поспішайте, бо я не чекаю“!..

* *
*

От останній гудок... І затихло кругом
Зачинились широкі ворота,
Мов той звірь, що ковтнув кілька душ заразом,
Закрив разом страшенного рота.

* * *

А в дворі в майстернях вже гудут і свистять,
Наче в пеклі, страшенно машини
І земля стугонить мов стріляють з гармат
Мов воскресло казачтво України...

* * *

Э, братерство, шкода!.. не воскресне казак,
Не повстане закращую долю.
Його місце заняв робітник-неборак
Він згаратує всесвітню волю.

* * *

З його жилавих рук вийде воля міцна
І ясна як весняне сонце,
І тоді то донас довгожданна весна
Заирне у розкриті віконце...

А. Шабленко.

Краєва автономія України.

Перед російським суспільством стоїть велике завдання—корінного перестрою державного життя Росії, упорядкування всіх його функцій на нових підвалинах, на підставі вселюдських прав і принципів. Чи скоро здобуде Росія те, що їй треба, трудно сказати в сей момент, коли реакція перед неминучою смертю напружує всі сили старого режиму, висилає на бій з світлом всі орди свого темного царства. Але повороту назад не може бути. Росія буде перестроена на-ново, як би не силкувались великі і малі Валтасари російського абсолютизму втікти від рішучого вироку, що вже виявився в огневім написі Долі. До того йде—і йде хутко: тиждні важать за місяці, а місяці біжать як тиждні. Отже російській великій громаді треба лиш мати на дці всі тяжкі провини вміраючого державного ладу, щоб при його реформі оберегтись від повторення старих гріхів і помилок проти народніх прав і ідеалів.

Серед тих способів, котрими старий лад в Росії держався до останніх часів, видатне місце займав безмежний централізм, який проходив крізь усі функції державного механізму, крізь усі шпари життя звязаних тим механізмом народів. Централістичний устрій народився в Росії разом з абсолютизмом, котрого слухняним прислужником він був на всьому протязі російської історії, починаючи від московських князів—„собирателів руської землі“. Коли за „трьох кітів“ російського державного ладу служили досі—„православіє, самодержавіє і народность“, то централізм—адміністративний і національний—був тим окіаном, в котрім ті кіти плавали і котрий держав їх на світі. Історія Росії єсть власне історія великоруського державного централізму, котрий на наших очах—в початку ХХ віку—дій-

шов до верхньої точки свого поступу—і за нею вже почав своє рачкування...

Але хоч централізм з абсолютизмом—однолітки, та се ще не значить, що їм разом доведеться й конати. [Коли замість трьох старих кітів російська держава заведе собі чотирьох молодих—в формі основних громадянських свобод, коли навіть до них прилучиться і п'ятий—народоправство,—то все-ж не було б нічого дивного, як-би вони лишилися плавати в старому, історичному океані централізму. В наші часи завзятої боротьби соціальних груп на економічному полі адміністративний і національний централізм дає таку велику перевагу пануючим верствам, що при всякій формі уряду буржуазна держава може бути державою націоналістичною і провадити в відносинах до підвладних народів егоїстичну політику національного гнету на користь пануючої нації. Ми знаємо в західній Європі приклади конституційних монархій і республік, перейнятих централістичним духом і націоналістичними тенденціями. Ми знаємо по історії російського суспільного руху, що дух централізма—не чужий навіть самим поступовим верствам і партіям, котрі до недавна дивились на культурно-національні змагання недержавних націй Росії, як на щось зайве і навіть шкідливе для загально-російського поступу, монополізуючи, таким чином, природні шляхи культурного розвитку лиш одному великоруському „центру“. І ми бачимо зараз, що, як раз на ґрунті націоналістичних острахів, бюрократичний абсолютизм силкується знов закріпити своє панування, лякаючи буржуазні верстви марою розпаду, до якого ніби веде Росію революція. Отже може бути, що при реформі державного ладу російське суспільство виявить далеко менше згоди і одностайности в відносинах до централістичного принципу, ніж виявило до бюрократичного абсолютизму,—і тій частині суспільства, котра в централізмі бачить велику небезпеку за-для широкого культурного і економічного зросту Росії, доведеться ще, може, багато змагатись з численним гуртом своїх ріжноманітних супротивників. До тої частини в першій черзі належить інтеллігенція недержавних націй Росії—і вона особливо повинна напружити всі сили, щоб з підвалин нового державного ладу був геть усунутий централізм, як велике гальмо здоровому і нормальному життю народних масс.

Примітивною формою російського централізму було господарювання московських князів в своїй „вотчині“, зріст котрої не відбивався на самому принципі державного керування, міняючи лиш його форми. В московськiм царствi, а далі і в російській імперії—все панував той самий „вотчинний“ принцип, по котрому все існування держави мало метою прибутки царської казни і славу царського ймення. Коли пізнійше еволюція російської державности поставила на місце „вотчини“ з її державцем—„престоль-отечество“, вже як символ цілого комплексу інтересів, звязаних принципом „держави“,—то в тiм комплексі інтереси пануючих верств, як і перше, брали перевагу над добробутом народних мас—і внутрішній зміст державного життя, таким чином, все зоставався той самий: все існувало для керуючого центру, все діставало свої права на життя від центру, всі соки народнього організму зтягалися до центру. Поруч з тим як держава росла в своїм обширі і порядкування з одного центра на весь обшир ставало все складнішим,—адміністративний механізм теж робився все більш важким і складним, все пильнійш концентруючи свої сили на функціях поліцейських та фіскальних: міцно держати в руках всю людність держави і як найповнійше використувати її матеріальні і духові сили за-для вжитку пануючих верств—сі два завдання російський централізм мусів не зпускати з ока, бо від їх виконаная, здавалось, залежала міцність існуючого ладу.

Наслідком історії Росії,—а значить і централістичного наряду її уряду,—було панування мілітарізму не тільки в межинародних зносинах, але і в внутрішнім житті держави. Справді, утримувати на обширі шостої частини світу централістичний лад—не лехко без великої військової сили, особливо коли в відносинах до недержавних народів централізм адміністративний переходить в грубий і рішучий великоруський націоналізм. Другим наслідком велетенського зросту держави при централістичнім її укладі був мертвлячий бюрократизм, як основа державного ладу,—і з другого боку—пишний розцвіт адміністративної самоволі, як свого роду суррогат децентралізації, без котрої вже неспромога була обійтись центральному уряду.

Нарешті, така система державного керування могла привести лиш до загального культурного і економічного зане-

паду всеї держави, як в її центрі, так однаково і по її країнах. Проти величезного обширу російської землі кожна окрема людина в її межах видавалася таким дрібним атомом, що в російським житті повага до вселюдських прав особи не могла знайти собі місця. Освіта й наука мусіли цілком підлягти „інтересам держави“—і стали в її руках способом для зміцнення пануючого ладу.

А позаяк, в процесі безупинного зросту держави, до неї прилучалися країни, що мали в той час вищу культуру, ніж центр, то їм найбільше довелося потерпіти від загальної системи, котра своїм гнітом встигла значно понизити їх культурний рівень. Само собою, що на ґрунті таких відносин російського уряду до недержавних націй дуже легко виникали з обох боків шовіністичні почуття і національне ворогування, в котрім, власне кажучи, „великоруське ядро“ було менше винно, ніж самі проводарі централістичної політики.

Отже по довгих літах хоробливого процесу, котрий прищепила народньому організму централістична отрута, російській державі вже не вистачило сили підтримувати змагання своїх керманичів.

Великий погром Росії на Далекім Сході—се, власне, не що, як діалектична антитеза державного централізму, котрий природним шляхом історичного розвитку дійшов до свого самозречення. Сею антитезою—котра виявилась в Порт-Артурі, Мукдені і Цузімі—закінчився московський період російської історії.

Справді—те, що досі звали Росією,—було на ділі все тою самою старою Москвою, з московськими основами державного ладу, з московськими способами державного керування, з московським „вотчинним“ поглядом на державу. Тепер, з ліквідацією старого ладу починається період великої сінтези, яка повинна виникнути з кількасотлітнього історичного досвіду держави і з спільної роботи громадських сил, що вперше стають до участі в державній роботі нарівні з урядом.

Лиш з тої хвилі, коли всі принципи старого режиму одійдуть до сфери історичних споминів, коли новий лад зробить вільною не тільки особу, не тільки громаду,—але й націю,—лиш тоді зникне з російського життя хвороба централізму і почне істнувати правдива Росія.

За місто державного централізму в основу державного ладу Росії повинно поставити принцип широкої краєвої автономії, при котрій кожна країна з одностайними економічними умовами або з одностайною етнографічною масою людности мала б право і змогу сама своїми засобами задовольняти свої економічні і культурні потреби. Лиш ся—конечна і необхідна—умова зможе справді поставити політичне і суспільне життя Росії на нові, здорові підвалини, забезпечити спокійний, нормальний хід державному механізму—і поволі загоїти ті криваві виразки, виправити ту глибоку шкоду, що зробив Росії централізм московського ладу. Ні в якій іншій державі краєва автономія не може уважатись за таку пекучу потребу, за потребу життя або смерти, як іменно в „вотчині“ двохголового орла, що розляглась на пів-Європи і пів-Азії і переросла своїм обширом всі відомі історичні держави колишніх завойовників. Ще можна миритись з централістичним ладом, скажем, Франції, що займає щось по-над півміліона квадрат. кілометрів і де від Парижа до найдалшого кута держави буде не більш як 700 кілометрів. Але Росія, з її 22 міліонами квадрат. кілометрів, очевидно повинна керуватись іншим способом. Адже на сім обширі можна вмістити 40 французьких республік; адже Катеринословщина в п'ятеро більша ніж Бельгія, а Новгородська губернія може вмістити в своїх межах Данію, Швейцарію і Голландію—всі три разом. Се—самі примитивні порівняння по одному лиш обширу території; а ще-ж маємо такі моменти незвичайної ваги, як глибока різниця межі окремими країнами Росії що до клімату, ґрунту, економічного становища людности, її соціальних відносин, місцевих промислів, культурного рівня, побуту, мови, національної вдачі. Всі ці моменти своїм впливом складають ті або інші форми місцевого громадського життя, викликають ті або інші культурні, економічні і соціальні потреби, котрі обміркувати і задовольнити міг би як слід лиш сам народ, що на собі ті умови виносить, і лиш тоді, коли йому дано право самому господарювати на своїй території.

Ми вже згадували, що в змаганнях до краєвої автономії сучасний російський уряд, а також і де-яка частина російського суспільства—бачать велику небезпеку для цілостидержави, бачать все ту саму мару сепаратизма, за котрою російський абсолютизм почав ганятися трохи не з тої самої хвилі, коли під

Його руку вступили перші „іногородці“. Отже тепер, здається, ні для кого, окрім самого уряду, нема сумніву, що сепаратизм в російських країнах—се рідна дитина централістичного режиму. Се—ще один важний наслідок централізму,—бо він пошкодив відносинам країн не лиш з російським урядом, але почасти і з великоруським народом, котрого ім'ям велась політика зрушення іногородців. І коли Россія, після реформи державного ладу, зостанеться державою централістичною,—то сепаратизм на українках житиме й ростиме, яка-б не настала форма уряду, хоча-б і республіканська. Доки в Россії воля особи не поведе за собою також і волю нації—в формі національно-територіальних автономій,—доти умови політичного і громадського життя Россії не можна буде признати нормальними,—бо при обширі Россії—централізм адміністративний—неминуче перетворюється в бюрократичний лад, централізм національний—в пригноблення недержавних народів в їх самих примитивних людських правах.

Отже щоб знищити сепаратистичні тенденції в російських українках, есть тільки один спосіб: рівноправність націй в порядкуванні інтересами свого економічного життя і своєї культури; другими словами се і значить, що одною з основ державного ладу Россії повинна бути національно-територіальна краєва автономія. Лиш тоді, коли кожна національність дістане для себе, окрім загально-людських умов вільного громадського життя, ще й однакові права на задоволення своїх культурних потреб,—для сепаратизму і взагалі для національного антагонізму не лишиться місця: життя кожної нації піде своєю власною течією, кожний народ почуватиме себе вже не завойованим підданцем, не гостем в чужій хаті, не злочинцем—засудженим од самого роду на позбавлення особистих прав,—а вільним і повноправним господарем на своїй ниві... Хто не має прав, на тому не може бути й обов'язків—і тільки право націй на самовираз—дасть державі той цемент, що міцно зв'яже межі собою всі її частини в одно суцільне політичне тіло, котрого цілість буде оберегатись всіма її частинами, бо вона сама буде оберегати їх права...

Таким чином, нема сумніву, що всі живі сучасні інтереси держави і її людности вимагають заведення краєвої автономії. Але-ж може справді такий поділ держави на окремі автономні країни тяжко відібьється на її економічній і духовій

житті в потонні часи? Може справді автономний устрій завадить єднанню поступових сил і тим гальмуватиме розвиток російського суспільства в напрямі загально-людського поступу?

Ні, не завадить, тільки допоможе. Коли кожна країна матиме всі потрібні їй умови для культурного і економічного поступу, то се буде поступом і цілого комплексу тих країн. Знищуючи в державі гнет національного централізму, автономний устрій як раз тим самим нищить велике гальмо для культурного і економічного розвитку народніх мас, — котре може ще більше заважало-б їх боротьбі з привилегійованими верствами при парламентарному устрої, ніж при абсолютній монархії. Нарешті—як раз в централізованій державі національні антагонізми, зконцентровані в рамках парламентарної боротьби, не тільки роблять неможливим поступовий рух в суспільстві, але часто—зчиняють і саму просту адміністративну роботу, як се ми бачимо на прикрих прикладах західних держав. Певне що шлях до поступу вільнійший і лехший в тих щасливих сторонах, де зовсім нема національного питання. Але там де воно єсть, воно повинно бути іменно в інтересах поступу розв'язане як найрадикальнійше, бо інакше воно все буде встрявати межі коліс соціального руху—і як зуб болітиме кожної хвилі, порушаючи нормальне життя суспільства.

Мало того. Автономний устрій держави разом кладе виразний поділ межі сферою інтересів цілої держави і інтересами окремих країн—і то так, що до краєвих інтересів відходять всі справи культурні, значна частина економічних і вся адміністрація в межах країни. Центральному урядові зістаються справи військові, дипломатичні, торговельні, фінансові, що мають загальнодержавний характер. При таких умовах, країни, діставши в свої руки порядкування всім комплексом своїх інтересів, зможуть направити всі свої сили на піднесення свого культурно-економічного становища і користаючись громадянською вільністю, справді швидко піднімуть народній добробут. А при централістичному ладі—загально-державна виборна рада навіть не зможе входити в обміркування всіх місцевих інтересів. Які місцеві питання може розглядати центральний російський парламент, коли він буде мати, скажем, 500 послів,—то-б то пересічно по одному послу на 40.000 квадр. верст обширу і на 30.000 люду? Чиї інтереси буде представляти і обороняти

той один депутат? А коли збільшити число послів відповідно потребі, то чи буде-ж можлива продуктивна робота в парламенті? Справи великодержавні, принципіальні — переважатимуть інтерес краєвий і в результаті—місцеве життя буде йти тим самим важким, млявим темпом як і досі. Централістичний лад, стягаючи в один фокус всі інтереси держави—великі й дрібні, загальні й місцеві—має своїм кінцевим наслідком свого роду інтерференцію тих інтересів, після котрої до життя відликається лиш невелика частина порушених справ,—а решта десь зникає без відгомону. В Росії—з її велетенським обширом—така інтерференція особливо шкідлива для краєвого життя, і проти неї можливий лиш один спосіб—краєва автономія. Оскільки вадить обшир Росії при централістичнім ладі її загальному поступу, можна бачити по свіжим фактам, пережитим російським суспільством в минулім році. Революційний рух, розбитий тим обширом і браком краєвого громадського життя на дрібні, не зв'язані межі собою, місцеві вибухи—не зміг врешті подолати навіть вже розхитаного адміністративного механізму, підпертого всею силою централізованого війська й поліції. І в той самий час Фінляндія, що завдяки високій культурі і глибокому почуттю краєвого інтересу змогла поставити проти того самого ворога всю силу зорганізованого народу, перейнятого одним бажанням, — Фінляндія зробила мирну революцію з повним успіхом. Взагалі, Фінляндію треба уважати за найкращий, найвиразніший доказ того, яке значіння має краєва автономія для економічного і культурного розвитку народніх масс. Досить порівняти автономну Фінляндію з сусідньою централізованою Олонецькою, або Архангельською країнами: умови клімату та природи, здається, ті самі, а життя йде якось інакше..

Отже, при перебудованні державного ладу Росії повинен бути твердо поставлений принцип краєвої автономії, на національно-територіальній підставі; в сім принципі, власне, формулується лиш право нації, як одно з основних громадянських прав, без котрих не може існувати демократична держава. В Росії краєва автономія—необхідна умова культурного, економічного і соціального поступу держави. Принцип краєвої автономії повинен бути затверджений основним законом держави,—як і право нації на культурний і—в певних

межах—політичний самовираз. Тим самим основним законом повинні бути забезпечені і права національної меншости в тих країнах, де серед одної головної національності розсипані інші. Нарешті, основний закон держави визначає ті справи і функції, які належать до компетенції центрального уряду і загально-державного парламента; всі інші справи признаються за місцеві і належать до порядкування краєвим радам чи соймам.

Серед тих територій Росії, для котрих потреба в краєвій автономії особливо пекуча, на одному з перших міст стоїть Україна. Заселена густою масою люду одного племені, одної мови, українська територія займає на півдні Росії широку полосу з дуже близькими умовами що до природи, клімату, земельного ґрунту, основних місцевих промислів свого люду. В сю полосу входить 9 цілих губернь, де українці дають абсолютну більшість людности (Полтавська, Черниговська, Подольська, Харківська, Київська, Волинська, Катеринославська, Херсонська і Кубанська область), і значна частина території в сусідних губерніях, де український елемент становить лиш національну меншість (Любельська, Сідлецька, Бессарабська, Курська, Гроденська, Вороніжська, Донська область, і Таврія). Коли за-для більшої ясности полишити на боці губернії з українською меншістю, а також і Кубанську область, з погляду на її виключне становище, як військової землі, з особливим ладом краєвого порядкування, з особливими умовами життя і вдачою люду,—то за осередок української території стануть 8 перелічених губернь, з таким обширом і людністю:

Губернії	Обшир. квадр. верст	Всеї людности Т и с я ч	В т. ч. українців д у ш.	% українців.
Полтавська	43.844	2.770	2.583	93
Чернигівська	46.042	2.322	1.995	86
Подольська	36.922	3.018	2.443	81
Харківська	47.885	2.492	2.009	81
Київська	44.778	3.559	2.819	79
Волинська	63.037	2.989	2.096	70
Катериносл.	55.706	2.114	1.456	69
Херсонська	62.213	2.734	1.462	54
Всього	400.426	21.990	16.863	77

На ділі треба думати, що число українців на сій території тепер вже далеко більше: показані цифри людности належать до статистики 1897 року, значить за 10 літ збільшились природним зростом принаймні на 15%, то-б-то для українців—на 2^{1/2} міліони. Крім того треба зауважити, що й сама перепись 1897 року, з зрозумілих причин, не могла дати правдивого обрахунку людности, що говорить українською мовою. Отже ми не зробимо великої помилки, коли будем лічити на показану територію *400.000* *квадр. верст* рівним рахунком 25 міліонів всеї людности і з них *20 міліонів* українців.

Така компактна етнографічна маса вже сама по собі єсть факт великої ваги, з котрого може бути лиш такий вивод, що в державі з демократичним ладом 20-міліоновий народ повинен мати рішучий голос в усіх справах, що належать до його культурних і економічних інтересів. З держав західньої Європи українську територію переважають людністю лиш Італія, Англія, Франція, Германія і Австро-Венгрія. Що до обширу, то територія центральної України близька до Швеції (450.000 *квадр. кілом.*), менша од Іспанії, Франції, Германії і Австро-Венгрії, але в-чотирнадцятеро більша од Бельгії, в-дванадцятеро—од Голландії, в-десятеро—од Данії і т. п. Очевидно, на такім великім обширі повинно бути чимало місцевих органів громадського порядкування, котрі будуть відати місцеві інтереси своїх округ; а для того, щоб єднати і направляти роботу тих часткових органів відповідно спільним потребам і змаганням широких мас українського люду, щоб вести його найпростійшим шляхом до вселюдських поступових ідеалів, потрібна загальна краєва інституція, з досить широким кругом прав і уповажнень, відповідним широті доручених їй народом інтересів.

Ми не будемо тут, спеціально в справі української автономії, повторяти ті доводи, по яким думаємо, що на центральний всеросійський парламент не можна накладати керування великою країною, котрої людність живе своїм особливим життям, в особливих економічних і культурних умовах. Оглянемо лиш коротко ті сторони життя українського люду котрі вимагають, в інтересах його добробуту, поставити його територію в умови особливої автономної частини Росії.

На першому місці треба поставити ту справу, яка тепер

є в усій Росії найважнішою після загальної політичної реформи: се справа—аграрна. Чи буде ся справа порішена загально-россійським парламентом, чи ні, трудно гадати, але запевне можна сказати, що вона буде ним поставлена. Що до способу її розв'язання, то з погляду на ріжноманітність місцевих аграрних відносин, економічного становища селянства і типів земельної власности та земельного вжитку—вряд чи центральний парламент зможе однаково порішити се питання для всеї держави і свій присуд власними-ж силами перевести в життя. Більш правдоподібно, що ся справа практично розв'язуватиметься краєвими громадськими інституціями, відповідно місцевим умовам і присуду людности, що в тих умовах живе. В Україні аграрне питання має особливу вагу через те, що хліборобство є досі основним промислом краю, котрого українське селянство не може кинути навіть там, де зріст селянського пролетаріату дійшов за останні десятиліття до дуже високого ступня,—як напр. у Полтавщині. На сучасному рівні культури українського люду і економічного становища краю—нема для нього других способів для існування окрім хліборобства; непомірний зріст цін на землю і на її аренду в Україні—дуже виразно свідчить про те, яке напружене і яке гостре там тепер земельне питання. Отже воно повинно бути першим ділом першого українського сойму, котрий спільною роботою виборних од всіх верств українського народу розв'яже земельну справу скорійше і більш відповідно інтересам краю, ніж би се зробив всероссійський парламент. Коли питання буде розв'язане в змислі заведення земельного фонду і експропріації приватної земельної власности, то українському-ж сойму довелось би відати краєвим земельним фондом і улаштувати всі земельні відносини краю в зв'язку з тими особливими формами вжитку земельної власности, котрими характеризується економічне життя українського села.

Школа і осьвіта—се для України друга справа незвичайної ваги, котрою порядкувати на справжню користь народним массам центральний парламент не зможе. Тільки тепер, коли буде проведена в Росії політична реформа, Україна, як і вся Росія, дістане правдиву народню школу, котрої метою буде чиста осьвіта, без політичних завдань московського централізму. Тільки тепер народня осьвіта в Україні

стане на правдиві підвалини, одягнеться в форми народньої мови, вступить в тісний зв'язок з побутом і духовим життям народу, виробить свої програми відповідно його реальним потребам. Широко поставити і твердо вести справу освіти в інтересі свого культурного зросту повинен сам український народ і він нікому сеї справи не доручить, окрім свого краевого сойму.

Вже з попередніх уваг ясно, що особливі економічні і соціальні умови краю вимагають, щоб і його адміністративний механізм і краєве законодавство теж лежали в межах компетенції краевого сойму, принаймні в тих справах, які відійдуть йому до порядкування,—і, само собою, з умовою, щоб видані соймом краєві закони не порушали основних законів цілої держави. З таким широким кругом функцій українському крайовому сойму повинно бути дано право і укладати краєвий бюджет,—з певного відсотку од державних доходів та з особих краєвих прибутків, чи навпаки цілком з краєвих податків і доходів, лиш з одчисленням певного відсотку на загально-державний бюджет,—то вже подробиця, яка повинна бути установлена конституцією краю і затвержена державним парламентом. Тільки при досить широких правах в порядкуванні системою краєвих податків, український сойм зможе планомірно направляти зібрані з люду гроші на задоволення краєвих-же потреб,—що, власне, так рідко трапляється при централістичному ладі держави.

Не зайвою ілюстрацією до питання про бюджетні засоби української території будуть наведені нижче відомости з справозданн'я державного контролю за 1904 рік. По тим 8 губерням, яки ми тут беремо за осередок української людности, вь 1904 році було зібрано державними касаами всього доходу 277.922 тис. руб. Державних видатків на тій-же території обраховано 257.411 тис. руб. З сього виходить, що з зібраних на Україні податків і інших державних доходів—20.512 тис. руб., то-б-то 7% всьогобору,—не вернулись на вжиток України-ж, а пішли на інші потреби держави. Але в показану сумму видатків на українській території входять де-які статті, котрі теж належать не до краєвих, а до загально-державних потреб. Такі, напр.,—розходи по бюджету міністерств військового, морського и торговельного мореходства, на котрі по 8 українським губерням вь 1904 році пішло

47.644 тис. руб. Коли взяти на увагу, що й міністерство внутрішніх справ також в значній мірі має бойові функції — и не тільки не в обороні краєвих інтересів, а власне навпаки їм, то й з його бюджету по українським губерням — 12.451 тис. руб.—чималу частину треба залічити до расходів загально-державних. Отже виходить, що з доходу українських губернь тепер не менш 25—30% іде на виконання загально-державних функцій і на потреби других країн держави,—і тільки 70—75% зіставалось на видатки, викликані потребами краю. А як власне задовольнялись краєві потреби, видно, напр., з того, що бюджет міністерства народньої осьвіти по 8 губерням складає всього 6.880 тис. руб.; коли до нього додати ще й бюджет синоду (5.013 тис. руб.),—то сума видатків, звязаних з культурними потребами краю не виносить і 5% всіх расходів. Сі цифри виглядають особливо цікаво поруч з видатками на військове і морське міністерства (43.868 тис. руб. і 2.073 тис. руб.). Очевидно, що автономний краєвий сойм переверне сю пропорцію, поставивши на першій місці культурні потреби краю і виконуючи продуктивну місцеву роботу відповідно дійсним інтересам народу.

Виразно ставлячи постулат української краєвої автономії, ми ще раз підкреслюємо, що в автономному ладі бачимо необхідну умову культурного і економічного зросту всієї Російської держави—і одинокий спосіб міцно звязати всі її—упорядковані громадським керуванням частини—в одну державну цілість. Виразом тої цілоти, її цементуючим звязком—буде всеросійський парламент, котрий буде органом для виконання загально-державних функцій, для основного державного законодавства, а разом з тим і зводитиме до одного знаменателя ті інтереси окремих країн, що будуть переходити за межі краєвого життя. Державний парламент, коли в ньому будуть досить забезпечені права меншости,—наприклад, пропорціональним голосуванням,—зможє полагоджувати боротьбу незгідних, протилежних, або ворожих межі собою відносин і змагань окремих елементів держави, збудованої на автономно—федеративній підставі.

На закінчення, зводимо до купи всі висновки, що були зроблені вище.

Централістичний лад, при великім земельнім обширі держави, веде за собою панування бюрократії і єсть одною з причин культурного занепаду держави.

Централізм веде за собою націоналістичну політику і тим загострює національні антагонізми.

Націоналістичний централізм в державі з конституційним чи народоправним ладом збільшує гніт пануючих верств на народні маси.

Взагалі централізм збільшує шкідливий для народа вплив абсолютизма і зменьшує той пожиток, який несе з собою політична вольність.

Інтереси культурного і економічного розвитку Росії вимагають, як конечної умови, перестрою державного ладу на підставі національно-територіальної автономії окремих країн.

Всеросійський парламент має відати справи, що обхоплюють інтереси цілої держави, як: військо, монету, по-закордонну дипломатичну і торговельну політику; всі-ж інші справи повинні бути передані до порядкування, в межах основних законів держави, краєвим автономним соймам.

Права національної меншости повинні бути охоронені як в державному парламенті, так і в краєвих соймах.

Україна, як велика територіальна одиниця, звязана спільністю культурних і економічних умов, заселена одною етнографічною масою, — повинна мати, на загальних основах, краєву автономію, виразом котрої буде український краєвий сойм.

Тільки краєва автономія дасть українцям можливість культурного самовиразу і економічного розвитку, на користь як краю так і цілій державі.

Павло Смуток.

До жіноцтва.

(Присвячується польским дівчатам).

Красні квіти розцвітали
По чистому полю
Та силіталися стеблами
Щоб бачити волю.

А вже небо червоніло
На темному Сході,
Прокидалася країна
І гомін в народі.

Любі квітоньки червоні,
Забудьте недолю,
Побратайтесь між собою—
Здобудете волю!

Бо вже полумем останнім
Наш край перейнявся
І нам треба ніч прогнати
Щоб сьвіт розіллявся!

Стійте, сестри дорогії,
Коханії квіти:—
Ще і ще,—і ніч поборють
Невільничі діти!

Від журби та від неволі
Най серце не вьяне,
Бо велике сонце правди
Крізь хмари прогляне!..

Христя Алчевська.

Революція й органи самоуправи.

I.

Геть чимало є людей, що жахаються від одного навіть слова „революція“. А уряд російській до того страхався та ненавидів се слово, що довгочасно забороняв вживати його у розмові, у книжках та часописах. Ще, як річ йшла про революцію у Франції, в сій класичній країні революцій, та по інших державах, то сяк — так уряд се зносив. Але коли діло торкалося Росії, то вже тут—шабаш, не можна, бо в Росії не було й не буде, гадалося самодержавному урядові, сього страшного для нього політично-соціального руху, що називають *революцією*. Але тепер се слово вільно вживається, бо й сама революція прийшла і захопила трохи не усі 108 націй, з котрих складається сьогочасна Росія. Як що уявляти собі революцію лише як барріади, пожежі, шибениці, штики та вила, то тоді справді є чого жахатись і проклинати й той час, коли вона починається. Але не сими виявами дається зміст революції—сій великій історичній події. Въ історії Росії відомі великі рухи за другу половину XVIII століття, за часи Катерини II: на сході Пугачівщина, на Україні—Коліївщина. Заливались степи тоді кривью, шибеницями визначались шляхи, де переходили ватажки гайдамацькі. А про те не можемо сі величезні народні рухи лічити за революцію, не вважаючи на те, що вони показали гнів зневоленого, зрабованого та з головою дорученого панству народу, містили въ собі досить значний елемент протесту супроти тодішнього соціального і політичного ладу. А цей протест є вже видна ознака революційного руху.

Коли ж маємо більш—менш несподівану, або принаймні за короткі часи виниклу зміну усього державного та суспільного

ладу, то тоді се з'явище мусимо наректи революцією. Взагалі буває так, що ся зміна йде поруч з повстанням та узброєною боротьбою. Але історія знає революції безкрові, де зміна порядку утворилася безъ політичного збурення і коли жадна людина не стратила через це свого життя. Так, наприклад, відбулася в Англії за 1689 рік, так звана „славетна“ революція, коли англичане, змінивши короля Якова II королем Вільгельмом III, здобули собі знаменитий „билль прав“ (грамоту прав), котрим забезпечувалися національні закони, вільності та віра громадян від нападу на нихъ королівської власти.

Зміст політичної революції дається буйним рухом, що охоплює широкі верстви суспільства, а тако-ж здобуттям політичної власти тим класом, який до революції був пригнічений. Політична революція далі стає революцією соціальною, коли цей революційний клас, через здобуту вже політичну владу, мусить закінчити своє соціяльне визволення, більш—менш скоро змінити політичні та юридичні взаємини серед суспільства і витворити нові форми відносин в сфері приватної та громадської діяльності. І от з сього погляду революція повстає, як велика культурна й творча сила, що руйнує без жалощів, немилосердно відтинає все перестаріле, все, що стоїть на перешкоді поступу людського життя, а замість його творить нове, свіже, молоде, викорчовує ґрунт для розросту нового життя більш упорядкованого, більш свідомого, робить хоча один ступінь до щастя людського. А коли так, відкинемо страхання!

На перший погляд здається, що революція виникає несподівано, не знати звідки й через що; зірвалася наче та буря й пронеслася з кінця в кінець по країні, або, як це було за 1848 рік, мало чи не по всіх державах західної Європи. Але, се цілком не так. Революція з'являється наслідком повільних та ступневих процесів соціяльно-економічного зросту суспільства. Процеси ці одбуваються протягом багатьох років, цілих століть, витворюючи серед суспільства класи з їх окремими, коли більш коли менш протилежними, більш—менш твердо визначеними класовими інтересами.

Обертаючись до середніх віків історії, ми бачимо, що за ті часи найбільшу вагу мала земельна власність, бо багатство головнішим чином діставалося від хліборобства; тор-

говля тоді ще мало була поширена, а промисловість (продукція)—ще менш. Землі держали переважно шляхецтво (дворянство) та попівство, то нема чого дивного, що отсі верстви або стани (сословія) суспільства мали велику силу и панували над усіма краянами, складаючи увесь державний лад головнішим робом на потребу собі, своїм класовим інтересам, бо завше буває: „чия сила, того й право“.

Сі обидва стани—шляхецтво та попівство,—складаючись з невеликої купки людей, керують усіма державними справами; вони робляться дійсними хазяями цілої країни собі на користь.

Решта людей уявляє з себе третій стан, що містить в собі безліч люду у порівнанню з пануючими класами. Але безліч ся не мала жадних політичних прав. Люде сього стану довгий час були кріпаками, на котрих дивились и з котрими поводились, як з робочою скотиною, а то й гірш. Друга частина людей, хоч і вільна була, але вона несла на своїх плечах увесь тягарь державних та місцевих податків, оплачувала привілеї шляхецтва та попівства, була в їх підданстві, або стояла їм до розпорядження.

Аббатом Сіесом, діячем великої Французької революції 1789 р., становище третього стану пояснено в отсих коротких, але дуже виразних, словах: „що таке третій стан?—А ничогі-сінько!—А чим він мусить бути? Всім!“

Але сей третій стан, так звана буржуазія (громадянство), ніколе не був одноманітним; він містив в собі елементи з цілком протилежними інтересами, як-ось: купецтво, промисловці, ремісництво (цехові) а далі взагалі городянство та селянство. Відколи торговля поширилася, виникла мануфактура та машинна продукція, а поруч з нею и через неї повиростали, як ті печериці, фабрики, заводи, відколе почав панувати, де більш, а де помалу входячи у економічне життя, капіталістичний спосіб продукції, від тоді економічні інтереси серед сього третього стану почали гостро відокремлюватися; і вже давно виразно визначився серед суспільства новий клас, що почав організовуватись у велику економічну а разом з тим і політичну силу.—Се-клас робітників, пролетаріят.

Пролетаріят, яко клас, складається з усього робочого люду мійського та селянського, котрий жие, продаючи, аби не вмерти з голоду, свою робочу силу як єдиний свій крам, і котрому

не має до розпорядження способів й знаряддя до праці. Процес пролетаризації народніх мас, перевертання селян та ремісників, раніш самотійних хазяїв, у робітників, що збуваються способів до праці і через це не можуть вести самотійно роботи, вимагається капіталістичним способом продукції, котрим переймаються все більш-та-більш навіть такі відсталі з погляду економічного держави, як от Росія.

Буржуазію, котра поділяється серед себе на кілька більш-менш окремих рядів—від незлічено багатого дукаря—мільонера до підприємця й крамаря, що лише бриндзю б'ють, мусимо характеризувати взагалі, яко клас власників, котрим належать маєтності, капітал, способи й знаряддя до праці. Право приватної власности вони поставляють над усе на світі. Спіраючись на власність, буржуазія вимагає собі права керувати Державою і з того самого виставляє себе новим упривілейованим класом.

Окресливши, може вже занадто загально, поділ суспільства на осі основні класи, мусимо додати, що політичне та юридичне становище того або іншого класу в державі залежить головнішим чином від економічного його значіння в продукції, від економічної його сили в суспільстві. Заразом додамо, що суспільство з'являється надзвичайно хитро зложеним організмом з різностайними, більш—менш визначеними класами й пів-класами, рядами; кожен з їх має свої окремі інтереси, що найбільш часто протилежні інтересам другого класу.

Суперечність і антагонізм класових інтересів веде до боротьби межі класами. „В кожную історічну епоху, як каже Ф. Енгельс,—переважний спосіб економічної продукції та міньби і соціяльна організація, що неминуче з його виходе, складає з себе той ґрунт, на якому будується і котрим лише з'ясовується політична і інтелектуальна історія осієї епохи; себ-то, вся історія людського роду була історією боротьби класів, боротьби між хазяївами і робітниками, між класом власти та класом підлеглим“. Сієї боротьби не може зупинити так звана „гармонія“, спільність інтересів, котрої цілком не можемо зректись і котра залежить від того, що суспільство, яко єдиний організм, почуває себе який час болізною, коли та або інша частина його несе шкоду. А про те не „гармонія“ інтересів, а лише безпосередня класова суперечність і боротьба

класів визначають відносини одного класа до другого та їх значіння і стають дійсно двигачою, поступовою силою в розвою суспільства.

Як вже поперед говорено, шляхецтво та попівство, ці „перші“ в державах класи, загарбали за часи середніх віків землю й політичну силу, утворивши разом з тим так званій феодальній устрій державного життя. Коли ж економічний розвій західної Європи постановив на перший плян в справах економічного життя третій стан—буржуазію, котрій зробилося тісно у феодальних кайданах, під владою й керуванням сіх великих панів, коли юридичний та політичний уклад сього стану більш не відповідав його економічному значінню, тоді почало з'являтися більш-та-більш виразно незадоволення державним ладом. На підставі незадоволення широкого суспільства феодальним укладам і в боротьбі з ним зріс і дуже зміцнився абсолютизм, самодержавіє, за часи котрого вся сила і вся власть державна перенеслася на одну особу—на короля, що інколи то-й справді міг сказати: „держава—се я“.

Але коли самодержавіє взяло гору над феодалізмом, тоді дворянство й попівство, яко класи, переставши з їм змагатися, пішли до самодержців на послуги, де й несли „вірою та правдою“ свою службу, допомагаючи самодержцям гнобити та шарпати нарід.

Але й самодержавіє на давало буржуазії того, що їй було тепер потрібно, не давало необмеженої волі для розвою капіталістичної продукції, не скасувало дворянських та попівських привілеїв, котрі дуже шкодили громадянству, не дало їй до рук політичної влади. І от ми бачимо, що з кінця XVIII століття і за XIX вік західна Європа переживає кілька революцій, з котрих у Франції виходе республіка, а в останніх європейських державах—конституційні монархії з більш—менш обмеженими, прикороченими правами монархів. В союзі з народом буржуазія вийшла проти королівської влади, шляхецтва й панування церкви і звоювала собі кровью народа переважне становище в державі. Се була перемога нового соціального ладу над феодально-самодержним, перемога буржуазної власности над феодально-кріпацькою, цивільного (громадянського) права над середовічними привілеями.

От-же народні маси-пролетаріят та селянство з боку соціально-економічного поліпшення свого становища придбали

занадто мало. З тих часів, коли капіталістичний лад продукції увійшов у життя народів, коли він з селян та городян витворив маси люду, що не маючи способів й зваряддя до праці, zostалися лише з голими руками та голодним шлунком і через те мусили ставити на продаж свою робочу силу, бідні, незаможні класи через те саме попадають під гніт класу капіталістів та взагалі людей заможних, що користуються з усіх засобів необмеженої експльоатації робочої людини в сфері продукції.

То й не дивна річ, що коли ще за часи революції пролетаріят, йдучи в попередніх лавах революційних борців і гинучи за волю тисячами на баррікадах та в бойовищах, підіймає свій голос, вимагаючи собі кращого життя, тоді буржуазія обурюється зараз на свого недавнього союзника і пристає на згоду з короною та тими верствами суспільства, що її підпирають. Се робе вона, аби не втратити свого привілейованого становища, яко власників багатства, що придбали їм голі руки людей з голодним шлунком.

Як показує Маркс в „добутках з 1848 року“, лише французська буржуазія 1789 р. дійсно стояла в обороні інтересів тогочасного суспільства проти королівської власті і шляхецтва. Що до буржуазії німецької за часи революції 1848 року, то „в ту хвилину, коли вона грізно виступила проти феодалізму і абсолютизму, сама вона зустрілась з пролетаріят, що грізно вийшов супроти неї з усіма тими частками суспільства, що їх інтереси та ідеї припадали до інтересів пролетаріату“... Буржуазія і пролетаріят виходять один проти другого, як вороги, і в Парижі в революцію 1848 р. після того вже, як скинуто короля, і в революцію 1871 р., коли завалилось цісарство Наполеона III. І раз-у-раз, коли буржуазія бере гору над пролетаріят, вона страшенно люту, криваву кару чинить над ним.

Розріст капіталістичної продукції привів до того, що шляхество більш-та-більш почало перейматися інтересами буржуазії, виходячи неминуче на шлях капіталізму та приймаючи безпосередню участь в капіталістичних підприємствах. Через се саме в гострі, революційні часи визначаються доки що в загальних, невиразних рисах два ворожих стани: один, що цілком стоїть на основі капіталістичного ладу економічного життя і, добре користуючись з його, усіма засобами захищає сей лад від усяких нападів на нього; другий,—що чи то сві-

домо чи не свідомо бажає зміни ладу, або, вірніше кажучи, безладдя, що приніс в життя людське капіталізм, за котрим йде неминуче незліченне багатство—для маленької купки й страшенні злидні, голод, холод, хороби, дегенерація, завчасна смерть, проституція й лихо тяжке від коліски й поки світа— за для мас народніх, робітників, творців багатства.

Але се бажання зміни само з себе нічого-б не варто, як-би не знати, що капіталізм сам себе зжере, що він доведе через свою організацію до кращого ладу—до соціялізму, коли земля, фабрики, заводи, робітні і всі способи й знаряддя до праці стануть спільною власністю робочих людей, коли всі люде будуть працювати і коли увесь продукт праці піде цілком робітникам до розпорядження, не зостаючись, яко додаткова вартість, у широких кишенях капіталістів та ріжних хазяїв-предприємців.

Додамо ще раз, що поділ суспільства на два стани—власників на способи й знаряддя до праці та тих, що позбулись сього и попали до перших в експльоатацію, ще за наші часи не дійшов до межі, за котрою почнеться вже безпосередня боротьба межі оціма двома станами. На перешкоді тому стає головнішим робом те, що пролетаріятові доводиться поперед усього вести боротьбу проти останків феодального ладу, ламаючи пересічки та закутки, що настановило їх старе суспільство, аби устерегти від мас свої привілеї. Більш за все сил на боротьбу вимагає монархичний державний лад, особливо самодержний, хоча сей останній залишився за наші часи в цілій красі не де як в Росії. А про те, коли зазначені перешкоди буде знищено, коли нарід дійсно здобуде своєї волі, коли запанує народоправство, лише тоді боротьба з капіталістичним ладом та з його оборонцями піде з більшим поступом, позаяк міський та сільський пролетаріят разом з дрібним селянством та ремісництвом і частиною так званих освічених класів (інтеллігенції) тоді стане чолом до єдиного свого ворога—капіталізму.

II.

Звертаючись до сьогочасного становища Росії, перш за все мусимо зауважити, що пройшли вже ті часи, коли мис-

лилося, що Росії— Європа не вказує, що економічний розвій її піде якимсь-то окремим, надзвичайним, їй лише природженим шляхом, на підставі „істинно-руських“ ідей та окремих економічних законів. Але саме життя засвідчило, що загальні закони економіки правують и цією величезною країною, котру виткано з великого числа земель і народів, що й вона, так само, як і інші держави, мусить під'упасти під капіталістичний лад та пережити сей лад з усіма його наслідками, не вважаючи на те, що й справді багато в чому Росія різниться від інших країн, а надто своєю великістю, безліччю народів, що оселяють її, міццю абсолютизму (царата) та безпросвітною й наче безпробудною темрявою народніх мас, до котрих царат боявся навіть підпустити наблизько справжню освіту, хоча б-то початкову. Так воно йдеться, що країни, де вже промисловість широко розвинулась, почасти призначають шлях в економічному розвою, що по ньому підуть країни відсталі.

Вирушивши на вигідний шлях капіталізму, російське суспільство вже давненько почало почувати, що йому дуже муляють задавлені обставини політичного та суспільного життя. Коли через цілком невдалу й ганебну війну супроти Японії було освітлено хиби й дезорганізованість самодержно—бюрократичного ладу, тоді закомошилися революційні ряди суспільства, а ранійш за всіх пролетаріят. Порух обхопив по трохи мало чи не всю людність Російської держави, бо уряд гнітив все й всіх, не дозволяючи а ні класам пригнобленим, а ні класам-гнобителям вільно заступати, боронити свої інтереси.

Лише клас великих панів, так мовити російських феодалів, що вже дуже солодко йому жилося під росп'ястими крилами двох-голового орла, та попівство з самого початку свідомо стають на бік до самодержства. Крім того, царат спірається на військо, поліцію та урядовців; інституції оці як найліпше з'організовано, щоб служити на потребу самодержству та на шкоду народів.

Останнє шляхецтво, що ще трималося землі й сільського господарства і що найбільш з його складається так звана „земська Росія“, дуже незадоволене було утисками самодержавно—поліційного режиму й тим уїдлигим доглядом, котрим урядовці з усіх боків з'язували життя.

Клас більших та посередніх капіталістів, торговельників та промисловців, взагалі так звана буржуазія в тісному значінню сього слова, почував, що надалі, як зоставити політичний уклад без зміни, зріст багатства та продукції й поширення торгівлі дуже загальмується, позаяк важка та незграбна організація самодержавної влади, що до всього втручалася й на все накладала свою тяжку лапу, не встигне йти поруч з життям і через те буде тягти його назад.

Численний клас дрібних торговельників і ремісників обіймає посередкове становище проміж буржуазією, як її зараз визначено, та пролетаріатом. Отсей клас найбільш непевний і змінний в своїх поглядах; матеріально малосилий, живучи з завтра, політично темний, він довго зостається ганебно покірним абсолютному урядові, коли ще чує за ним силу; се зйого та з босячнї й пропіяків з'організовувалися поліцією так звані „чорні сотні“, що палили живцем людей і потрошили жінок та дітей. Але так само жорстоко він може покарати й своїх вчорашніх богів, коли йому добре за шкуру сала зальють. А про те й сей клас не мав чим бути задоволеним і він поперед скерготів про якесь-то увільнення.

Найбільші утиски в Росії несуть на собі звичайно найчисленні класи—селяне та робітники. На них дивляться лише з того боку, як-би що здерти за для державної каси, як-би найбільш покористуватися з їхньої праці; їх доручено урядовцям, панству та капіталістам на „добру волю“, а про ту „добру волю“ вже й казати нічого. Турбота була лише про те, щоб приневолити їх жити так само, як жили їх батьки та діди, щоб вони не знали, не розчунали, що на світі можливо й краще жити, а не лише пухнути з голоду, та гноїтися у хоробах. Та про се вже й розводити нічого, бо й так всім відомо. Рух захопив і оці маси і, треба сказати, раніше ніж другі верстви суспільства, бо їм найбільш боліло. Початок зробив, як і слід було ждати, пролетаріят, як більш скупчений, більш освічений та більш з'організований елемент. За ним потяглося, відгукнулося селянство.

Ще маємо додати, що так званий „освічений клас“, інтеллігенція, не маючи в собі загальних спільних інтересів, поділяється на три ряди, що перший з них наближається до буржуазії і йде завжди поруч з нею; другий—уявляє з себе інтеллігентний пролетаріят і цілком прилучається до робочого

пролетаріату, переймаючись інтересами класової боротьби; третій—не пристає ні туди ні сюди і лічить, що він стоїть наче-б то вище класів, тоді як насправді йде теж більш, як і перший, на припоні у буржуазії.

Як бачимо, невдоволення сьогочасним державним порядком обняло широкі класи; а про те пригнічені класи мусили вложити в це невдоволення свої соціально-економічні болячки, окремі інтереси, цілком ріжноманітні й цілком протилежні інтересам пануючих, господарських класів. Але с початку наче-б то не можна було розібратись більш-менш твердо, де, хто й чого вимагає, бо звідусіль залунав лише чи то стогін, чи покрик: „так далі жити не можна“! Хвилями лягав цей покрик, роблячись з часом все більш гучним і витворюючись перш в нечисленні „ходатайства“, петиції перед короною, що не давала їм жадної ціни й гадала, що то все іграшки.

Незадоволення швидко поширювалося, буяло; і от незабаром зачервоніла, розжеврілася велика пожежа—революція. Період канючення та прохань перед короною закінчився безтямним та лютим лиходійством 9 січня у Петербурзі, котре відразу та очевидячки показало пролетаріатові, що проти грубої сили, якою з'являється царат, можна поставити лише таку-ж силу, що добрим словом тутечки нічого не вдієш.

Вже 9 січня, йдучи з своїми болячками до царя, робітники висловили оті болячки; вони прохали дати їм людські права в державі, поліпшити їм життя, зменшити тяжину експльоатації їх праці капіталістами. Надалі, въ міру зрісту революційної акції, вимагання пролетаріату визначаються більш твердо, докладно, виразно і підпираються вже реальними засобами—страйками, що по черзі обхоплюють мало чи не цілу Росію, а далі кінчаються загальним все-російським „політичним страйком“. За останні часи пролетаріат вкупі з пролетарською інтеллігенцією перейшов, якъ свідчить се Москва, а за нею й довга низка городів та сел, до конечної форми боротьби-до „узброєного повстання“. На його бойовому червоному прапорі написано: „для всіх волі й рівних прав, для робітників оборони праці, народоправства для держави, а перш за все—Установної ради (Учредительнаго собранія)“.

Прислухаючись до робітницького порушення, виступило й селянство. Але йому трудніше було висловитись, дякуючи

умовам, в котрих стоїть селянське життя. Воно перш за все заговорило займаннем панської землі, пожежами та руйнуванням окономій. Коли повстав такий стихійний, неупорядкований, неплямний протест проти вікових утисків, жажнулося все, що мало стосунки з селом. А про те потроху й серед селянства почала з'ясовуватись та визначатись ціль революції, що здебільш міститься для селянства в двох словах: „землі й волі“. Більш-менш свідомо під сим прапором піде селянство на дальшу боротьбу.

Як бачимо, соціально пригнічені класи поставляють, поруч з політичними вимаганнями, вимоги соціально-економічного змісту, що можуть бути задоволені лише тоді, коли надмірні прибутки господарських класів будуть зменшені на багато.

Коли річ доторкалася лише політичного визволення, господарські класи—шляхецтво й вища та середкова буржуазія,—що перейшли в опозицію урядові, удавали з себе завзятих революціонерів, висловлюючи дуже красномовно великі людські бажання:—волю, братерство, рівність. Іще с кінця 1904 року почали вони збиратись на з'їзди, перш вишкові, таємні, а далі—й явні; та все говорили, говорили, без кінця й краю говорили. Спочатку постанови їхніх з'їздів були занадто короткі: треба трошки скоротити сваволю та норови урядовців, крихту приборкати крила абсолютизму, дати краплину волі народові, бо багато волі йому пошкодить, як тій малій дитині, що припущено її без догляду до ласощів.

В міру того, як сам нарід висловляв свої потреби і коли почувалося, що в оборону своїх інтересів і прав дійсно революційні класи стануть одностайно й допровадять боротьбу до кінця, радикалізм бажань шляхецко-буржуазно-інтеллігентних рядів збільшувався. Вже ухвалено вимагати Державної Ради („Государственной Думы“), що мала-б право не лише подавати поради урядові, але й незалежно від нього, самотійно роз'язувати державні справи. Ухвалено за потрібне дати народові (з винятком жінок) загальне виборче право до Ради. Шляхецтво та взагалі земельні власники вже обіщали пролетаріатові коштом капіталістів охорони праці й побільшення зарібної плати; капіталісти з свого боку понадарували обіцянок селянству коштом земельних власників. Дійшлося до того, що на Московському з'їзді земських та городських діячів оголошено було навіть Всенародню Установну Раду (Учреди-

тельное собраніе); але скоро вже оці „революціонери“ розчу- хали, що далеко дуже заїхали, то-й спішно сповістили, що то трапилася помилка, непорозуміння: основних законів Росій- скої держави вони й не думають торкатися безъ згоди на те „Верховної власти“. Коли вийшов Булігінський закон 6 серпня (августа) про Державну Раду, котра мала скластися майже з одних панів та крамарів, то й навіть въ таку Раду буржуазія й шляхецтво згодилися піти, узиваючи мало чи не зрадниками всіх, що хотів ту Раду „бойкотувати“. Справді, вони казали, що підуть туди, аби стати в обороні народних прав й вимагати поширення прав самої Ради. Але „казав пан, кожух дам, тай слово його тепле“! З такого прикрого стано- виська вирятувало буржуазних радикалів лише те, що сама Рада 6 серпня заздалегідь завалилася.

Вже и тепер мало чи не більшість людей з господарських класів кривим окомъ позирала на робітницький та селянський рух, а де-які ряди то й цілком ворожо віднеслись до того руку. А проте на який час ворожість ця не виявлялася в дуже виразних рисах та мірах й коли вибухнув загальний політичний страйк перед 17 жовтнем (октябрю), загально-бур- жуазні класи пленталися позад пролетаріату, хоча й дуже сушились, бо страйк черкнув їм по кишені.

Більш-менш одностайним нападом революційних та оппо- зіційних класів здобуто від самодержавія акт 17 жовтня (октябрю). Але сей акт змістом своїм все ж не давав всього того, що потрібно було народові, а, найголовніша річ, уряд з цього акту зробив порожню обіцянку, бо-й видав його, аби лише обдурити нарід. З'організувавши „чорну сотню“, котра мусила-б показати вигубленням євреїв та інтеллігентів, наче- б-то протест проти „дарованої“ волі, уряд хотів повернути все на старий кшталт. Але и тутечки уряд, які по всіх геть усюдах це тепера з ним буває, спіткнувся. Пролетаріят і революційна частина інтеллігенції зразу не дали урядові віри і почали вимагати безпеки обіцяним правам, а саме: аби були здій- снені вільність і недоторканність особи, вільність слова, друку зібрань, спілок, страйку, аби були скасовані виняткові закони та військовий стан й смертна кара, аби були увільнені з в'язниць (тюрем) та з Сібіру всі борці за право людське, що тисячами їх там гноїв уряд.

Для шляхецько-буржуазнаго класу акт 17 жовтня був

найвищим пунктом, до котораго доходила його опозиція. По за цим актом вже починається для буржуазії цілком небезпешне становище, а через те ввижається їй анархія, безладдя, мало чи не світа кінець. Коли в цілі визволення від смертної кари кронштадських матросів та знищення військового стану в Польщі вчинився другий політичний страйк, а далі й третій з приводу нестерпучих утисків, що почав коїти уряд над пролетаріатом, тоді буржуазія цілком перелякалася, як то вона каже, „економічної дезорганізації“ і отверто пристала до уряду, геть чимало разів висловлюючись, що вона держить віру урядові, і вимагаючи від його рішучих мір для „знищення революції“.

Правду треба казати, зостався ще й досі в опозиції урядові рядок шляхецько-буржуазних радикалів, що навіть за революцію стоять. Але це саме ті, що хотять зробити революцію красними словами. Це ті, що попхалися до грапа Вітте з своїми постановами, думали його налякати і може через це поробитися прямо міністрами; але грапа не злякали, а собі лише сорому наробили. Це ті, що кажуть, що адміністрація утворила таку атмосферу, що людність не може свідомо й вільно приймати участі в виборах до Державної Ради *), а самі закликають нарід до виборів. Це ті в решті-решт, що жахаються страйків і обзивають озброєне повстання „безумним підприємством“.

Чи то так, чи сяк, але діло повернулося до того, що революція зосталася цілком на руках у пролетаріата та селянства, котре ще не сказало свого рішучого, останнього слова, котре в своїй більшій частині ще лише формує ідею революції.

Становище окремих класів в відносинах до революції найбільш виразно з'ясується, коли наближимося до них щільно, коли побачимо їх у себе на господарстві, се б то в справах місцевої самоуправи. Відома річ, що органи сієї самоуправи, як от мійські ради (городскія думы), земські зібрання та волостні й сільські сходи за теперешні часи з'являються інституціями, що заступають класові інтереси.

По закону 1892 р. лише ті з городян мають виборче право до мійської ради, що володіють нерухомістю, та ще гільдейські

*) Дивись листа д. Корнілова в № 12 „Народн. Хозяйства“.

купці й промисловці; робочі ж маси та незаможня інтеллігенція й наблизько не припускаються. І от бачимо, як мійські ради несуть свій цілком буржуазний засмальцьований прапор, раз-у-раз спускаючи його перед урядом.

Зараз пригадаємо, як заметушилися городські діячі, коли нікчемний князь Святополк-Мирський бевкнув-зненацька, що він дає віру („оказываетъ довѣріе“) силам суспільства, се-б то Росії!?! Він-Росії?! Красно йому дякували мійські думи, та ще депешами, раділи, мало чи не молебніправили за його здоровля. А вже наближалася революція! Сервілізм, догідливість доходили до краю з приводу ріжних „щастливих новин“ та тих урядових (правительственных) актів, рескриптів й маніфестів, що с кінця 1904 року посипались на російське суспільство, як з решета. По всяк раз правились молебні й летіла дяка, хоч кожен раз обіцянки зоставались порожніми.

Страшений вибух 9 січня розворушив лише кількох мійських рад, що зголосили свій протест урядові й співчуття борцям за волю, призначивши де-кілько грошей на запомогу пораненим та родинам забитих на смерть робітників. Але, здається, призначені гроші здебільш так і зосталися в мійських касах, бо мабуть не познаходили тих, що перетерпіли. Так, принаймні, чомусь-то склалося у Петербурзькій раді.

Влітку торік (1905 р.), коли по Росії покотилася хвиля страйків, коли вже запалав Кавказ, коли відбулися страшні Одеські дні, коли схопилася по богатях містинах буря, мійські ради помалу те-ж заворушилися й почали засвідчувати перед урядом, що й справді щось треба дати народові, бо лихо трапиться, що пора перестати гратись з народом в коцю—бабу. Ранійш, ніж уряд, вони почули поклик—„до зброї!“

Найбільш цікаво, що-ж саме робили ради, коли їм на той час випало стати чолом до революційних вибухів?

В переддень маніфесту 17 жовтня делегати Петербурзького совіта робочих депутатів стали перед Петербурзькою радою й засвідчили, що хоч, дякуючи бридким виборам до Ради, члени ради (гласные) не можуть бути уважаними за справжніх представників тутешної людности, але в цей час, коли може пролитись крив, вони мусять зрозуміти, чим рада зараз може допомогти в справі визволення народу. Мійська каса—то є народні гроші і через те рада мусить дати народові засоби вести боротьбу, а головнішим чином видати грошей на орга-

низацію з пролетаріату та з елементів, що з ним спільно стоять, мійської міліції. Рада, вислухавши оте саме, в цей раз не зробила ніякої постанови, а потім того більш сього питання й не порушувала.

Коли після страйків більш як 100.000 робітників зосталося без роботи, коли почалося страшенне бідкування, тая ж таки Петербурзька рада ухвалила заснувати посередничу камеру, щоб доводити до згоди капіталістів та робітників. Але так вона, тая камера, й вмерла, нічого не зробивши.

В цілі зменшити лиху годину, що впала на бідноту через безробіття, Петербурзька мійська управа замірялась заложити окремі мійські куратели (попечительства) за—для вбогих; але й цей замір пірнув, спустився на дно буржуазного багнища.

Петербурзький голова страхається навіть давати помешкання в мійських будинках для збірок не то що „крайніх“, але й для більш—менш поступових партій; в той саме час він широко відчиняє двері за-для збірок трактирників та членів „партії правового порядку“, що з себе виявляє насправді підмальовану та поцяцьковану словами ганебну „чорну сотню“.

Московська рада почала відразу наче-б-то й геть революційно; се вона перша з городів піднесла голос про конституцію, хоча й дуже обережно. Але коли річ доторкалася справжнього діла, тутечки їй бракувало хисту и сили. Вона не змогла захистити своїх мешканців від наруги й нападів „чорної сотні“. Коли виникло питання про організацію мійської міліції в оборону проти „чорних“ харцизаків, Московська рада прийняла занадто революційну ухвалу: міліції зректись, але прохати уряд, щоб він віддав їй до розпорядження поліцію! За міліцію подано лише 10 голосів. А як глянути відвертим оком, то й боятись їй нічого було тієї міліції, бо у буржуазної ради, то певно що й міліція була б буржуазна і їм же живота стерегла б. Коли в „Білокаменній“ досить надешпетували відомі паливоди—козаки, що по вулиці небезпешно стало пройти, рада звернулася до грапа Вітте с проханням вивести з Москви козаків. Се було ще до баррикад; тепера на таку революційну річ рада вже не пішла б!

Коли в тую ж раду була зроблена заява, аби обговорити питання про те, як би збутись масових смертельних кар за Севастопольське повстання, питання це знято з черги з того

приводу, що бач його не було поставлено в оповіщення; порядок, закон перш за все!

Московські радники з образою відкинули пропозицію соціально-демократів скласти свої мандати й передать їх демократичним елементам; вони відкинули се, маючи себе за „вибранців народу“ й за „кращих людей“. Якого „народу“ вони вибранці, вже знаємо: первогильдейских купців та власників будинків, що в Москві та по великих городах коштують страшених грошей. А які вони „кращі люди“, то вже трохи бачили, а ось ще єдин показчикъ: 27 радників в кінці падолиста (ноября) обмірковували, що їм робити, чи можна надалі зоставатись у Раді, коли вона за останні часи зробилася цілком „чорносотеною“; ухвалили зостатись, аби псувати, як то вони казали, „черносотенный концерт“. Московській голова, обібраний оце недавно, вже за часи революції, держав до ради промову, де висловився, що рада занадто велику участь брала в політичному житті Росії. А ми вже бачили, яка-то була участь!

А де була, що робила Московська рада за часи страшеної бучі, що скоїлася в Москві? Спочатку повстання радники хотіли велично нести свої обов'язки серед збуріння й розрухи, вести без перериву засідання ради, ратуючи доручений їм город; але згодом не встояли й... ганебно розбіглися. Коли все скінчилося, коли Дубасов залив пожежу кровью, що здебільш лилася безвинно, рада Московська тоді знову зібралася, дала ухвалу мірам (се-б-то злочинствам) Дубасова, постановила дати де-яку запомогу поліціантам, москалям (солдатам) та другим, що перетерпіли за часи повстання, а також ухвалила прохати, аби не було смертельної кари. Але проти останнього пункту подав протест гурток радників на чолі з нікчемним адвокатом, але дуже відомим назадовцем (реакціонером) й „жидоїдом“ Шмаковим.

Въ решті решт промова, що держав Московський голова до Дубасова в день Нового року, то є показчик надмірного буржуазного цінізму й бридоти.

Оттак зле справується буржуазія столичних городів, що стоять за голову за для провінціяльних міст. А кажуть: „риба починає тхнути з головизни“. Насправді, коли подивимося, там, на провінції, мійські ради мало потішать.

В Н.-Новгороді на одному мітінгу ухвалено звернутися до

міської ради з виправою грошей на організацію міліції соціально-демократичним комітетом; на це рада постановила побільшити платню поліції й залишити її в тому становищі, яке було й дотепер.

Новгород-Сіверський благає уряд, аби надіслав на постійні козаків, борців... за кайдани народні...

В Саратові на численному мітингу ухвалено правити від ради, аби вона перестала давати гроші на поліцію і ті гроші повернула на озброєння городян; як що вона цього не може зробити, мусить скласти свої мандати. Рада, в сполученні з членами губернського земства, ухвалила дати віру урядові і прохати губернатора Столипіна, що утворив в Балашові бойовище інтелігенції, взяти *всі міри* за-для заспокоєння мешканців, обіцяючи з свого боку давати *всяку допомогу* урядові.

В Ніколаєві міська управа призначила гроші за важкі „наряди“ за часи нелади, що тамечки відбувся; але офіцери запасного баталіона та Донського козачого полку не прийняли тих грошей. Вони соромились брати за душогубство, а радники не соромились давати!

З Вороніжа писали, що свідомі частина мешканців обурена проти міської ради, бо а ні голова, а ні члени ради не виступили відверто й енергично за часи, коли розбишакувала „чорна сотня“, проти попуску чорносотенцям з боку урядовців.

В Архангельську член міської управи брав діяльну, активну участь в справах чорної сотні; рада зносить його, не викидає цього людоїда геть з межі себе.

Вольська рада обирає комітет, аби розслідив „погром“ й знайшов злочинців; тоді ж саме прохає уряд заслати військо.

Каширська рада ухвалила визначити цареві почуття любови та вірности і прохати уряд, аби він не давав віри ухвалам, що висловлюють різні партії, союзи, мітинги й інші зібрання, бо вони, мовляв, не показують настрою країни.

Самарська рада дуже збентежилась, що по місту пішла чутка, наче б то рада брала участь в організації комітета народної оборони й постачала йому гроші на озброєння. З того приводу рада запевняє, що то цілком брехні, а разом з тим прохає губернатора розвідати: з кого складається той комітет, в яких цілях з'організувався, а тако ж поставити членів комітета перед суд (наче б то губернатор своїм розу-

мом до сього не дійшов!). В цілі заспокоїння мешканців рада ухвалила призначити із мійської каси 120000 карб. на побільшення розходу на поліцію, козаків та москалів. От тепер самарьці цілком будуть заспокоєні! Але де-які з їх поробились невірними; знайшовся й такий власник будинків та дач, що, покуштувавши добре козацьких нагаїв на власній спині, зараз же озвався листом у часопись, де радить усім громадянам геть чисто перестати вносити мійські оплатки, коли ті гроші йдуть на озброєння поліції та козаків, що їх же й лупцюють та нівечать; а то, каже він, кінця не буде знущанню козаків над народом, О, тії козацькі нагаї—добра наука!

Казанська рада де-який час то й зовсім розійшлася та в революціонерів пошилася. Вона ухвалила з'організувати міліцію, призначила на се гроші, обрала одного лікаря за начальника над міліціонерами, обрала тако-ж участкових. Міліціонери одібрали од поліції зброю: патрулі з москалів перейшли до розпорядження проводирям міліції. Але за день-два після того губернатор наказав роззброїти міліціонерів; вони зібрались в помешканню ради; військо почало стріляти; міліціонери здались. Се було зараз після маніфесту 17 жовтня. А от 9 листопада Казанська рада ухвалила: виказати грапові Вітте почуття своєї надзвичайної поваги й повну віру!

У Києві така рада, що путні люде, як от проф. Євген Трубецький, не лічать для себе можливим приймати участь в такій раді: там купиться цілком „чорна сотня“!

Але вже досить таких огидних фактів, хоча їх ще-б можна було нанизати чимало. Взагалі лише треба сказати, що найкращі ради саме ті, що й досі zostавалися толерантними. Більша частина їх обмежувалася лише тим, що оголошувала поклики до мешканців „о мирном воспріяті дарованных свобод“. А як де-які то навіть давали грошей на мійську міліцію, як от: Ярославська, Новоросійська, Ташкентська (перестала навіть видавати гроші на поліцію), Костромська й Харківська. Більшість же правила молебні з приводу кожного манифесту!

Найбільш радикально виявили себе ради: Томська, що вимагала скинути з посади поліцеймейстера и навіть губернатора, котрі побили, понівечили багато дітей-учнів, та живцем поналили людей, та Мінська, де те ж хотіли вигнати

славетного губернатора Курлова, а крім того тамечки ухвалено збудувати пам'ятник на майдані, де військом побито багато народу, і на тому пам'ятникові повирізувати ймення вбитих.

Дальш за це не пішла жадна рада! Оттакі-то, як бачите, „кращі люде“ буржуазії! Не вони здобудуть волю народові. Страхи революції зробили на них великий вплив, налякали їх до смерти. Вони б може й хотіли волі, трошки волі, але на превеликий жаль її голими руками не вловиш і даремно вона ніколи не дається. А де треба давати на офіру, жертвувати й матеріяльно й навіть життям, до цього буржуазія не природна, не здатна. І лише мало кому, окремим людям, так мовити, виродкам з неї вистачає сили йти до кінця. Трошки зреволюціонізувати буржуазію хіба може випадє на долю урядові Вітте—Дурново, що почав занадто гаряче насідати на суспільство, усяково знущатись над ним. Але й то надії мало; буржуазія знесе, звикне й до нагаїв та куль, лише на другий бік буде перевертатись.

Коли зглянемо на сьогочасне земство, то й тамечки побачимо гостро визначені класові інтереси. Про се вже свідчить самъ факт, з кого земства складаються. Закономъ 1890 року представництво шляхецтва значно поширено проти закону 1864 року коштом других станів, а найбільш селянства. Не зробемо, здається, помилки, як скажемо, що приблизно 80 відсотків членів земських зібрань, особливо губернських, випадає на шляхтичів (дворян). З того приводу маємо право казати, що земства—органи шляхецтва. Про те ж свідчить й саме життя: селяне знають про земство за-надто мало; де-які то й цілком про його нічого не чули, і ніяк не можуть відрізнити „земського гласного“ від „земського начальника“; але й ті, що де-що й знають, не дають йому віри.

А про те мусимо засвідчити, що за темні часи необмеженого панування абсолютизму, земства були видним центром опозиції урядові: тамечки містилося багато відпорного елементу. Сього елементу значно навозив туди з собою інтелігентний пролетаріят (такъ званий у насъ „третій елемент“), що йшов на службу до земства на фахове діло, як от лікарське, вчительське й таке інше. Але опозиція тая дала все

те, на що вона була здатна: дійсно революційні елементи пристали до робочого пролетаріату та селянства; zostалися елементи більш — менш радикальні, що головнішим чином воюють словами, та консервативні, що тягнуть всіх назад.

Раніш вже говорено, що з розростом революційного руху, поширялися тако-ж вимагання радикальних земців. Цілий рік вони виробляли та переробляли свої програми й дійшли найупослід на папері до красних річей: тутечки й рівність перед законом всієї людности, знищення станів (сословії), вільність віри, друку, слова, сходок, спілок, недоторканність особи й оселі, обмежена монархія (але боронь Боже, республіка!), Державна рада з широкими правами на підставі загального й рівного виборчого права, право широкої крайньої та місцевої самоуправи, земля селянам (але певна річ за справедливу ціну!); багато де-чого припадає й робітникам—пролетаріям й таке инше.

Це вони були на з'їзді, так мовити, в гостині.

А подивимося на них, коли вони у себе на господі.

Перш за все де-які земства, особливо повітові, квапились засвідчити, що вони не давали нікому доручення заступати їх на з'їзді, а через те постанови з'їзда не лічать для себе обов'язковими.

На превеликий жаль за останні два місяці (осіння сессія) земських зібрань відбулося занадто мало завдяки страйкам та взагалі страхіттю, що скрізь діється, а той з приводу циркуляру міністра внутрішніх справ, що наказує чергові губернські земські зібрання перенести на другу частину січня; а коли „закон—перш за все“, то й треба слухатися того циркуляру.

Що ж робити? Скористуємося з того невеликого матеріалу, що маємо перед очима.

Порховське земство Псковської губернії з огляду на те, що в повіті скоро може початись аграрна ворохобня, благає грапа Вітте прискорити скликання Державної ради (якої? цього не визначено!), яко єдиного способу здійснення надій суспільства.

Давай раду, яку волиш, аби була рада! То може вона народові очі замаже? Даремно!

Того ж таки вимагає й Псковське губернське зібрання, додаючи, що з сього-часного бурливого становища можна пови-

бути лише тоді, коли несхитно будуть здійснені та ще й поширені основи маніфесту 17 жовтня (октябрю).

Устюжинське земство Новгородської губ. вже мало чи не роз'язало аграрне питання! Прикликано до нього (18/хп) волосних старшин (18 чол.) та ще кілька селян (2 чи 3 з них, на погляд дописувача, наче б то соціал-демократи); серед селян переважно були „хозяйственные мужички“. Ухвалено, що б селяне за помічю „Крестьянского Банку“ й через посередництво земства купували ґрунти на власність; „роковим образом“ дійшли до переконання, що не обійтись без поневільного відібрання приватних земель, конче за гроші, коли тії землі та будуть потрібні селянам й коли власники їх не дійдуть до згоди з селянами; „справедлива“ ціна землі мусить виводитись тоді з попереднього доходу, що вона його давала. Справа стала лише за Державною радою, котра мусить затвердити право примусового відібрання, а то вже для керування земельним урядженням земство обібрало свою частину членів до волосних та повітового комітетів; чекають, що не забаром й селяне туди пошлють своїх членів. От-то й добре! та тільки, чи буде згода межи членами комітетів?

Володимирське земство ухвалило зменшити удвое оподаткування селянських земель, відповідно наложивши податки на другі маєтності, бо, бачте, вже давно відомо, що це земство не по правді, безбожно нерівно розклало податки межи селянськими та панськими землями. Певна річ, не з'явився революція, то так воно й тяглося б ще довгі роки!..

Старо-руське земство повідомило сільських вчителів, що в тих волостях, де селяне, протестуючи проти свого становища, перестануть платити земські податки, земство перестане видавати вчителям платню, аби вони не кидались до пропаганди. Надалі почуємо, що й другі міри більш рішучі будуть братись, аби діставати податків. Але не будемо попереджати!

Хотінське надзвичайне у. зем. зібрання висловилося, що маніфест 17 жовтня цілком відповідає інтересам й бажанням людности імперії; що урядові не слід звертати уваги на постанови московського з'їзду земських та міських діячів, позаяк члени з'їзду більшістю не мали доручення від земських зібрань та рад; що скликання Народної Установної Ради та запровадження загального, безпосереднього, рівного й закри-

тим способом голосування з'явиться дуже не безпешним політичним спробунком й може згубити новий державний лад, що дарував його Росії цар!

От які наші хотиньці завзяті, дотепні політики! Ім, бач, треба виборчого права й нерівного, й незагального. То що ж? І гаразд! І на те згоджуємося, але при тій умові, щоб нашим хотиньцям перш за все не дати виборчого права.

Того то вони так і кажуть, бо знають, що будуть мати теє право, та ще кожен за трьох—чотирьох селян та робітників!

В Рязанському губернському земському зібранні обмірковувалась записка кн. Волконского та його семи товаришів, в котрій запевнялося, що не можна бути байдужим, коли одна частина мешканців вигубляє другу; земство мусить перестати zostаватись пасівним свідком того, що коїться, і перейти до активної боротьби з „гідрою“ революції.

Для того автори записки пропонують: прохати уряд з'організувати земським коштом, що насправді складається більш з селянських податків, окремі отряди комонників, котрі могли-б повсяк час боронити панські окономії; тії отряди треба доручити до розпорядження окремим почесним мировим суддям, що їх мусять обібрати повітові земства; оцім же таки суддям доручити учінять судові слідства з приводу аграрних злочинів, й таке инше. Треба додати, що кн. Волконский та ще один з його товаришів були депутатами на з'їзді земських діячів. Оттак то повертається діло, коли скінчився з'їзд!

До чести зібрання треба сказати, що воно відхилило, хоча й незначною більшістю голосів, питання про організацію загонів, котрі безперечно перевернулися-б в розбишацькі ватаги й робили-б наскоки на села. А проте зібрання до сього питання знов повернеться, коли збереться у січні.

Орловське губ. земське зібрання лише й додумалося зробити в справах аграрних, що звернутися телеграфічно до Міністера Юстиції з заявою, що судове слідство по аграрним злочинам провадиться дуже забарно і що безперечно треба заарештувати підмовників до аграрної ворохобні.

В Курському з'їхалися 12 падолисту президенти повітових земських управ, що скликано їх губернською управою; з 14 членів, з котрих складалася збірка, п'ятеро належить до конституційно-демократичної партії. Аби зупинити й на далі не

попускати селянського руху в губернії, зібрання визначило оттакі міри: треба організувати повітові комітети, щоб склалися з повітового маршалка (предводителя дворянства), президента повітової управи, міського голови та справника; розпорядження військом доручити оцім комітетам; по всіх усядах поставити військові команди, переважно з комонників (кавалеристів); а коли потрібного числа війська зараз в губернії немає, губернатор мусить прохати, аби уряд дослав кілька треба; дозволити комітетам наймати коштом державного скарбу кінну та пішу сторожу, котрій можна б було доручити охорону мешканців та майетків (се-б то панів та їхніх окономій); як що ж уряд не дасть грошей, сторожу найняти коштом повітових земств; побільшити на місцях число слідчих (судебних слѣдователей). Оттакечки озброєні, курські пани хотять взятись до роз'язку віками наболілого аграрного питання. Але шкода, шановні добродіі, не нагаями та кулями такі справи кінчаються.

Що до селянських органів—сільких та волостних сходів й росправ, так вони цілком складаються з селян. Але всім відомо, які права й силу мали ті органи. Цілком вони доручені були земським начальникам та іншим урядовцям—і маленьким і великим: хто не хотів лише, той не скуб їх. То не диво, що почасту селянська маса була цілком байдужа до громадських справ, бо вона добре знала, що не так зробиться, як громада волить, а як того схоче „земський“. Визначити, в які відносини до революції стали, яку участь беруть в революції виконавчі органи селянства, то значить сказати, яку участь приймає взагалі все селянство в оцій ворохобні. Селянство, що його не менш, як 64 відсотків всієї людности Російської Держави, не робе з себе цілком одноманітного класу. З погляду економічних інтересів воно те-ж поділяється на категорії: сільські робітники, злидарі-хазяїни, та заможні й навіть багаті селяне-господарі. Перші дві категорії—біднота—має в собі так багато „палива“, що, аби впала туди іскра, то її вогнем візьметься, запалає; уважно насторожує вона вуха до соціялистичних закликів. От-же цілком інше становище займає рядок „справжніх хазяїнів“—людців заможних: їм всяка ворохобня шкодить, особливо, коли вона викликається соція-

лістичними пориваннями, коли веде до земельного зрівняння й до поліпшення становища робітників. Через те до усяких соціалістичних закидів вони відносяться з великою ненавистю й зле нетерпучо. Як пише один дописувач з села, „дайте лише їм можливість й вони світ здивують лютістю, з котрою поклопочуться зберегти власні маєтки“. І то цілком правда! Але російській уряд добре дбав про те, аби таких, „заможних хазяїв“ по селах було як найменше, аби в селах скупилося як найбільш революційного „палива“. Гаразд знаємо, що не все те „паливо“ піде на потребу й користь революції. Через свою нечувану темряву наше селянство по багатьох кутках й країнах за довгі часи, що бідує, ніяк не розбере, де справжній його ворог. Темному, прибитому, знесиленому майже постійним голодом, замордованому беззаконням, безсуддям й здирством, розкиданому маленькими купками по безкраїм степам, селянству дуже трудно вийти на політичну боротьбу, як свідомій та з'організованій силі.

До того ще й уряд добре розуміє, яка то страшенна сила буде—розбуджене та з'організоване селянство. І от не диво, що він усяково, не жалкуючи куль та нагаїв, люто стає на перешкоді з'єднанню селян й селянських громад. Але в революційні часи нагаї й кулі, вже не страшать, вони лише навчають дивитись розплющеними очима! До яких меж дійде революційність селянських мас, наперед не можна сказати. Але тутечки треба зауважити, що взагалі селянство не було ще до кінця революційним класом, позаяк йому дуже важко витримувати довгочасне господарче безладдя, дезорганізацію свого занадто простого й маленького господарства. До того ще йому занадто трудно через свою велику неосвіченість та розкиданість боронити свої класові інтереси через представників обібраних з посеред себе; через те саме селянство шукає оборонців своїм інтересам, як показує історія, з тих, що стоять найвище над ним, шукає собі владаря, щоб захищав його проти других класів. Владарі дійсно знаходяться й робляться оборонцями... але лише не селянських інтересів! Не дивно, що коли революція починає подавати повне гасло, селянство в своїй більшості переходить в стан контр-революційний. Але у нас до цього ще не дійшлося.

Попереду вже казано, що межі селянством ідея революції лише формується; первістні, стихійні вибухи, як от безцільні

пожежі та руйнування, що з погляду політичного не мають вартості та дуже шкодять пляномірній боротьбі, мусять змінитися більш-менш організованим виступом селянства.

Коли звернемося до звісток з сел, що маємо в часописах, про революційний рух, так перш за все побачемо, яка їх сила. Починається скрізь діло з того, що збирається сход, котрий обміркувавши, через віщо воно так погано живеться селянам, постановляє приговора. Реакційні часописи силкуються запевнити, що ті приговора постановляються під впливом й натиском революційної інтеллігенції і сами з себе нічого не варт. Але, як ще давно сказав К. Маркс, пройшли вже ті часи, коли революцію покладали на карб кількох агітаторів. „Тепера, каже він, кожен знає, що, де є революційні корчі, тамечки мусить стояти за ними суспільна потреба, котру задоволити перешкоджають церестарілі установи“.

Головніші думки, що переходять через більшість приговорів та мітінгових резолюцій ось-які: рівні права для всеї людности, що оселяє Російську державу; зміна виборними людьми начальників, настановлених урядом; загальне, рівне, безпосередьне й потайне виборче право до Державної ради й до земських та інших органів самоуправи; здебільш за останні часи—Народня Установна Рада (Учредительное собрание); знесення викупних виплат й непрямих податків, замість їх встановова податків з доходу; дарова й обов'язкова для всіх школа; передача земель монастирських, удільних, державних й приватних власників у власність народу; воля слова, друку, спілок, збірок, недоторканість особи й таке инше.

Селянство недержавних націй виставляє, опріч того, свої окремі потреби, як ось: право уживати рідну мову школах, судах і всяких інших інституціях; право мати окремих національний сейм, що установлятиме усі закони про місцеві справи котрі торкаються лише тієї, нації, не порушуючи головних законів держави. Найбільш виразно справа про автономію становиться серед селянства в Польщі, в Грузії, у Латвії, в Литві, і в Україні, хоч правду треба сказати, що найгірше ця справа стоїть у нас, українців. В падолисті в Москві відбувся великий селянський з'їзд, скликаний Селянською Спілкою („Крестьянским Союзом“). З'їзд признав, що тільки тоді селяне не бідуватимуть, коли усією землею володітиме сам нарід; що закони про заведення справедливого ладу земель-

ного повинна виробити Установна Рада, котрої селянство доконче мусить дійти. „Селянська спілка“ мусить змовитись з братами-робітниками мійськими, фабричними і заводськими і з усіма спілками й гуртками, що боронють інтереси робочих людей. Маючи звістки з усіх містин Росії, з'їзд засвідчив, що коли уряд не задовольнить нарід у тому, чого він домагається—почнуться великі бунти, а за ними й загальне народне повстання, бо далі вже не сила більш терпіти. „Селянська спілка“, коли вона поведе цілком практично свою справу, буде мати великий вплив надалі, скуплюючи роз'єднані селянські сили й даючи їм міць, виставляючи загальне гасло і визначаючи директиви.

От же всі тії приговора й резолюції—то все більш—менш слова. Подивимося тепера на діло. Пригнічені класи тим значно відрізняються від класів господарських, що перші—люде діла, а другі—більш люде слова; й коли їм, оцім другим випадає що робити, то вони те роблять найбільш руками перших; навіть й б'ють прегнічених руками таких же прегнічених. Як люде діла, селяне повели боротьбу цілком практичним шляхом. Московська губ. земська Управа дуже стурбована, що селяне в багатьох повітах всі як один стали на тому, аби не платити жадних податків, доки обіцянки маніфесту 17 жовтня не будуть здійснені. Такі-ж саме звістки маємо з других губерній—Саратовської, Тверської, Харьковської, Черниговської, з Польщі, Литви й інших країн; частина волосних сходів висловляється, що не буде давати податків аж доки не буде скликана Установна Рада й селяне не візьмуть собі загального и рівного виборчого права. Аби не підтримувати державної каси та вести боротьбу за землю й право тверезими, селяне в ріжних місцях ухвалили не пить горілки й позачиняти монополюки. Далі по де-яких селах організується сільська оборона. В других містинах (Сарат. губ., Польща, Литва, у Латишів) селяне скидають волосних та сільських старшин, що були обібрані під гнітом урядовців, й настановляють своїх, вільно обраних. Тамечки ж вони примушують, аби вчителі в школах вчили дітей на рідній мові. В губерніях так званого Прибалтійського Краю, селяне поскидали попів та урядовців і замість їх обібрали власних управників. З Юрьевського та Филлинського повітів повідомляють, що фольваркова адміністрація скрізь порозбігалася, що фоль-

варки держуть наймити, котрий ведуть все господарство, ходять за худобою та орудують всіма доходами; сливе скрізь там настановлені нові органи самоуправи, що керують всіма справами й побіром податків. Найбільш революційна акція розжоврілася серед селянства Грузинського та Прибалтійського (серед Латишів та Естів).

Дуже цікаво подивитися, як-то йшлося діло в Гурії (частина Грузії). Поки ще Гурійці знали, що не настав час озброєної боротьби, вони помалу, але невідступно, мирно звойовували собі й здійснювали в житті перші засади, основи громадянської й політичної волі, помалу захоплювали функції, що перш належали урядовцям. Вони перестали засилати дітей до шкіл, що давав їм уряд, перестали звертатись до всяких урядових інституцій, запровадили власні найдемократичні органи самоуправи, мають своїх десяцьких, сотників, тисячників та окружних представників, що обирають їх всі дорослі громадяне—чоловіки й жінки. Вони з'організували у себе власний суд—цивільний й карний, не дають в державну касу податків, не дають в військо некрутів, бойкотують „непокірних“ панів. Таким робом урядовцям нічого робити й гурійці самі у себе зробились господарями. Тоді уряд російський оголосив, наче-б-то Гурія хоче зовсім відлучитись від Росії і заложити самостійну Грузинську Державу; наслано туди тисячами москалів, козаків з гарматами й пулемьотами. Гурію хотіли розшматувати, гурійців винищити. Але за Гурію заступилося все грузинське селянство й весь кавказський пролетаріят; уряд відтяг геть й заслав поважного урядовця, що „щиро“ привітав „братиків—гурійців“, прохав їх висловити свої потреби і обіцяв зробити „все по змозі“. Гурійці відповідали йому, як один чоловік: у них болячки й змагання ті ж самі, що й у всього люду російської держави; що вкупі з ним вони вимагають волі, повертання з державної каси „випкупних виплат“ й відкраєних земель, скасування непряміх податків, 8-годинного робочого дня, роззброєння армії і організація народної міліції. Ми добре знаємо, казали Гурійці, що нас почує й задовольнить лише Всеросійська Установна Рада, до котрої радники будуть обрані на підставі загально—рівного виборчого права. Певна річ, що уряд „ніякої змоги“ не має, щоб вдовольнити Гурійців! І от знов пославно „звойовувати“ їх, як непокірних, 10-тисячний загін війська на чолі з відомо лютим генералом Аліхановим.

Мало що не так само зачиналася й поширювалася революційна пожежа серед латишів та естів, котрих тепера те ж „завойовує“ російський уряд, люто караючи повстанців, а з ними й тих неповинних, що на очі навертаються „м'ясожерам“. Треба додати, що діяльність й тактика гурійців, латишів і естів цілком йде згідно з тактикою й програмом соціально-демократії, що вони давно стали на тому, аби йти поруч з міськими робітниками під загальним прапором.

Пролетаріят міський не мав доступу до легальних органів самоуправи: його мали за бидло, що не можна було допустити до такого великого діла, як керування міськими справами! Навіть власні його потреби та інтереси краще наче-б-то відомі були хазяїнам-капіталістам та урядовцям, бо всякі організації робітникам були заборонені. Але життя, коли дійшлося до діла, саме витворило їм органи, що дістали такої великої сили, що вистачало їй на те, аби ставати де-коли сливе зарівно з урядом, аби зупиняти мало чи не все життя країни. Ці органи—ради робочих депутатів—виникли за останні часи майже по всій Росії і тепера ще пробувають в інформаційнім періоді, ще лише складаються, формуються. Уряд вчуває, де таїться справжня сила, і от він вдаряє усіма силами, що ще у нього zostалися, на цього ворога, на ці робітничі ради. Але даремно! Життя візьме, що йому треба.

Сьогочасні легальні інституції земські та міські, що заступають, як бачили, лише інтереси невеликої купки панів та дукарів, мусять бути скасовані, знищені революцією. Замість їх новий державний лад, зформує органи самоуправи, що будуть складатися з представників всієї людности міста, повіта та губернії, а далі й нації.

Яким шляхом ця зміна здійснеться—чи революційним, чи еволюційним—на підставі більш-менш тихомирного упорядкування державного життя, сього не можна тепер сказати, позаяк не можна вгадати наперед, яким шляхом піде надалі революційна акція. От-же й тепера вже бачемо, що в тих країнах, де революція охопила широкі маси, нарід обирає своїх представників до органів місцевої самоуправи й силою приневолює представників привілейованих класів складати свої мандати. Певна річ, що такий спосіб захоплення власті

народом дуже не до смаку урядові і що він люто поклопочеться не дозволити того „непорядку“. Не до смаку дуже цей „нелад“ тако-ж буржуазії, що вже цілком перекинулася до уряду, що ганебно зрадила народню волю, бажаючи віддати її за кайдани для народу а через те й для себе.

Знов скажемо словами нашого вчителя К. Маркса: „де є революційні корчі, тамечки мусить стояти за ними суспільна потреба, котру задоволити перешкоджають перестарілі установи. Потреба оця може почуватись ще не по всіх усюдах и не досить дошкульно, аби дати безпосередній добрий кінець; але всякий захід, що б живосилом її придушити, лише буде робити її дужчою та дужчою, аж доки вона не порве своїх кайданів“!

Л. Бич.

В д о р о г у.

Життю—

Шаленству ревучих бурунів в урбанах бурхливого моря я пісню простора складати збираюсь.

Братам,

Що кайданами глухо брязчать по чорних стенах змарнілого Краю я дзвонами волі дзвонитиму силу.

Липи долю благаю:

Хай дзвони гартує,

Щоб воля їх згучу у небо сягала,

Щоб сила їх дзвону на герц викликала.

І. Личко.

Національне питання в Росії*).

I.

Мої вірменські товариші прохали мене додати до їхнього видання моєї „Ерфуртської програми“ де-кілько слів про національне питання, котре для вірменських соціалістів, і саме тепер, має особливе значіння.

Натурально, неможливо на де-кількох сторінках дати вичерпуючий виклад національного питання. Нація не є спілкою, утвореною природою, як це припускають теоретики рас, але є суспільним витворенням (Gebilde), котре в різні часи виникає із *найріжнійших умов*, приймає найріжнородніші форми, перебуває в безупинній, історичній течії, Навіть серед теперешніх культурних народів розуміння національності, в залежності від *особливостей* їхнього історичного розвитку, дуже ріжнородні, а кожен із наших інтернаціональних конгресів може розказати про ті труднощі, які із сього виникають. Французська нація, ірландська, австрійська, єврейська, вірменська, — кожна визначає щось зовсім інше.

---

*) Уміщена в сьому числі „В. Укр.“ стаття т. Каутського є переклад, як це видно із вступних слів статті, його передмови до вірменського перекладу „Ерфуртської програми“. Порушена в ній kwestія національна має безмірно велике значіння для соціалдемократії не тільки вірменської, не тільки української, а для всієї Росії. Той чи иньший ход класової боротьби пролетаріята Росії знаходиться въ залежності від слова соціалдемократії в цій kwestії. Правда, остання виступає тепер не так різко, як це буде в період демократичного ладу. Але це не виправдує такого „хвостітського“ відношення до цієї справи, котре характеризує де які сфери соціалдемократії Росії. Тому ми рекомендуємо дуже увазі товаришів статтю К. Каутського. Стаття ця окроме була уміщена яко додаток до № 98. „Leipziger Volkszeitung“ 29 Априля 1905 року. Ред.

Між тим, хоч і як можуть різнитися нації, що утворилися в історії, кожна із них характеризується одним: *спільністю мови*. Не всі, що балакають однією мовою, утворюють завше одну націю, але всі члени однієї нації завше балакають однією мовою. Мова являється найважливішим засобом суспільного сполучення (*gesellschaftliche Bindemittel*); без спільности мови не можливе ніяке суспільне „співділання“ (*zusammenwirken*).

Але національна спільність, або спільність мови, і державна спільність, не обовязково уміщаються разом, Із сього виникають протилежності, котрі утворюють сучасні національні питання.

Перед народженням капіталістичного способа продукції, держава могла без трудностей охоплювати найрізномордніші національності. Держава тих часів, напр. середньовіччя, або східня складала конгломерат найрізніших громад, округ, марок, котрі мали між собою мало зносин, сами впорядковували свої внутрішні справи, вели зносини кожна окреме, з центральною владою, зносини, котрі оберталися майже тільки біля розміру податків, з котрими центральна влада могла робити, що хотіла. Кожна із цих громад чи товариств могла належати до иньшої національності, а центральна влада знову до окремої національності, се не грало ніякої ролі. За то і звязок таких держав був дуже хиткий. Який небудь щасливий завойовник міг за одну ніч швидко зібрати сьвітове царство; один проганий бій міг таке царство розбити на тисячу атомів.

Капіталістичний способ продукції приніс з собою енергічні зносини поодиноких громад і округ держави проміж собою і з торговими та промисловими центрами держави; він знищив відрубність поодиноких місцевостей, викликав тісніші звязки між ними та утворив інтерес до державного правління і державної форми з початку серед класів, котрі найблизче стоять до капіталістичної продукції,—капіталістів, інтеллігенції, промислового пролетаріату, дрібної буржуазії великих міст, але мало помалу навіть серед дрібної буржуазії малих міст і серед селянства. Завдяки сьому, в, низчих, демократичних класах їхні демократичні стремління, котрі раніш мали силу тільки в громаді та в окрузі, розширилися тепер на державу; з'явилася потреба в демократичній державній формі. Але одночасно національні різниці тепер ставали все більш в конфлікт із змаганням до державної єдності. Найміцнішими і найсильні-

шими оказувалися ті держави, в котрих балакали тільки однією мовою. В державах, в котрих балакали на декількох мовах, навпаки виникла боротьба національностей між собою. Аджеж сучасна держава, що змагається до суспільности, скрізь виявляла стремління найсильніший засіб суспільного сполучення,—мову, зробити в державі єдиною, державне правління, юстицію, науку провадити на одній і тійже мові; ті національності, мова котрих була упривілейована, завдяки цьому одержували великі політичні і економічні переваги перед иньшими. Природно, се викликало найенергічнійший відпор з боку усіх націй, котрим се шкодило. Въ тій мірі, в якій капіталістичний способ продукції розвиває та зміцнює тенденції до сучасної державної єдності, виростають в її лоні не тільки державно демократичні стремління, а ще й—коли держава охоплює декілько націй—національна боротьба. І ті, і друга суть діти однієї матері і природно-необхідно звязані з сучасним розвитком.

З другого боку—з побільшенням зносин, зростає також обмін думками між членами однієї нації, що належать до різних державних організацій, і чим інтенсивніш розгораєся боротьба національностей, тим сильніш почуває кожна національність потребу в самому тісному сполученню всіх своїх частин, як в найліпшому засобі розвинути всю свою силу. Так капіталістичний способ продукції в націях, котрі суть поділені між декількома територіями, що граничать одна з одною, але належать різним державам, утворює стремління злити сі території в єдину державу, відокремити їх таким чином від їхнього попереднього державного цілого.

Сі національні тенденції, рівно як і тепер, виникають з необхідністю із сучасного економічного розвитку і знищити їх так само неможливо, як і самий сей розвиток. Там, де так національні тенденції ще мусять боротися за своє признання, кожна сучасна партія навіть і заступниця пролетаріату, соціаль—демократія, мусять взяти на увагу необхідність їх, так само, як змагання до демократичної форми державної, повинна соціаль-демократія піддержувати також і стремління до політичного з'єднання і до самостійности поодиноких націй, серед котрих вона працює. Таким чином в цьому розумінню повинна вона бути стілько-ж національною, скілько і демократичною.

Але соціаль-демократія не може і не повинна бути націо-

налістичною в розумінню пануючих класів, так само, як не може і не повинна бути буржуазно-демократичною партією. Її національна, як і демократична політика повинна бути в згоді з сутею класової боротьби пролетаріата і завдяки сьому мати свій особливий відбиток.

II.

Перш над усе мусить соціаль—демократія, природно, вороже відноситися до того реакційного націоналізму, котрий, в лиці його представників здебільшого економічно реакційних класів, дворянства, дрібної буржуазії і їхніх ідеологів, розуміє національні цілі не як щось нове, що виникло із сучасних умов, але виводить їх з старих традицій, котрі відшукує для оживлення національних цілей. Такі стремління у націй, що мають за собою блискучу історію, можуть захопити навіть таких ідеологів, котрі взагалі настроєні не реакційно.

Так, німецькі ліберали любили німецьку єдність розуміти, яко поновлення середньовічної імперії, чехи, навіть демократи, хотіли відновити царство старих богемських королів, серед поляків ще живуть мрії про відбудування старої Польщі.

Як стоїть в сьому відношенню справа у вірмен, я того не знаю, але не повинно б бути инакше. Сі старі держави про те не зовсім були національними державами в сучасному розумінню, бо перед капіталістичним способом продукції підвалини держави були зовсім не національні. Римська імперія німецької нації, котрою володіли Гогенштауфени, простягалася від Данії до Сіцилії; Пржемисловичі, що мали свою резиденцію в Празі, в часи найбільшого їхнього панування, володіли територією від Велитенських гір (Riesengebirge) аж до Адріатичного моря, себ то, майже цілою територією сучасної Австрії, без Угорщини та Гиличини; держава польских Ягеллонів простягалася від Познані до Київів і Новгорода, обхоплювала не тільки поляків, а ще й німців, литовців, руських, козаків; так само і вірменська держава Тіграна вмещала в собі самі різнородні нації.

Відроджувати старі принади (Herlichkeit) се все одно, що хотіти гальванізувати мумію. Але навіть мрії про се шкідливі, бо вони відтягують погляд від реальних обставин і допомагають всяким реакційним змаганням.

Але до сучасного змагання буржуазних партій утворити справді національні держави соціаль-демократія не може приєднати ся без оговорокъ. Як що і повинна вона признати се стремління до незалежности яко справедливе, і рухаватися з ним, так цім ще не сказано, що вона піддержує всяку форму цього стремління. А ці форми можуть бути дуже ріжноманітні.

Так напр. серед ріжних націй, що живуть на окраїнах Росії: финнів, литовців, поляків, українців, ріжних народностей Кавказу, живе сильне стремління до незалежности, стремління, котре породило змагання знищити всяку політичну спільність з російською державою, силою відокремитися від Росії та утворити нову політичну незалежність даної області. Але се має значіння лише відносно абсолютичної Росії. Коли б ся замінилася Росією демократичною, тоді могло би і змагання сіх націй до самостійности задовольнитися так, щоби вони зосталися в звязку з російською державою, а ся перетворилася в „Сполучені Штати Росії“. Се могло би бути навіть в інтересах окремих націй. Що привязує англійські колонії до Англії, так се той факт, що їхня самостійність, завдяки звязку з сильною метрополією, далеко ліпше забезпечується, ніж коли-б кожна із них ізольовано стояла серед ріжних великих сьвітових держав.

Подібне розміркування могло би навіть найсильнішу із націй окраїн Росії з інтенсивнішим національним чуттям спонукувати зостатися в державній спілці. Саме для поляків — а подібне має силу для вірмен — національне питання, то є не тільки питання про незалежність від царату, а ще й питання про з'єднання ріжних частин нації в єдиній державній спілці. Які-б форми не приняло це змагання на практиці, в усякім разі поляки так само як і вірмени, осягнуть при цьому далеко більше, коли вони будуть опіратися на сильну Росію, ніж коли будуть стояти до неї в ворожому відношенню.

Чи національні домагання поляків і інших народів окраїн Росії приймуть форму змагання до відокремлення від держави, чи форму змагання до перетворення держави в федеративному розумінню, се залежить переважно від тих форм, які прийме революція в Росії. Ранійш я вказав на приятельські відносини між Англією та колоніями. Такі відносини були би неможливі в бюрократичній централізованій державі, вони можливі були-б при демократії. Чим сильнішу участь в рево-

люції Росії візьме пролетаріят, чим більше революція буде не тільки ліберальною, але справді демократичною, тим більше охоче вони оберуть вільну спілку з нею, замість боротьби з нею. Навпаки, чим менш доведеться що небудь змінити в теперішньому режимі Росії, тим більш сепаратистичні тенденції прийме революція на окраїнах.

Чим демократичніша сама Росія, тим менш також інтересу для західноєвропейської демократії в тому, щоб польська революція вела до відокремлення Польщі від російської держави. Се являлося необхідним, поки не було ніякої надії зламати російській абсолютизм силами внутрішніми, поки вільна Росія зоставалася мрією, котру не кожен наважувався викликати в душі своїй. Тоді вільна Польща була можлива лише, яко самостійна, відокремлена від Росії держава, і самостійна Польща була потрібна, аби з'узати владу абсолютизму, а західню Європу захистити від його нападів та впливу і зробити неможливим повторення священого союзу. Подібні мотиви мали значіння і для Кавказу. Відокремлення Кавказу від Росії так само, як і цілість Турції, здавалася західно-європейським демократам аж до 70 років важним засобом¹ ослабити царат і сим скрізь зміцнити справу демократії.

Всі ці розміркування усуваються російською революцією, коли вона поставить демократію на місце абсолютизму. Не на окраїнах держави, а в центрі йде тепер найважніша для демократії рішуча боротьба. В загальному інтересі не тільки соціалдемократії всіх націй Росії, але всієї соціалдемократії Європи, навіть цілого сьвіту, щоб в центрі Росії революція була можливо сильніше, її наслідки можливо демократичніші. Всі пролэтарські партії Росії, до якої-б вони нації не належали, мають таким чином в даний момент завдання залишити все що ослабляє революцію в центрі Росії, робити все, що могло би її усилити. Вони повинні усі перейнятися сьвідомістю того, що в центрі Росії розвяжеться доля всіх їх, вони повинні не сепаратистичні тенденції та вимоги виставляти на перший план, вони мусять зоставатися в тіснішому контакті з соціаль—демократами Росії і як найсильніше допомагати їм. Натурально, не менш енергійно мусять вони розвивати діяльність і серед власної нації, але навіть і тут мусять вони виступати з усією силою за спільні пролетарські вимоги, а енергійну оборону окремих національних вимог, коли вони не

містяться в загальних, залишити до того момента, коли справа розвяжеться в центрі Росії. Від того, яке буде це розв'язання, залежить також і конечна форма національних вимог.

III.

Яка б не була конечна форма державно правового становища україн Росії, все-ж таки сим розвязуеся тільки одна частина їхніх національних питань; друга частина сим способом не може бути усунена. Чи утворить, напр., Кавказ самостійну державу, чи складатиме він край Сполучених Штатів Росії, становище вірменської національності ще сим не рішаеся. В Росії, як і на балканських *островах*, в Малій Азії, в Австрії, є великі краї, котрі не належать окремій національності, але в котрих нації живуть незвичайно перемішані і відокремити їх територіально неможливо. З сього виникають національні питання, котрих не може зрозуміти західноєвропеець та котрих не можна розвязати західно європейськими засобами. Австрійцям, напр., вони навпаки дуже знайомі; в Австрії навіть вже від недавніх часів робили ряд остроумних пропозицій комбінувати самоуправу країн із самоуправою окремих націй, а в партійній організації австрійської соціалдемократії обидва роди автономії, навіть на практиці, одна поруч другої вже здійснені. Не дивлячися на те, що Австрія, завдяки національним сваркам в ній, все більше і більше підупадає, буржуазні партії досі уперто противляться ідеї автономії націй. Тут знову також виявляеся, що найбільша трудність при розв'язанню соціяльних питань лежить в *відносинах сил* класів, а не в винайденю *практичних пропозицій*. Де є бажання, там легко знаходиться також і шлях, і навпаки, найкращий шлях нічого не pomoже, коли бракує бажання осягнути ту ціль, до якої він веде.

Автономію країн можна сполучити з духом буржуазного суспільства, бо сим кожна нація відділяеся від иньших, підноситься до абстрактного індивідуума; навпаки мирне сожиття (*Zusammenleben*) націй, шо живуть одна між одною, шо не мають спроможности відділити одна від одної сферу своєї діяльности, знаходить великі перешкоди в сущь буржуазного суспільства, котре засновано на *конкуренції*, на *протилегности* різних верств народу. Правда, від часу до часу, конкурен-

ція утворює протиділання (*Gegenwirkungen*); всі класи буржуазного суспільства, при відповідних обставинах все знову і знову пробують знищити конкуренцію, котра кожному із них при певних умовах шкодить, але посідаючі класи знають проти неї лише *один* засіб: *монополію* упривілейовання окремих класів, країв, національностей на кошт других. Від середньовічних цехів і мійських пожалувань (*Octrois*) до сучасних охоронних тарифів та картелів тягнуться сі спроби усунути конкуренцію за поміччю монополії. Але се називається на місце протилежностей, які утворює конкуренція, ставити тільки ще гостріші і важчі.

Цілком инакше ніж, посідаючі класи, намагається пролетаріят усунути конкуренцію і її шкодливий вплив в його рядах: не *монополією*, але *солідарністю*. За поміччю цього він в силі в своїх рядах подужати усі ті протилежності, котрі розколюють буржуазний світ тим більш, чим більш він намагається усунути конкуренцію.

Правда, існують також і серед пролетаріята спроби досягнути упривілейованого, монопольного становища. Там, де в рядах пролетаріята не запанувала ще класова самосвідомість, а буржуазний спосіб думання приймається без критики, там, де до сього виключні умови для окремих пролетарських верств утворюють виключно гарне становище, там шильнують сі верстви монополізувати се становище та иньшому пролетаріатові доступ до їхньої професії зробити неможливим. Таке стремління було дуже розповсюджене в окремих ремеслах в часи цехів. Але при капіталістичному способі продукції подібні змагання все більш зостаються без наслідків, позаяк упривілейовані верстви пролетаріяту все більше загрожуються з двох боків: позад їх хвилюється велика армія безробітних робітників, а перед ними наступає все більш немилосердно великий капітал з усіма силами сучасної техніки. Не маючи спроможности утвердитися ізольовано, упривілейовані верстви мусять все більше в своїй боротьбі апелювати до всієї робітничої людности і таким чином знищити свою виключність та визнати солідарність.

Посідаючі класи—с покон віку є класи упривілейовані, їх соціяльне становище засновано на монопольному володінню засобами продукції. Пролетарі, яко *найнижчий* клас, не можуть ніколи бути класом упривілейованим, та експльоатувати инші

класи. Вони не можуть завоювати державну владу для того, щоб нові привіллеї, нову монополію постановити на місце старої; державна влада потрібна їм для того, щоб доложити кінець всяким привілеям, всяким монополіям, а значить також і національним. Тому то, коли посідаючі класи, природно тільки, заміняють конкуренцію націй монополією та упривілейованем своєї нації, пролетаріат також необхідно, раніш чи пізніш, скрізь на місце національної ненависти становить інтернаціональну солідарність.

Розуміється, з початку скрізь, також і серед пролетарів, завдяки національній конкуренції, існує національна ненависть. Там, де при сприяючих обставинах пролетарі осягають висшого життєвого рівня та ліпших умов праці, клас капіталістів намагається знову відібрати у них це все. Одним із найулюбленіших засобів при цьому є користування відсталими робочими силами—жінок і дітей, неумілих робітників, сільських робітників і нарешті робітників чужих націй, котрі не щодавно відкрилися для капіталістичної експлуатації та ще не встигли виробити зброї для боротьби з нею.

Натурально, робітники, що мають більш високий життєвий рівень, з повним правом боронять свої ліпші позиції; але недалекозорою політикою, котра страшенно шкодить, являлося таке поводження робітників, коли вони наслідували політиці буржуазної, поліційної держави привілеїв, та вимагали *виключення* нових робітників.

Але, яко метода дійсна на довший час, виявляється лише *одно*: виховання нових конкурентів в краю в напрямі солідарности, організування їх та перетворення із страйк—брехерів та конкурентів в товаришів та співборців. Се має силу і для жінок, і для невивчених робітників, а тепер також все більш і для робітників чужих національностей, конкуренція котрих зростає тим більш, чим більш розвиваються міжнародні зносини. Капіталістична індустрія не може розвивати свого вивозу без того, щоб за ним неминуче не наступив збільшений привоз сирих матеріялів, засобів до існування та робочих сил.

Хоч і як вороже можуть робітники тубольці стрівати з початку пришельців, про те скрізь в решті решт вони переймаються необхідністю солідарности та з'єднання. Думка

боронитися від конкурентів виключенням їх ніде не могла триматися довго.

Виємком, здавалося би, являється в наші часи „жовта небезпека“, конкуренція китайців і японців. „Соціалізм“ австралійських та багатьох американських робітників обмежується вимогою заборони китайським та японським робітникам в'їздити в край. Але ця політика заборони виявляється яко нездатна... Японські побіди вже почали нищити її. Аджеж японських та китайських *товарів* не можна усунути з світового ринку. Таким чином все питання в тому, чи посередно, а чи безпосередно дешеві жовті робітники конкурують з європейськими. Але чим більш одні з другими стають в особисті товариські зносини, тим швидче підноситься їхній життєвий рівень та їхня здатність до боротьби, котру повертаючися в рідний край вони ширять і дома. В Японії вже існує соціалістичний рух, Китай швидко піде за нею. Допомога цьому соціалістичному рухові, а не заборона імміграції—найліпший засіб проти „жовтої небезпеки“ самий дійсний і єдиний, гідний соціаліста.

Робітники Росії будуть першими робітниками Європи, для котрих се питання матиме практичне значіння. Сібірська залізниця вже притягла в Сібір велике число китайців. Яка-б не була доля Манжурії, торгові зносини між Росією і Китаєм в усякім разі після війни стануть ще сильніші, а з ними зросте також і імміграція китайських, може навіть і японських робітників в Росію. З'організувати їх, приєднати їх до армії борців-пролетарів—ось що буде важним обов'язком російської соціалдемократії.

В одному місці, не дивлячися на неменьші труднощі; соціалдемократія вже навчилася виконувати свої інтернаціональні обов'язки. Серед перістої (*bunten*) юрби націй *Кавказу* в массах цілком невивчених пролетарів, що за останнє десятиріччя зливалися із найріжніших націй в промислові центри південного Кавказу, утворила вона засновану на інтернаціональній солідарності соціалдемократичну організацію і сим дала прообраз правління Кавказом, організацію, котра заснована на автономії територій і націй і одночасно також на єднанню їх для спільної акції.

Чужоземцеві неможливо пізнати, який політичний вплив ся соціалдемократична організація має на пролетаріят кав-

казської території, та яку велику політичну силу має там пролетаріят. Але навіть для гарного знавця тамтешніх відносин неможливо було би сказати, який вплив в революційну епоху придбає сей пролетаріят і ся організація; бо революції утворюють для кожного найбільші несподіванки, а пролетаріят особливо розвивається під час революції підскоками (sprungweise).

Тому то також не можливо передбачити, яку форму в російській державі взагалі а на Кавказі з окрема приймуть національні суперечности і національна боротьба. Але напевне можна сказати, що не тільки в *загальному інтересі* революційних верств, щоби по можливості затримати всі національні суперечности і проблеми, поки йде спільна боротьба проти автократії, але також і в інтересі боротьби пролетаріату, щоби в його рядах панувала *повна інтернаціональна солідарність*. Для пролетаріату ся солідарність не тільки потрібна на увазі сучасної ситуації, але являється потребою його життя, потребою його щоденної боротьби. Пролетаріатові Росії не потрібно займатися саможертвами; йому треба тільки йти за своїми вірно зрозумілими інтересами та за великими прикладами борців пролетарів цілого культурного сьвіту останніх часів, щоб зробити те, чого тепер нагло вимагає увільнення Росії: з'єднання всіх її народів для спільної боротьби проти царату.

К. Каутський.

З Сонет.

М. І. Вдовиченка.

Нечутно ніч покрила всюди
Кругом розкинуті поля;
Пестливо вкрита срібнимъ фльором
В обіймах ночі спить земля.

* * *

А в небі тихо, вільно плине
Зірок величнійї караван;
В промінню яснім по над лісом
Серпанком стелиться туман.

* * *

Стихає птаство безугавне,
Луна десь гине в далені,
І в мене горе тихне в серці—
Вільніше дишеться мені...

8 травня, 1904 р.
С. Зосівка.

Де що про націоналізм та соціалізм.

Українські статі та книжки віддавна починаються словами „де-що“: Де-що про світ Божий, де-що про діфтеріт, про „колишню славу“. Ну словом завжди дециця, щось мале, щось ділетанське.

От-же вибачайте, дорогі товариші, коли і я по приміру спільному для всіх українців дам вам для першого спішного числа „Вільної України“ тільки „де-що“ про націоналізм, хоч на сю тему можна було б багато написати.

Але час не жде, мені ж хотілося б з першого числа прилучитись до сімпатичної купки людей, до близької мені програми, котру боронив я з ранньої молодості...

Минуло вже п'ятнадцять літ як я у перше писав на цю ж тему в „Народі“ і таки чи мало людей зтурбовав та розгнівив своїми поглядами.

Але правда зосталась правдою. Нехай нас ганьбили за „зраду“, нехай нас розігнали по всім куткам Росії, нехай цькували наших товаришів в Галиччині, але старою шовіністичною хусткою не закрили світу молодим очам, і наш слід не загинув і наша боротьба була не нікчемна,—тепер вже не манесеньке коло українських інтеллігентів боронить демократичні ідеї—по цілій Україні разливається молодий робочій рух на ґрунті класової самосвідомості.

Мені прийшлося починати суспільну працю в часи суворої реакції 80-х років, у ті часи, коли з далекої півночі неслися охриплі трезвенні голоси, покликаючи до „здравих понятьів“. Чорною хмарою наступала проклята доба репресії туподумства роспуки, та „дрібних діл“ (малих діл) котрими хотіли заступити усі важніщі питання, усі вищі потреби вільного духа, та розуму.

Що правду таїти,—Україна завжди була в хвості всеросійського руху. Вона ярко відбила на собі загальну реакцію а може йшла і попереду її. Українофільська інтеллігенція кинулась за культурну роботу за дрібні діла.

Геть з радикальними поглядами, вони до добра не ведуть, вони тільки одривають нашу молодіж от діла; геть з російською літературою: вона збужує непотрібні мрії, вона помосковлює. Краще сісти за складання книжки для народу, або-ж словаря слів, або-ж за переклад історичних праць Іловайського на українську мову. Всі поважні українофіли, всі авторитети науки й штуки „тягнули нас зелену молодіж до таких культурних громадок на діло“.

Молодіж не виробила собі ще ніякого світогляду, буквально не прочитала ні одної книжки по всесвітній історії, по соціології, політичній економії, а її засажували за стіл і казали: це все пусте, це витребеньки, а от краще напишіть для першої читанки про вівцю, або про корову...

І скільки було поважних розмов на тему, чия корова вийшла краще, скільки, пригадую собі стеряв я днів поки написав таки свою працю про вівцю, чи про письменство,—тепер вже добре і не пригадаю.

Мале діло в світлі широкої програми, в рамках розумної перспективи—велика річ,—що казати.

Мале діло як культ, як ціль сама собі довліюча—це або злочинсьтво, або туподумство, або свідомий своєї мети обскурантизм. І я бачив на своїх товаришах, як вони кінчали гімназію і університет нічого не знаючи, нічого не розуміючи таки буквально нічого не тямлючи ні в політиці, ні в класових взаєминах, не прочитавши навіть ні одної стрічки тоді многославного Михайловського або В. В.

Один товариш говорив мені: „слава Богу оце скінчив університет, тепер думаю прочитати всього Гоголя!“ (не думайте, що се був виняток,—таких було більшість).

Не страчуючи ніколи інтересу до принципіальних питань, я уважав потрібною культурну працю і дуже охочо віддававсь їй. Це допомгло мені блище придивитися до головних діячів українського націоналізму, зпостерегти на власних стосунках його хиби та вади.

Українофільській шовінізм підніс свою голову всього вище в ці роки—між 1886 та 1890 і в ці власне часи склалася

теорія українського націоналізму. Хто хоче пригадати його черти собі хай візьме „Правду“ зачаси „незабутньої“ польсько-української угоди, хай прочитає постидну статю, „три національні типи“—квінтесенцію національного самомніння й лютої національної ненависти до других народів.

Цей націоналізм опреділявся передовсім обожествленням рідного краю, рідної мови, рідної історії, цілої нації!

Україна—краща з країн світа. Українець самий дотепний, талановитий, м'ягкий, чулий, ніжний, сердечний з усіх народів, він і з жінкою краще поводитьсь й дітей не б'є, і пісні чудові співає (коли б тільки не проклята москальська служба) він навіть і гопак не так танцює як москалі свій паганий тренак. Українець по натурі, по національному типу найздатніший до ідеї свободи і гуманності; тоді як великорус попсований фінською примішкою шанує тільки силу, кохає деспотізм, жме та б'є родину, пригнічує іногородців, пожирає їх.

Українська мова сама по собі велика святощ, перл дорогоцінний, котрому треба приносити усякі жертви, віддати йому навіть матерьяльні блага народні. Нехай депутат от сільського українського округу піддержаний на виборах панами та жандармами пообіцяє їм не підносити в сеймі усякі аграрні питання—се не біда що він помовчить, за теж яке велике щастя, що панській уряд дозволив написати на всіх поштових скринях виразно і-о радість—по українськи „поштова скриня“!

На Україні ще чи мало й других великих „святощей“ про них розкажуть вам „могили у полі“—треба тільки їх розкопати...

Українській люд издавна стоїть за федерацію. Все що знищує які будь черти українського генія, українського націоналізма,—шкідливе народу повинно бути одіпхнуте.

Українській люд зрештою великий індивідуаліст і через те йому завжди будуть чужими усі вигадки соціалізму та огидного московського комунізму з їх „общиною“.

Це бачте корінні, прінципальні думки націоналізму. А скільки логічних виводів з того пороблено!

Напр. що краще, запитували націоналісти,—російська школа для українського люд, чи умислова темнота? Рішали: лучше для українського люд—абсолютна темнота а ніж „винародовлююча“ школа.

Або-ж: що важніше: аграрна біда, чи мова. Звичайна річ мова. Мова—це велика святощ котру розуміють і піддержують и Тарновській і Дзвдушицкій і навіть сам Сап'ґа.

Або ж що лучше клерикалізм та церковне туподумство чи світській радикальній рух галицької інтелігенції до визволення люду і умислового і економічного. Резолюція: в Галиччині національний рух піддержують попи, отже боротись з клерикалізмом не тактично і навіть не патріотічно...

II.

От так виродилась ідея народности, колись спасенна, колись демократична!

Розберемось трохи в її історичному значінню.

Ідея народности виникла здається мені ще з того великого історичного руху, котрий зветься „епохою відродження та гуманізму“.

Коли збудилась індивідуальность зі своїми великими потребами, стала вимагати собі своїх людських прав, прав особи,—все людське признала необхідним та правомочним,—почалось відбудження і націй.

Але певна річ, що найбільше до ідеї народности прислужився Жан Жак Руссо з його ідеалізацією природи та первобутного чоловіка, а також сучасник Руссо німиць Гердер, що шукав лоно природи не полісах та горах, а в серці простого люду.

Звичайна річ—я. говорю про ціх письменників не з погляду великої вартости людини в історії.

Річ безперечна що найкращі найталановитіші люде одбивають на собі рух свого часу,—думки котрі вже носяться в повітря—відповідно з новим хозяйствено-економічними змінами життя: гинув феодальний уклад, з його всіляким кріпацтвом вироблявся новий буржуазний уклад, вишукуючи свою ідеологію. Але коли старий порядок починає росподатися, зовсім не зразу повстає новий. Люде в такі переходові епохі звичайно діляться на дві купи: тих,—що не задоволені дійстностью і хочуть повернути все до старовини, і тих, котрі не хотять вже жадної старовини, але ще не знають ліпшої будуччині і для того рішучо поривають з суспільством, з

усяким громадським порядком цілком, радикально зрікаються благ культури, котра зробила всіх нещасними, — шукають щастя геть далеко од людей—в чистім повітрі, десь у самотині своєї хати, свого города, свого садочка. Там тиша, там щастя, благоденство. Цей наївний анархізм повстає кожний роз як тільки люде зневіряться в старім, гідкім режимові і ще не забачили певного творчого світу в нових соціально-політичних формах.

Отже для мене Ж. Ж. Руссо—вістник змін та ідеолог епохи збудженого буржуазно демократичного руху. Коли Руссо шукав кращого трохи формально—на лоні природи, то німець Гердер пішов далі розширив його думки та зробив їх глибоким й важними. Хто живе на лоні природи?—селянин, хлібороб. Очевидячки він і є найкраща в світі людина пригляньмося до його життя (але звичайно здалека,—з панського крильця), послухаймо його мову, його мрії, його пісні, і ми багато де—чому навчимося.

Ото-ж яко-сь то Гердер стояв коло свого вікна и прислухався до тієї пісні, що співала його служниця, сидячи коло брами. Гердера здивувала ніжна чула мелодія, зчарувала сердечна простота й поезія пісні...

Гердер став збирати пісні...

А тут ще Вольф виразно всіх пересвідчив що величезна царственна поема Гомера—зложена сіряками, поема, котру признавали і аристократи за чудовий твір... А тут ще Мюллер десь вишукав поему „Нібелунги“ (1782). Правда король Фридріх писав йому, що ся поема не варта й понюх табаки чи доброго ладунка пороху і не хотів навіть зоставити книжку Мюллера в своїй бібліотеці, завіряючи що її ніхто і читати не буде. Але не так сталося, як здавалось королю...

Грим, Лахман, і інші німецькі учені чимало таки пошарпали книжку Мюллера.

„Stimmen der völker“ голоси народів, старанно зібрані Гердером,—знайшли відгомін в сердці всіх народів. Скрізь в Європі, починаючи з шотландских збірників Персі та Макферсона, збираються живі памятники народньої фантазії; збуджуються чехи і інші славянські народи. Ідея народности в кінці XVIII віка заглянула й під українську й російську стріху. І скрізь вона збуджувала до селянина співчуття та правдивий подив перед його ніжною та поетичною піснею, котру в часи

кріпаства та неволі, під сірою, свиткою, сховав в серці своїм, простий хлібороб.

А тут ще вплив сантіменталізму з його звичайними сімпатіями до бідного молодого хлопця, чи бідної дівчини, що гинуть од безвстидних та безсердечних егоїстів-арістократів.

Девятнадцятий вік ще вище підніс народну поезію, даючи їй літературну форму в романтизмі, знаходячи сим новим настрій і філософську підставу. Ми маємо на увазі Шеллінга з його ідеєю народностей і особливо Гегеля з його теорією „світового розуму“, котрий виявляється ступіннями, в кожній національності, все більше й більше.

Німці думали, що остатня ступінь Гегельського як раз— вони, німці і що Бог буде жити в Берліні. Але не трудно було перехопити Бога і другим народам.

Славянофіли перевели його в Москву, твердо вірячи, що руському народу належить сказати своє рішуче, останнє слово; українофіли могли переїхати на високий берег Дніпра.

Нема сумніву, що романтизм дуже прислужився ідеї збудження так званої національної самосвідомости, що з початку він одбивав в собі демократичні мотиви свого часу.

Але на горе романтизм крив в собі й багато реакційних мотивів. Чудеса народньої поезії примиряли з церковними чудесами і клерікалізмом; народня поезія згадувала про старовину, про колишню національну славу, та самостійність. Демократизм перемішався з археологією. Ніжний спів селянина, його історичні пісні нагадували про старі порядки, котрі європейська реакція змагалась повернути часи реставрації. Свіжі демократичні зростки забивав, глушив кукіль шляхетних споминів. Любов до рідного краю, збуджена етнографами, оберталась в ненависть до всього нового, революційного. Думки про поліпшення долі селянина замінялися шляхетськими мріями про лицарів, гетьманів („як би то ви встали“!...) і таке інше...

Нова демократична хвиля 1848 року слабо відбилася на території російської держави, дякуючи николаївському террору. Але-ж безперечно, що з сього часу ідея народности новинна була відбутися свою еволюцію. Класова боротьба повинна була відбитися на ній. Сорок осьмий рік підвів ітоги великій французській революції, підкреслив велику різницю між інтересами буржуазії та пролетаріату; він положив початок і новій

класовій ідеології; кожна теоритична чи літературна програма коли вона хоче жити дійсне, повинна найти собі відповідне класове місце, мусить зпертись на якусь реальну силу. Великоруській народній романтизм школи славянофілів оперся з початку на московських купців; а потім перейшовши стадію убожествлення народньої сили, став слугою царізму, та дикого, фанатичного націоналізму „истинно русскихъ людей“, що тепер роблять жидівськи та інші погроми по всіх місцях Росії.

Але в 60-х роках демократичні вражіння великої доби визволення крепаків відбилися й на славенофільстві, з котрого і виділився демократичний народний потік, положивши основи росіській соціалістично-народницькій партії. З початку ся партія була ворожа політиці і не хотіла навіть слухати про „буржуазну“ конституцію; з часами вона розбилась на три течії, три групи: одна через нововременщину кинулась в рамена царсько—урядової, служби, друга—культурно поступова зникла в пустині дрібних діл, третя вийшла на ширший шлях з початку народовольчеської, а потім революційно-соціалістичної боротьби.

А що сталося з рідним братом славянофілів—українофільством.

Воно пережило більш менш таку ж еволюцію і таке ж розверстовання програм та людей в міру і залежно од існуючих класів. Тільки ж позаяк на Україні слабо була розвинута промисловість то-ж і українофіли хилилися не до купців, а до богатих панів, та магнатів полтавщини, поділя, галиччини.

Чобіт чоботу—пара... Українофіли те ж як і російські народники були индиферентні в політиці.

Взагалі треба сказати, що українофільській рух був самим смирним, а почасти і сервілістичним в історії політичного визволення Росії; звичайно в міру того, на скільки він був і далекий од демократизма, бо тільки демократизм дає правдиві сили до боротьби. Правда українофільській рух змагався те ж стати демократичним з 60-х та 70-х років, але-ж російській уряд, одурив українофілів, і, коли по польському повстаню вони більше не були йому потрібні,—задушив їх а з ними всяке культурне українське життя. А між тим був такий момент коли українській рух міг підти широкою демократичною стежкою

боротьби за політичну волю, та соціальні реформи. З самого початку 70-х років українофільська громада складалася вже не тільки з хлопоманів та українофілів, але ж і щирих демократів—соціалістів. М. П. Драгоманів став на чолі цього напрямку і зразу ж мусив покинути Україну.

М. П. Драгоманів! От ім'я перед котрим повинні ми зупинитись благоговійно!

Незабутний талановитий, прозорий діяч України, з світлим розумом, з широкою політичною думкою, з чесними соціалістичними замірами, європейські освічений, невтомний по європейськи.

Якою тяжкою трагедією був його необхідний розрив з українофілами. Як трудно, як тяжко було йому пересвідчитися, що між ним а його товаришами громадянами нема нічого спільного.

Хто читав листи Драгоманова до українців писані кровію серця,—мені доводилося,—той знає яка се була страшна мука, яке велике розчаровання в людях, яке це тяжке горе в його шляхетним життю...

Франко, Павлик, весь демократичний рух галичини, все її громадське відродження завдячують чимало великому учителю Михайлу Петровичу одному з кращих людей нашої еміграції, котрому ми повинні дуже й дуже дякувати, (як і Плеханову в ділі вияснення економічно-політичних взаємин). Історія ще скаже про М. П. своє правдиве слово: його хиби забудуться а його великі заслуги в ділі політичного, культурного і економічного визволення люду ще яснійше виступлять на вид.

Українофіли та уряд перешкоджали усима способами впливу Драгоманова й на Україні в Галиччині...

Але праця ніколи даром не пропадає. Драгомановська критика українофільства, широкі європейські погляди Драгоманова підготовили незалежну українську молодіж до з'ясування собі загально-європейських соціальних ідей, і до визволення з вузького націоналізма на шлях українського, єдине демократичного, отож *тільки* соціалістичного руху.

III.

Українській соціалістичний рух не може ні в чім стояти на ґрунті націоналістичних теорій. Та вони й не потрібні йому.

Соціалізм відкидає від себе усі національні витребеньки, усі націоналістичні теорії, всі так звані „святощі“. Нема інших святощей як права людини, права на волю, на розумну працю, права на знесення усякого кріпацтва політичного, економічного, духовного.

Нехай українофіли витягають свої святощі як Іван Никифорович Довгочун, котрий від часу до часу вивітрував на дворі свої широчезні шаровари, жупан, в котрий вже не влізти, рушницю, з котрої давно не можна сріляти, нехай вони тішуться сею роботою і думають що вона чогось варта,—українці соціалісти мають свою широку, вільну дорогу повний обережок пекучих справ, невідложних обов'язків. Українського соціаліста зовсім не обходить питання на якій мові його потягнуть в кутузку і повідають, що права людські не про нас писані. Важна не мова, так як самий утиск, котрий треба конче знести.

Націоналісти покликаються на теорію рас.

Що таке раса? Сила антропологів б'ється над цим питанням, але поки що тільки одно зостається певним фактом: що всі народи мішаних рас і що звязок між антропологічними расами та психологією народів нічим ще не доведений, не зтвержений. Справді Греки дуже одріжнялись од Римлян. Чи се залежало од раси, чи од історичних обставин життя?

Хто зважиться рішучо роз'язати таке питання.

Націоналісти боронять „національний тип“. Але що таке сей національний тип як не чиста вигадка, — пересуд. Ми всі дуже охочо характеризуем німця, француза, поляка, забуваючи, що маєм діло не з *національним типом*, а *національним моментом*, не з расовими, а соціальними, класовими, професіональними прикметами.

Усі французські кельнери думають, що росіяне дуже багаті люде й князі, бо в отелях вони більш усіх дають на чай“.

Славянофіли присягались що великорос од натури возлюбив „смирєніє“ і хоче позоставити собі тільки всю силу думок а царю охоче віддає всю силу власті.

І може в своїм часі задавлений кріпацтвом люд, справді душе смиренно хилився перед паном. Але часи минули, новий економічно-промисловий лад зложив і новий „національний тип“—борців на московських барікадах...

Хотів-би я послухати тепер славянофілів що вони розкажуть про „великорусское смиреніє“...

Оттак куди не поверни—побачиш що національний тип чистий міф що все залежить од культурно—історичних причин, навіть од професій не тільки що од класса і момента.

„Природа національності, справедливо пише проф. Овсяннико - Куликовській, як з'явище культурно—психологічне ще досі не розкрита“. Та мені здається й не буде розкрита, бо її просто таки не має.

Фольклор, в котрому до Драгоманова нічого не тямилн наші доморощені етнографи, ясно доводить, що цивілізація єдина, люде всі однаково здатні до поступу й нових людських думок.

Єдина достовірна прикмета національна—мова.

Мова з'єднує людей різних классів в одну велику культурну родину робітників.

Мова хоч почасти робить класову вавилонську башню—цільним організмом. Мова-не святощ, а велика сила взаємного порозуміння—великий засоб ширення високих ідей, збуджування солідарности й поступу—от все, що треба признати в національнім питанню.

В цім розумі й повинно бути даве кождому народу, кожній самій дрібній національності право національного себ-то культурного розвитку й самоопреділеня. Решта належить вже не до національності, а до прав людини, громади, суспільства.

Кожне суспільство має право жити як хоче, витворити свій політичний лад, рахувати й берегти од злодіїв свої громадські гроші, жити мирно з сусідами.

Можлива річ, що одна народність захоче жити в двох державах (Італьянці в Швейцарії); можливе й друге, що кілька національностей поєднаються в інтересах політичних та економічних вь одну державу. А може бути, що якійсь народности, напр. як польській, всього вигідніше жити своїм окремим державним укладом.

Ніхто несьміє тому перечити. Нікому не може бути діла до того, як люде будують свою хату, де вони житимуть. „В своїй хаті своя й правда і сила і воля“.—Сказав Шевченко.

Не так сказав би я „правда“, як сила і воля. Бо правда всюди однакова, як і утиск скрізь однаковій.

Хто стоїть за утиск той по одній стороні, хто б'ється з ви-

зискомъ та утиском тої по другім боці. В „Жидах“ Чирикова робітник жид каже правду: я знаю тепер тільки дві нації: одну,—котра мало працює а багато їсть, і другу, що багато працює, а нужденно їсть.

Це велика правда, і вона дивно узброїла народи цілого світу в дві великих армії: одну підназвищем космополітичного капіталу-буржуазії, другу—робітничу армію, котра тепер збирається під гаслом: робочі люде усіх країв єднайтесь! Вибору нема; можна йти чи з одними, чи з другими. Іншої середньої дороги ніхто не знає...

Перед українським соціалістичним рухом — тяжка подвійно тяжка і дорога. Як народність культурно економічно й політично пригнічена Україна не має елементарних культурних засобів розвою. Не має своєї школи, суда, няуки. Усе це треба розвивати в інтересах люду і його поступу. Ся праця сближує українського соціалдемократу, до національних верств, буржуазії і це безперечно затемнює класову самосвідомість, шкодить витворенню дійсне соціальних стосунків. Українському соціалдемократу треба буде раз-у-раз личитись з сім та боронити чистоту своєї віри. Але що ж робити. Коли соціалдемократати справді будуть йти з робочим людом, коли вони закріплять свою працю широкою науковою освітою, вони убережуться од компромісу, та з'уміють поєднати так *званий патріотизм з класовою соціалістичною працею.*

Трудна се праця, але необхідна і єдина. Бо і політичну волю і знесена усякого визиску може здобути не полохлива та блудлива буржуазія а тільки свідомий своєї мети пролетаріат тільки він збудує для життя таку хату, в котрій буде дійсна правда, і сила, і воля.

В добрий час! мої молоді товариші...

В вас молода ще грає кров,
У вас не знівечені сили,
Не вигасла в душі любов,
Не підкупна за люд похилий.
Не рознехайте ж ви її
Не рознесіть по світу все
Нехай ваш дух вона гартує
У невсипущій боротьбі.

К. Не-я. (К. А.)

О р е л.

В блакітних небесах орел купався—
То виринав, то поринав...
Ввесь світ йому, здавалось, дивувався,
Йому усмішкою сіяв!
А він розправив дужі крила,
Все ними б'є та б'є в блакить,—
В йому бо кров заговорила,
В йому огнем бо міць горить!..
На волі жити і літати,
Любов до волі викликати!..
Він прокричав і знов полинув
В блакить безодню в небеса!..

Гр. Бойко.

Українській національно-громадській рух і 1905 рік *).

Доля українського народу справді глибоко трагична. По людності українці стоять на другому місці серед народів російської держави; духовна сдатність цього народу записана історією—але весь час він, яко нарід, був незначною політичною силою. Причина цьому—давнє більш-двох-сотлітнє сполучення з російським правительством (урядом), та повне обрусіння української інтелігенції. Правда в початку ХІХ віку невеличка частина української нації захоплюється знов духом народньої культури і поривається до вищих форм життя. Але широко розлитися сій хвилі не прийшлося. Уряд злякався, що Україна одділиться од Росії, і тому почав цілимъ рядом суворих засобів гнітити національний розвиток першої. Нарешті вийшов славний указ 1876-го року. Тоді все в українському письменстві, що не мало белетристичної форми, стали забороняти, і українська література була засуджена на погибель.

Нема чого й казати, що по приватних та громадських закладах мови української не вживали, і таким робом уважалося за „заборонене“ усе, що мало вигляд української самосвідомости. Оджеж духа загасити неможливо; і коли ми бачимо у всесвітній історії повне відродження навіть самих дрібних народів та ще й найбільш пригноблених, як напр. серби і болгари, то тим більш не могла вмерти численна українська народність.

І справді, хоч українська інтелігенція у ХІХ ст. і зникла, так застався нарід, якого уся столітня система пригнічування національного духу й досі мало зачепила. Тому то і траплялося цілком зрозуміле і скрізь виникаюче історичне з'явище.

---

*) Переклад з російської мови. Переклав. д. Ш.

Як тільки кому небудь з ноціально-несвідомої українськоці інтелігенціі приходилося познайомитися з рідною історією або подовше пожити з рідним народом, інтелігент робився гарячим українським патріотом; а з другого боку—з самогó народу повстають свідомі одиниці.

Гарно побачити се можна з усієї національної і літературно-громадської історії України 19 століття: серед її діячів знаходимо цілий ряд людей, селян родом.

Але, звичайно, сі факти поодинокі і не можна скласти з їх типового з'явища. Українській люд все ж таки був темним, а українська інтелігенція мала право на таке назвиско більш територіально. Таке сумне становище стало потроху мінятися у 90 роках 19 віку.

Провідницею нової течії історічного життя стала академічна молодь сих років у Київі та Харькові. Політична воля рідного краю була поставлена на першому плані. Де яким базісом і піддержкою нової української течії було політичне життя у Галичині, яке витворило до того часу дві головні партії—народòву з Романчуком, Барвінським і Конісським на чолі, і радикальну, під приводом Драгоманова, Франка, Павлика та Н. В. Ковалевського.

Молоді українські політики були близче до первих, про те їхні сили швидко були зруйновані і особливого впливу на поступ українського життя не мали. У 90-х же роках, серед академічної молоді, переважно у Київі, народилася нова течія—радикальна; у 98 році вона переходить у соціаль-демократичну і такою групою істнує і досі. Тоді-ж в кінці 90-х років серед націоналістичної інтелігенції середнього типа утворилася організація з завданнями тільки національно-культурними. Ці дві течії—соціаль-демократична та націоналістична (більш тільки по формі)—і були головними проявами українського життя в кінці девятнадцатого століття.

В перших роках ХХ ст. склалися дві нові партії. Занепад діяльності українських с.-д. викликав утворення групи під назвою: „Українська партія соціалістична“, та, крім того, з академічної молоді згуртувалася група: „Революційна Українська Партія (Р. У. П.)“, і думок; та шовіністична українська народня партія (У. Н. П.). На 1905 рік усі помічені течії стояли ось як: „Українська партія соціалістична“ зникла, національна культурницька організація—теж;

замість останньої з'явилася демократична партія, і zostалися С.-Д. (Р. У. П.), то „У. Н. П.“

До цього часу (1905 р.) змінилися і суспільно історичні умовини загально-російського, а тому й українського життя. Під впливом подій на Далекому Сході повіяло політичною весною і відповідно цьому більш-менш виявився порядок українських партій. Де які українські елементи стали „сподіватися“ від уряду якоїсь подачки, другі-ж організації держалися погляду—„брати“ самим „щось“. Під той час і аби „брати“ можливість ще була, як відомо, досить проблематична Більш-менш наблизилось здійснення цієї можливості через виступ на політичну ниву петербурського пролетаріату 9-го січня 1905 року. Хвиля нового життя почувалася все дужче. Українські національні сфери почали відкрито заявляти про свої національні домогання, звертаючися іноді зі своїми постулятами до з'їзду земських та городських діячів. Тим часом і серед самих українських осередків сталися де-які перегуртування. Частина українських демократів заклала нову радикальну партію, котра змістом зовсім не відріжнялась од демократичної: обидві—цілком народовські. Р. У. П. стала соц.-демократичною організацією, основи якої викладені були у надрукованому проєкті програму, тепер вже ствердженому. Але од неї одкололася незначна частина і під назвою „української соц.-дем. спілки“ увійшла, яко частина, у „Р. С.-Д. Р. П.“

Причина розколу переважно організаційна, позаяк „У. С.-Д. Спілка“ вважає можливим підлягти Р. С.-Д. Р. П. на началах автономії, тоді як Р. У. П., як і Бунд, признає тільки федерацію з російською с.-демократичною партією. Останні групи zostалися на старих позиціях. Проте такий „стан рівноваги“ по суті своїй не міг вдержатися довго. Програми українських демократів і радикалів мало чим відріжнялися; життя ж вимагало єднання і тому предствники обох течій підняли питання про повне сполучення, що й було зроблене у кінці 1905 року. Теж саме сталося і з українськими с.-д. Нечисленна Група С.-Д., діяльність котрої по індивідуальним причинам зовсім замерла, по принципах ніяк не розходила з Р. У. П.—її останній період розвитку. А через те й тут порушилося питання про сполучення обох фракцій, тим більш, що і Р. У. П. прийняла вже ім'я Української С.-Д. Р. П. Частина групи С.-Д. уже прилучилася, а вступ усієї групи у партію є питання першої черчі.

Таким робом, радикально-демократичний, марксистський і націоналістичний (У. Н. П.) напрямки—складають сумму усіх змін, що були у життю української інтелігенції у 1905 р.

Що-ж робили усі згадані організації або, який вплив мали вони на народне життя у 1905 році? Перш за все партії видавали різні друковані твори. По числу видань на першому місці сей рік стоять радикали, але тільки по числу; зміст же їх видань—який-сь ідейний хаос, де виразниками поглядів сії партії до однієї купи навалено і Драгоманова, і графа Толстого, і других авторів. Далі йдуть видання „Спілки с.-д.“ та, проміж іншим, її робітничий орган „Правда“. Видань Р. У. П., котра до сього року була сама енергійна, в 1905 році вийшло мало. Мало їх було і у демократів, У. Н. П. и групи С.-Д. Остання випустила тільки один листок. Все ж таки минулий рік у українському політичному видавництві можна помітити, як досить успішний. Але крім видань життя партійної інтелігенції особливо повинно було виявлятися у словесній пропаганді, а також у організації народніх масс. Се її є, певна річ головна мета кожної партійної інституції. Тут на перше місце треба поставити Р. У. П., партії „у. с.-д. спілку“; демократи поки мало доторкаються народу, група С.-Д.—робітників також; про радикалів та У. Н. П., за браком фактів не можемо додати нічого певного.

Так у'являємо собі працю української інтелігенції серед народньої маси у 1905 році. Взагалі, звичайно, її було занадто мало як для поширення класової самосвідомости масс, так і у простому політичному виховуванню сих масс. Зрозуміти се досить легко: раз—що тяжкі загально-політичні умовини праці переважно на селі, а друге — мале число інтелігентів робітників на українській ниві.

Через се зріст самосвідомости українського народу був з усіх боків занадто малий; через се то у „концерті“ загально-політичного руху по Росії українській голос стаїть майже на останньому місці. Звичайно, кажемо тільки про рік 1905-й; звичайно, на-далі сьому народові розкривається широкий краєвид (горизонт), поки-ж, його позиція заставляє бажати далеко кращого.

Періодична українська преса, що повстає у різних місцях, а за нею і зріст національно-політичної та класової само-

свідомости, повинні, на нашу думку, вже в 1906 році значно вище піднести політичну ролю українського народу.

З цією надією починаємо ми новий 1906 рік.

Ів. Стешенко.

Огляд внутрішніх справ.

Ів. Личко.

(Новий закон про страйк. Одурено, чи ні? Нова позичка грошей. В. Лібкнехт. „Два світогляди“. Товарищам з „Хлібороба“).

Революція прискорює темп життя...

Те, ще вчора мало якесь суспільно-юридичне значіння сьогодні зруйновано, знесено, як невідповідне. Те що вважається „законом“ сьогодні-завтра може опинитись у Нірвані!..

У такі часи місячникам надзвичайно трудно обрати ті факти внутрішнього життя, які мали-б інтерес тоді, коли читачи одержуть книжку. У такі часи лише щоденні часописі можуть відбити цікавість дня, задоволнити потреби суспільства, читача.

Вважаючи на се ми у внутрішньому огляді згадаємо лише ті факти, які „може не будуть ще — знесені хвилями революції, коли читачи одержуть книжку „Віл. Укр.“; згадуючи, освітливо їх відповідно поглядам та напрямку, якого тримаємось.

Новий закон про страйк.

Народ вимагає хліба—уряд Вітте—Дурново шпурля йому камінь. Народ прагне волі—Витте—Дурново стращають його тюрмами, острогами в'язницями.

І хвилі народнього гніву зростають.

Вони мусять зростати, бо слухний час вже наступив. Два вороги стали один супроти другого: один узброєний, опертий поки-що на гармати та списи, другий... Теж узброєний... Але зброя його далеко міцніша: складають її голод, нужденність, та повне розуміння причин голоду, знання винуватців його...

Хто поборе?.. Одповісти не важко. Не той, хто щодня складає нові „Закони“, щоб ними обороняти своє панування, не той, хто одбіра назад те, що вчора було дано, не той хто щодня вигадує нові кайдани рабства на новий могутній поклик народнього, гніву, побідить не Вітте—Дурново!..

Серед таких вигадок не останнє значіння має і закон згаданий нами поперед. Новий закон про страйки—се законо-рождена дитина не так давно повінчаних на старість літ Вітте—Дурново. Хто батько, хто мати? Не знаємо. Родилась дитина легко. Бабок не кликано. Царский Маніфест 17 жовтня (октябрю) виголосив між іншим—„свободу страйків“ а Вітте—Дурново доповнили його: вони додали до „свободи страйків“ повну „свободу карати за них“...

Ми знаємо, що закон про страйки майже цілий рік виробляла комісія Коковцова, того самого Коковцова, що зараз низенько уклоняється французьким биржевикам, випрохує, мов жебрак з порожньою торбою, хоч „трохи грошенят“, бо без них проклятущих і славнозвісних „полководців“ Дурново—Дубасови—Міни не можуть „знищити в край крамоли“... Звичайно, що комісія Коковцова, як і десятки інших комісій, нічого не виробила. Вона лише обмежила „свободу страйків у підприємствах суспільно-необхідних“. Всі такі підприємства були комісією Коковцова перелічені, назваті.

Вітте—Дурново побачили, що пропозиція Коковцова занадто „радикальна та небезпечна“. Порадилися, порадилися два прем'єри тай випустили на світ Божий та „вѣрноподанным“ на втіху 29 листопаду (ноября) нові правила, котрі вже забороняють навіть думки про „страйки“...

„Заборонені страйки підприємств, яких діяльність не можна зупиняти, бо з'явиться небезпека всій державі, з'явиться можливість суспільного бідування“.—Каже закон. Які саме підприємства? Про се Вітте—Дурново нічого не кажуть. А так краще. Потім всякий страйк, кожного підприємства можливо буде підвести під таку формулу закону. Зроблено складено так само, як досі складались всі так звані „временныя правила“, що фактично керують протягом пів століття державою.

Рішатимуть судді—які підприємства підлягають новому закону. А судді хто?..

• Ми знаємо їх!.. Вони себе вже показали своїм відношен-

ням до „свободи слова“, засадивши редакторів „Свободи“ на рік у тюрму. Совість їх такаж хистка і безмежна, як сам новий закон. Далі новий закон карає проводарів страйку, зачинщиків, агітаторів. Яким же рабом можна дізнатись—хто зачинщик—проводарь, агітатор? Тут звичайно Вітте—Дурново згадали про тих „нещасних, що вірою—правдою досі служили їм, а зараз, після маніфесту 17 жовтня про „всяки свободи“, мусять з голоду помірати, згадали про „армію шпигів“... Так ось хто допоможе суддям!.. Суд буде „правий, швидкий, милосердний“. Проводарі посидять у в'язниці „І рік 4 місяці“. Чиновники урядових інституцій за страйки те-же каратимуться так само. Але се ще не все. Покарані також будуть всі ті, хто примушуватиме кинути роботу, і навіть тоді, коли таким примусом буде не погроза, не насильство а лише „отлученіє от общенія“. Се-б то, як сказати по людському за „бойкот“ тих, хто не пристав до „страйку“...

Далі вже нікуди!..

Коли я не схочу здоровкатись з якимось пройдисвітом шпигом, то мене покарає закон Вітте—Дурново острогом!.. Чи-ж хто чував, таке насильство над особою людини!.. За се не карали навіть до царського маніфесту 17 жовтня. А зараз, коли царь виголосив на увесь світ багато „усяких свобод, а міже ними; „свободу совісти“, Вітте—Дурново виголошують „свій маніфест“, котрий знищує царський!.. Хто-ж дужчий? кого слухати?

Члени страйкових (стачечних) комітетів караються 4-мя роками крепости...

Та буде.

Коли б ми не певні були, що зараз кожна реакційна гідра йде на користь революції, то нас мусив би обгорнути сум, обняти острах і жах, навіяний законом Вітте—Дурново. Але ми твердо знаємо, що найкращими спільниками революції є Вітте-Дурново. Нещастя сих „конституційних міністрів“ у безсило-сти їх разуму. Вони ще й досі не знають, що у Росії зараз не „la revolte“ (возмушення), а „la revolution“ (революція).

А „revolution“ зупинити не можна. Револуційна хвиля буде вертатись не раз ще під напруженням реакції назад у море, що утворило сю хвилю; але хвиля вертатиметься, щоб набратись сили і ще з більшим, міцнішим напруженням стрибати на берег, де стоять узброєні гарматами Вітте-Дурново, руйнувати під ними ґрунт...

Коли погибав Рим Цезарів від варварства з одного боку і власного морального розпаду з другого, то його вже не могли спасти ані поодинокі щасливі Каталунські битви, ані талановиті Азії... Не спасти ж абсолютизма, і двуумвіратові Витте-Дурново...

Надійде дев'ята хвиля „revolution“, вдаре в набережжя цезарізма і в попіл поверне будівлю насильників!..

Одурено, чи ні?

(з приводу нового виборчого закону 11 грудня (декабря) до Державної Думи).

Два місяці „конституційний прем'єр“ Вітте, мов комедіант по натягнутій вірьовці ходив, балансіруючи, по миже російськими лібералами та буржуазними ріжних кольорів радикалами. Він закликав з „правового порядку“ графів Бобринських з „союзу 17 октября“ Шипових, Гучкових до своєї „крамниці-фабрики, де так швидко виробляються та дешево продаються „конституції турецьки“, він не забував також радитись з представниками вищих верств, з членами партії „Ч. С.“ (чорна сотня) д. д. Стишінськими, Ігнатовими і tutti quanti. Навіть доходило до самого батька „буржуазних революціонерів“ Петра Струве...

Ми розуміємо „портсмутського графа“; йому треба, яко прем'єру стояти „над партійно“, одшукати те джерело, з якого вилітає *певной голос народа* і пильно прислухатись, чого йому треба? Чого він вимагає?..

Два місяці Вітте радивсь з сими „истинными представителями русскаго народа“: яке виборче право до Державної Думи найліпше відповідає „дійсним потребам народу“.

Треба зауважити, що Граф Вітте „не помилився“... Той народ, що уповноважував дорадчиків графові (Шипових, Гучкових, Бобринських, Крушеванив, Бергів, Грингмутовців etc...) справді задовольнився „графським законом 11 грудня“.

Задовольнився!..

Але чому-ж революція не зупинилась, чому помірають тисячі на московських баррікадах, у Прибалтійському краї, у Польщі, чому аграрні розрухи на Україні не зупиняться

під згуки нового закону про виборче право, що „хоче забезпечити“ склад Державної Думи такої, який задовольнить печучи потреби народу? Чому революція розвалює будинки старого порядкування „бюрократичних помпадурів“, чому всі верстви суспільства нехочуть згуртуватись, щоб на нових дідалинах будувати нове життя?.. Чому?.. Чому?..

Тому, відповідаємо, що революцію робе не той „народ“, що уповноважував дорадників графіві поперед Назватих.

Тому, що провокація Вітте не справдила його надій, тому, що новий закон про виборче право—се той же самий закон 6 серпня (августа) лише оповитий павутиною бюрократичної облуди... Чи-ж може народ прийняти те, що він трижди з огидою одіпхнув...

З того часу, як оголошено закон 6 серпня тисачи постанов, ухвал ріжних партій, ріжних націй, спілок, селянських сходів одноголосне висловились за „загальне виборче право“. До сього часу російська революція ще не виставила ні жадного лозунга, котрий так з'єдинив-би людей цілком проти-лежних політичних та соціальних поглядів, як се зробив лозунг „загальне виборче право“.

Все се стурбувало уряд на чолі з Вітте. Він поспішає одурити знов народ, а головним робом його найбільш революційну частину—пролетаріат...

Та дарма!.. Пізно вже... Опечеться!.. Що-ж дає пролетаріатові новий закон про виборче прово у порівнянню з законом 6 серпня!..

Виборче право по закону 11 грудня обстоє класові інтереси, як сказано у законі. „Классовая система удовлетворяет самымъ строгимъ требованіям, которыя могутъ быть въ этомъ отношеніи предъявлены. Въ настоящее время ни одинъ изъ сколько-нибудь значительныхъ классовъ населенія не является устраненнымъ отъ участія въ выборахъ по крайней мѣрѣ въ лицѣ главнѣйшихъ своихъ представителей“.

Чи-ж справді се так?

Розгляньмо-ж, починаючи з робітників, що по закону 6 серпня зовсім не мали права посилати до Державної Думи оборонців своїх прав та економічних інтересів. Новий-же закон запевняє, що робітники будуть мати у порівнянню з останніми класами двічі більше представників у Думі.

Але коли ми раздивимось пильнице, то побачимо, що се

один лише міф... Роля пролетаріату у виборах представників ніяка, бо рабiтники туди не попадуть. Число виборців, що мають обірати виборщиків при трьохступневих виборах рабiтничої курії немає ніякого значиння тако-ж, як і способ виборів по окремих фабриках та заводах. Значиння має лише число виборщиків, бо вони-ж обіратимуть депутатів до Думи.

Ось у чому найголовнійша вага справи виборів. Як-же виборщики обірають?

Бюрократія штучно скоростувалась сим параграфом, щоб огородити Думу, а таким робам і себе од соціально-політичних вимог революційного пролетаріату. Вона виголосила новим законом, що виборщики пролетарських мас *не мають права обірати самостійно депутатів-представників до Думи, а повинні з'єднатись з виборщиками од селян, земельних та міських (городських) власників.*

Скільки-ж виборщиків можуть послати рабiтники на збори губернські, що обіратимуть депутатів до Думи? Петербург — 24, Москва—35, Лодзь—21, Володимирська губ. до 16; останні губерні від 1 до 10. Звичайно, що такий відсоток, $\frac{0}{100}$, у порівнянню з числом виборщиків од селян, горожан, та земельних власників є майже *нуль*. Лише Петербург, Москва, Лодзь можуть вплинути на вибори представників до Думи. Рабiтники-ж Московського промислового району, Урала, України властиво кажучи ніякого виборчого права фактично не мають; їх представники ані в який спосіб до Думи не будуть обрані, бо на губернських зборах голосувати за них нема кому.

Далі новий закон також дає право виборче лікарям, вчителям, чиновникам, земським служащим та іншим...

Але знов становить їх у такі умовини. котрі забезпечують Думу од більш-менш поступового, а іноді і революційного елемента і з сього боку. Ся інтеллігентна частина пролетаріату розкидана на селах. Там вона має вплив на маси, з котрими безпосередне з'язана її праця, її життя. Звичайно, що ся частина суспільства може бути обібрана навіть у виборщики лише тими масами. серед яких живе, з котрими має щоденні стосунки.

Се новий закон передбачив.

Він всю сю групу прилучив до з'їзду міських місцевих виборців. Не трудно уявити собі, що якийсь учитель, що

одержує 20—30 карб. не схоче навіть втрачатись на подорож. Але припустим, що виборці належачи до цієї групи, зберуться; з'їдуться вчителі, лікарі земськи, але кому вони там відомі, хто їх буде обірати у виборщики, або за кого вони голосуватимуть самі?..

Таким робом і ся частина немає ніякої надії вплинути на вибори депутатів. Коли до сього додати, що зараз списки виборців начеб то за браком часу складаються „явочним порядком“, що передвиборна агітація зовсім неможлива, бо вся Росія зараз керується правилами „військового стану“ (воєнного положенія), то запевне можна сказати, що Державна Дума збере на підставі нового закону про виборче право не представників народу, а той реакційний та буржуазно-ліберальний елемент, який згодиться на деякій час підтримати „конституційного графа“ та „прісних його“ ціною рабства та голода народу і пролетаріату всіх національностей Росії.

Але дарма! Обдурити „лукавством бюрократизма“ не можна вже більше тих, кого мав на увазі новий закон—пролетаріат обдурити годі!. Розумінне класових інтересів на остільки зросло за часи революційного руху у Росії, що пролетаріат під прапором соціальної демократії зараз не може мати двох поглядів на питання: брати участь у Думі чи ні?

Він скаже одне слово мілліонами уст і Державна Дума навряд чи задовго втримається!.. Се слово буде—„бойкот“.

Ще одна увага.

Ми не дивуємося зараз тому, що всі і реакційні і поступові партії буржуазії обурені революційною діяльністю соціалістичних партій, нам цілком зрозуміло, коли їх буржуазна психологія та класові інтереси диктують спільні їм усім вигуки: „соціал-демократи, соціалісти-революціонери! Лишить політику узброєних повстань, починайте мирну агітацію серед народних мас“. Ми розуміємо, бо пролетаріат з селянством добув буржуазії потрібну її волю, Конституція „Графа Портсмутського“ цілком їх задовольняє. Але ми не можемо зрозуміти, коли навіть найпоступовіша буржуазна партія, як конституційно-демократична закликає зараз робітників йти у Думу, кличе туди, куди робітник не може надіятись послати свого оборонця, як би гаряче він того не забажав. Поважні „мужи науки“ з „к-д“ за шаблон собі взяли звертати увагу російських соціалістичних партій, як у германському парла-

менті з великим успіхом працює проводарь німецької соціал-демократії Бебель, як у Франції Жорес сидить поруч з Вальдек-Русо, а соціал-радикал Мілеран приймає портфель міністра торгівлі, як в Англії соціаліст Джон Бернс вступає до нового міністерства і його підтримують буржуазні партії...

Але „мужи науки“ з „к-д“ забувають, що там життя тече спокійною річкою.

Там є таки чи сякі „закони“, що забезпечують хоч трохи більш-менш нормальне життя, там можливі „бльоки“ з погляду тактики. У нас нема зараз ніяких законів. Російська Держава на роздоріжжю. Соціал-демократи зараз повинні використати лише вибори до Державної Думи, використати з метою як найширшої агітації проти виборчого права 11 грудня і за „загальне виборче право“. С-Д. беруть зараз участь у виборах, але у парламент, скликаний на підставах „виборчого права 11 грудня“ не лічать можливим йти. І поки революційні хвилі не вгавають, революційні елементи з неревольюційними ніяких „бльокив“ складати не можуть.

Революція має свій *Розум*.... і розум сей диктує: „бойкот державної Думи“, бо „in hoc signo vinces!“

Нова позичка грошей.

Фінансова азбука давно вже ствержена і всіма визнана: безпечність „золотої валюти“ залежить безпосередне од становища у якому пробуває Державний (Государственный) банк. Натурально, що у наші часи увага Європи і Росії звернена на ті фінансові операції, які державний банк провадить зараз. Один він є емісійний, одному йому надано право випускати кредитові білети. Ось через що часописі зняли такий гвалт, коли уряд оголосив дозвіл державному казначейству випустити на короткий строк векселів на 400 мільонів карбованців. В оголошенню сказано, що державний банк буде приймати безупинно ті векселі, до учету, які попадуть закордонним капіталістам, буде оплачувати їх. „Берлінські часописі, як переказує „Торгово-Промышленная газета“, сповіщають, що частина випущених державним казначейством векселів уже розміщена банковою конторою „Мендельсон і Ко“. А „Berliner Voerser Courier“ додає, що 200 м. кар. призначено для закордонних біржових ринків, що випускати коротко-

строчні векселі мається на увазі у міру того, як буде наступати кінець строкам старих обов'язків. (У Германії їх зараз на 150 міл. карб. і швидко треба їх виплатити).

Як же розуміть сю операцію фінансову? Про віщо вона свідчить?

З приводу сьою ми зараз і побалакаємо.

Річ проста. Треба виплатити по тим обов'язкам та векселям, які уряд дав у маю 1905 року.

Грошей-же у нас немає. Кредитні білети державний банк випустити не може, бо і закон забороняє безмежно випускати їх та й народ їм не віре, вимагає оплату золотом. Уряду лишалось якось обійти закон з одного боку і одвести увагу суспільства од державного банку з другого. Постановлено випустити вищезгадані обов'язки чи векселі. Закордонні банки мають право приставити коли їм завгодно сі обов'язки російського уряду, сі векселі державному нашому банкові і він мусить заплатити золотом. Таким чином фактично державний банк порушить „золоту нерухомість“, „золоту забезпечу“, матиме замість золота казначейством видані обов'язки, а в решті буде винен „сам собі“.

Друга частина—200 міл. кар.—буде розміщена у Росії. Але розмістити зараз не можна,—ніхто не купе сіх векселів, бо ніхто ніякого довір'я до уряду немає. Тим часом гроші потрібні і казначейство мусить їх взяти у державному банкові, віддавши йому свої векселі. Таким робом „золота нерухомість“ знов буде порушена. Щоб показати читачеві, як зменчувалась за останні два роки наша „золота нерухомість“ та збільшувались бумажні гроші, подаємо таблицьку:

Місяці.	Міліони руб. золотом.	Міліони рублів бумажками.	(+) надвишка золота. (-) надвишка бумажок.
1904 р.		1904 рік	
Січень	902	578.7	+ 323.3
Квітень	847.7	634.6	+ 213.1
Липень	938.8	689.3	+ 249.5
1905 р.			
Січень	1,026	856.1	+ 169.9
Квітень	1.047,8	884.3	+ 163.5
Липень	1.198.7	924.0	+ 274.7
Жовтень	1.166.1	1.095.6	+ 70.5
Падоліст	1.170.9	1.104.4	+ 66.5
Грудень	1.032.6	1.124.9	- 92.3

Як бачимо 1 грудня 1905 р. кредитних білетів, бумажок на 92,3 міл. карбованців більше ніж забезпека золотого фонду державного банку. Законом 1897 року 29 серпня (августа) виголошено: „як що сума кредитних білетів не більш 600 міл. кар. то сума золота, забезпечуюча розмін білетів-кредіток-бумажок, повинна бути не менш половини загальної суми білетів. Коли-ж з'явиться потреба ще випускати білети, то вони мусять бути забезпечені руб за руб“. Таким чином 1 грудня, коли кредитних білетів було на 1123.9 міл. кар., а золота на 1032.6 міл., Державний банк мав право випустити кредиток лише на 207.7 міл. карб.

Сього звичайно занадто мало урядові зараз. Та й краще за-паморочити суспільство якимось фінансовим вибриком. А грошки потрібні, ой як потрібні! Плата по позичкам (займам), викуп „Мендельсоновської позички“, надзвичайні оплаткі японської війни, а також... „усмирення внутренняго врага“. Все се вимагає сотні мільйонів, а їх—Біг-ма!... Закордоном не дають. Уряд стратив довіря, Та й як можна довірити, коли селяне через своїх представників на „селянському всеросійському з'їзді у Москві двічі виголосили, що вони не хочуть платити податки.

Але сей фінансовий вибрик свідчить, що бюрократичний уряд випробував всі засоби здобуття грошей і став на шлях „панування бумажок“, на шлях державного банкрутства. Новий рік здобув тяжкі наслідки від старого. Кредіту для нас нема.

Тих 100 міл. карб. що Коковцов „виканючив“ у „Дружественной нації“ найяскравіше свідчать про се. Наші % бумаги подешевшали на 20—25 %.

Золото плине неупинно закордон. Уряд мусить вже гадати про нові позички, котрі доведеться забезпечувати „залізницями“ (жел'їзн. дорогами) та „монополькою“. Держава винна 8 мільярдів карбованців і мусить платити 330 мільйонів щорічно %; залізниці дають убитку 100 міл кар.; податки з народа взяти не так то легко; бюджет 1906 року з дефіцитом 500 міл. карбованців. Валюта валиться, пада і ніякими юридичними нормами її не підперти. Минули часи коли теорія грошей для Росії, складена Посошковым, або Карамзіним, мала якесь значиння і вплив.

„Иноземцы“, як казав Посошков, „в своихъ иноземныхъ деньгахъ слагають цѣну по положенію въ нихъ матерьялу, а не по

власти королевской: они паче власти почитают серебро и мѣдь... Мы не иноземцы, не мѣди цѣну исчисляемъ, но имя Царя своего величаемъ“.

Або ще зразок національно-руської теорії грошей Карамзіна: „Если-бъ Государь далъ нам клейменныя щепки и велѣлъ ходить имъ вмѣсто рублей, нашедши способ предохранить нас от фальшивыхъ монетъ деревянныхъ, то мы взяли-бы и щепки“.

Час вже зрозуміти урядовцям-фінансістам, що суспільство не можна більше запаморочити якоюсь фінансовою офірою; воно вже виросло і добре знає дійсну „теорію грошей“ і більше вже спочуває Гладстону, котрий у парламенті казав: „Навіть коханне не зробило стільки людей божевільними, як міркування про те, що таке гроші“.

І не далеко вже той час коли мають здійснитись слова славнозвісного російського сатирика Щедрина.

Якось йому у початку 89 року сказали, що за кордоном більш полтинника за карбованець не дають. На се Щедрін одповів:

„Благодарите Бога и за это. Придетъ время, когда вы протянете рубль, а вамъ только плюнутъ въ отвѣтъ“...

В. Лібкнехт. „Два Світогляди“ (Два міра)

(промова з приводу заснування народньої спілки у Крим-мітшау 22 жовтня 1871 р.)

Брошюра відомого соціаліста Лібкнехта присвячена тому болючому питанню, яке зараз з такою силою повстало перед очі суспільства у Росії. Ми зупиняємо увагу наших читачив на сій промові Лібкнехта, бо вона роз'яснює і освітлює становище двох класів, які виступили на арену боротьби за політичні та соціально-економічні свої права: репрезентантів капітала і праці, гнобителів і пригноблених, представників буржуазії і соціалізму!.. Вона як раз торкається тих питань, про які кожний у наші часи мусить знати, щоб так, чи інак відноситись до них.

„Революція“, каже Лібкнехт, „страшновисько для всіх баб обох полів“... Але деж той острах. „Ми живемо серед революції, істнуємо завдяки їй. Вся історія людскости є безперестанна революція. Вона є безупинний поступ, одміна, рух, зріст, бо вона безупинно витворює життя. Поки людина іст-

нує вона є революціонер, бо завше не задоволена тим що має, прагне більшого, йде до вищого. Революційний рух—житте; відсутність революції, тиша, загальна смерть“. Се одне розуміння „суті революції“, широке; звичайно його треба одріжнати од розуміння „суті революції“ буржуазними соціологами та економістами найвиразнішими представниками яких є Спенсер, Дж.-Міль; себ то треба відріжнати „революцію“ з широкого погляду Лібкнехта, од „Еволюції“ буржуазних соціологів. Крім того Лібкнехт вживає слово „революція“ в більш тісному значинню,—яко повстання, яко зміну старого порядкування новим силою якоїсь значної кляси суспільства.

Далі Лібкнехт гаряче захищає соціал-демократичний рух супроти обвинувачинь, яки подають на його з боку буржуазної частини суспільства, з боку ідеологів буржуазії. Обвинувачують соціал-демократію, що вона бажає знищити власність (собственность). Але єдиним джерелом власности, єдиним витворцем її є праця (труд). Буржуазна-ж політична економія ліче і капітал фактором продукції (производства) цінности. Соціалістичне розуміння обурюється проти такої проповіді. Соціал-демократична теорія вважає, що капітал є сам продукт, утворений працею, а не фактор продукції. Власність, справедлива власність кожної людини повинна бути продуктом его особистої, власної праці. Лише на ту власність має право людина, яка зароблена нею особисто (лично). Через те ніхто не має права користуватись тим продуктом, якого не утворив сам. Коли-ж ми роздивимось сучасне економічне становище, то побачимо повну несправедливість. Власність капіталістів утворена працею робітників. Більшість працює до втоми, щоб значна меншість користувалась всіма здобутками культури, всім тим, що дала світові наука, штука (искусство). Соціалізм обурюється не проти власности, а проти власности у тих формах, яки є зараз, проти власности буржуазного строю. Він не бажає, щоб істнували великі підприємства и щоб всі прибутки лишались у кешенях капіталістів. Він проповідує такі асоціації робітників, такі спілки, котрі забезпечують від усякої експлоатації, від усякого визиску, де не може бути хозяїв—капіталістів і їх рабів—робітників, де будуть всі працювати на однакових, рівних умовах, де будуть всі користуватись здобутками культури...

Система наймів повинна бути знищеною, а замість неї стати система спілкової, товариської праці, зразок якої є сім'я, родина.

Також Лібкнехт одвертає обвинувачування котре закидають соціал-демократії в комунізмі. Вороги комунізма розуміють його як стан суспільства, де ледащо не схоче робити і буде жити працею других, як зараз живуть капіталісти.

Далі соціалізм ворог сучасної культурі, бо вона не слуге на користь народові, массам, вона пильнує аби народ не заходив у храм науки, збудований його-ж працею. Соціалізм-захистник, оборонець тої культури, яка дасть змогу всьому народові одібрати освіту повну, яка дасть змогу вчителям не помірати голодом фізичним, а учням і фізичним і духовно-моральним. Тоді лише можливий справжній поступ, тоді лише не будуть гинуть талани народні. Нарешті соціалізм вирве сім'ю з того багна, у яке її пхнув сучасний капіталістичний буржуазний стан суспільства, знищить проституцію, змінить сучасний погляд на шлюб!..

„Два світогляди“, буржуазний та соціалістичний як найлютіши вороги стоять один перед другим. Один обороняється капіталом, другий працею, один „продуктом“, другий „фактором“ всякої власности... Хто поборе? Коли закінчиться бій? Поборе той, за кого більшість і справедливість, поборе тоді, коли класова свідомість сієї більшости обхопе її класовим пролетарским світоглядом, коли соціальні протилежності представників капіталу та праці загостряться вкрай!..

Товаришам з „Хлібороба“.

Не будемо ховати щирого, глибокого почуття, яке було викликано першим числом „Хлібороба“. Воно натуральне. Воно найменш залежне від того, що таке по внутрішньому змісту: „Хлібороб“. Сповідуючи „іншу віру“, кермуючись у соціальному життю „іншими заповідями“ ніж „Хлібороб“, ми щиро привітали на далекій чужині першу прояву доховного відродження рідного краю і народу, перший реальний виступ на ниві українського письменства часописі „Хлібороб“ без ніякої цензури. Виступ, від якого звороту назад не може бути, який історія культурного розвою українського народу занотує на своїх сторінках..

Стільки часу жданна з'явилась!

„Спасибі“—мимоволі вирвалось з уст.

Аналіз розуму під напруженням перших хвиль почуття отступив якось з першої позиції.

І почуття се не лише особисте, се почуття 25 мільйонів українського народу, що протягом 250 літ ховалось задавлене пригнічене у серцях та покалічених душах свідомих синів його. Довго чеканий подих волі викликав щирий і незалежний від об'єкта („Хлібороба“) вибух почуття радості!..

Але...

Друге число „Хлібороба“ приносить нам турботу. Обурений неправдивою тенденцією розум кличе на оборону правди.

„18 падолисту відбулося величезне віче, уряджене Лубенською Вільною Громадою „Р. У. П.“ (У. С.-Д. Р. П.) та місцевим комітетом „Бунда“. Були виголошені промови. Віче лубенського пролетаріату ухвалило відгукнутись на запросини робітничих депутатів підтримати вимоги усього пролетаріату Росії. Була вироблена резолюція і складена на російській мові. Се дало привод „Хліборобові“ зробити ось яку увагу:

„Треба зазначити, що резолюція була виголошена на російській мові. Що се за прихильність заступників поневолених народів до офіційної мови... Дивна *солідарність прихильників пролетаріату з російським урядом...*“

Далі—з число „Хлібороба“, подаючи звістку про „Українське віче у Петербурзі“, від себе додає: „Промови та постанови, що були виголошені на цьому з'їзді свідчать про те, що незабаром наш приспаний нарід прокинеться від вікового сну, зрозуміє ганебні відносини усіх станів російського народу від урядовців до соціал-демократів до своєї долі... „Прихильники пролетаріату солідарні з російським урядом...“

Кого хоче „Хлібороб“ одурити такою „неправдою“? Про яку „солідарність“ іде мова?.. Невже-ж та шалена, люта і невпинна система пересліджування, яку терплять соціал-демократи з самого початку своєї сміливої проповіді принципів наукового соціалізму від російського уряду може свідчити про „солідарність“?.. Невже ті, що у тюрмах гниють, що помірали на „Потемкину“, що устелили своїми трупами вулиці Севастополя, Одеси, Харькова, Київ, Петербурга, що на барикадах Москви з червоним прапором в руках помірали під згук

гармат самодержавного уряду, невже вони, славутні борці за народню волю, можуть дати комусь моральне право сказати про якусь „солідарність“?..

Очевидячки, що се неправда, неправда яка повинна обурити не лише соціал-демократів. Досі не висловились ні жадна буржуазна партія а ні російська, а ні українська так, як висловились товариші з „Хлібороба“.

„Истинно-русскіе люди“, „Партія правового порядку“, „Союз 17 октября“, „Конституціоналісти-демократи“—всі вони відповідно своїм класовим інтересам обвинувачували с.-д. в анархізмі, в зруйнуванні та поділенню „Богом обраної великої неподільної Росії“, в якобинстві, в утопічному соціалізмі etc... Але в солідарності з урядом-ні! Перший „Хлібороб“ вигадав таке обвинувачування. І ми його зємо *„шкідливим наговором, неправдою“*.

Дивна річ! Люде хочуть себе лічити демократами, а в серцях їх „щось“ викликає таку ворожнечу (до не лише „прихильників пролетаріату“, як се сказано у „Хліборобі“, а до дійсних і єдиних поки що заступників його), котра не може вживатись поруч з „справжнім демократизмом“. Се „щось“ примушує „Хлібороба“, нести таку неправду у широкі народні маси на території України.

Щоб zarazом і певніше одгадати те „щось“ прилучимо до попереднього ті „ганебні відносини всіх станів російського народу від урядовців до соціал-демократів до долі українського народу“, про які „Хлібороб“ каже у 3 числі.

Як бачимо тут вже сполучено до купи і народ, і уряд, і соц.-дем. „Хліборобові“ здалась „звістка“ про „солідарність українських та жидівських с.-д. занадто обмеженою і він хва-тив ширше. „Хлібороб“ обвинуватив соціал-демократів in corpore та шей „російській народ“ прилучив до сього.

Чи не про той „народ“ йде мова, який Крушеван збірає на свої „мітінги“, якого постанови та приговори друкує Шарпов на сторінках „Русское Дѣло“, а „Гражданин“, „Москов. Вѣд.“ та „малороссъ“ Піхно розпинаються за „самим Богом дарованийий його монархізм і ненависть до всяких конституційних вигадок?...“

Так ніж! Ніяких обмежень „Хлібороб“ не подає.

І тепер вже можливо одгадати те „щось“, зараз вже ясно—чим подіктовано „наговор“, „неправда“.

Досить було такого факта, як оголошення постанови „с.-д.“ та „бундістів“ на російській мові, щоб „націоналістичний шовінізм“ „хлібороба“ з'явивсь на світ Божий... Причина тому зрозуміла. Українська нація вистрадала 250 літній національний гніт російською уряду. Національна свідомість української інтеллегенції її бажання допомогти народові завше розбивались о міцну фортецю „самодержавія“. Ненависть зростала, зміцнялась, заглиблялась. Зараз, коли кайдани національного пригноблення надірвані, національна помста вилетіла з наболілих грудей і не здержана аналізом розуму одбилась згукми шовінізму на сторінках „Хлібороба“...

Тих, хто надірвав власними руками кайдани рабства між іншим і вашого, товариші з „Хлібороба“—тих, що сприяли появленню „Хлібороба“ на світ—ви обвинуватили у „солідарности з ковалями кайданів“...

Але все-ж такого поводження „Хлібороба“ з с.-д. та „народом російським“ ніякими „смягчающими вину обстоятельствами“ простити неможна. „Хліборобові“ здалось, що с.-д. проявили не досить національного почуття, він не хотів сказати сього одверто і побажав такою „шовіністичною вилазкою“ підкреслити перед селянськими масами „інтернаціоналізм“ с.-демократів...

Але борони Боже нести у народні маси „націоналізм“. „Хлібороба“... Він поведе до братоубивства до татарсько-вірменської різни, він стане на перешкоді культурному розвоєві української нації, він, і се найголовіще, затримає поступ класові свідомости українського пролетаріату і дасть змогу буржуазії та визискувачам народу збудувати „цезарізм буржуазії“, поставе його на підвалини, ще міцніщі ніж на яких стояв царат...

Національне-ж питання, як і соціальне може раз'язати і на Україні, як скрізь лише соціал-демократія. Вона понесе у народні маси здоровий націоналізм, котрий не буде затримувати класової свідомости пролетаріату як міського так і сільського, а через се не буде зупиняти величнього соціального процесу деференціяції класів на підставах капіталістичної продукції на підставах економічних протилежностей сих класів. Навпаки, „націоналізм“ с.-демократії сприятиме сьому

Найкращим взирцем може бути приклад, як роз'язала національне питання Австрійська соціал-демократія.

У 1897 р. на Брюнському Партейтагу інтернаціональна с.-д. ухвалила таку національну автономію, пропановану Адлером.

„Австрія повинна перетворитись у демократичну спілку самостійних національних одиниць з краєвими національними парламентами, заснованими на підставі загального, рівного прямого виборчого права. Права національних груп менше-сти забезпечуються окремим законом, утвореним імперським парламентом. Ніякі національні привілеї не визнаються: всі нації рівні“. У межах своєї організації австрійська соц.-демократія здійснила вже сію програму; вона складається зараз з федерації 6 автономних партій: німецької, чеської, італіянської, словенської і української.

Зараз, коли з'явилась можливість утворити соціал-демократам всіх націй на території Росії щось подібне до австрійської с.-д. федерації, питання про таке утворення стоїть на черзі. Заходи з приводу сього вже є.

І скрізь, деб не з'являвся який утиск, гніт, соціал-демократи першими виступають на оборону прав. Коли Бісмарк був певний, що він вже задавив польську культуру та національність, зманивши польську аристократію, повімечивши панів-дворян та ксьондзів, тоді повстав на оборону національних прав польський пролетаріат. А зараз ми бачемо, як фламандська соціал-демократія поруч з страшною соціальною боротьбою проти буржуазії, бореться з денаціоналізаційними заходами французькою уряду та французької буржуазії.

І нехай заспокоються товариші з „Хлібороба“... Українська соціалдемократія стоятеме і стоїть на сторожі національних прав українського народу, стоятеме і пенесе у народні маси здоровий націоналізм, бо він сприяє роз'язанню соціального питання. Навіть більше. Соціал-демократія повинна вирвати з рук буржуазії „монополію роз'язати національне питання“, бо вона зайвий козирь у буржуазії—затемнити класову свідомість пролетаріату, продовжити своє панування!..

Так більше-ж, товариші з „Хлібороба“, щирого демократизму, більше терпимости і правди, більше аналізу!...

Харківські події 12 грудня (декабря).

Як відомо, 23-го листопада (ноября) у Харкові відбулася демонстрація солдат Харківського гарнізону разом з робітниками заводів і фабрик.

В демонстрації брало участь близько 3 тисяч робітників і не менш тисячі солдат; полки Лебединський і Старобільський були майже в повному числі *), а з других полків і команд окремі купки і одиниці.

І солдати і робітники, на демонстрацію вийшли озброєними, і в ряди демонстрантів людей без зброї не пускали.

Демонстрація була організована ідеально і для військового начальства і адміністрації з'явилась неприємною несподіванкою. Вжити проти демонстрантів воєнну силу „вірного“ війська адміністрація побоялась. Генерал Нечаєв, дивізіонний начальник Лебединського і Старобільського полків, що провадив з солдатами пересправи, примушений був дати „честное слово руссаго офіцера“, що нікого з „забастовщиків“ солдат—не буде покарано за забастовку. Дійсно, нікого з солдат не було навіть заарештовано. В своїх вимогах, що їх виставлено ген. Нечаєву, солдати між іншим заявляли, що вони не будуть вживати проти робітників зброї і відмовляються нести поліцейську службу.

Треба зауважити, що демонстрація відбулася тоді, як в Харкові вже цілий місяць був військовий стан. Здавалося б, що для організації такої демонстрації не було відповідних умов, але в дійсності воєнний стан лічився більш на папері, ніж в життю, і на заводах улаштовувались величезні

---

*) Перед цим запасу вже не було в полках і полк з 1500—1600 душ зменшився до 700—800 душ.

мітинги, де в великому числі бували і салдати. Після-ж демонстрації 23 падолисту Харківське життя нічим рішуче не нагадувало про військовий стан. Правда, генерал-губернатор Сенніцький не переставав випускати „обязательныя постановленія“, але в той-же день, як таке „постановленіє“ розклеювалось по місту, робітничі організації скликали у себе на заводах мітинги, а саме „постановленіє“ лише давало тему для промовців. Обставини склались так, що город власне був в руках революційного пролетаріату, як і охорона города. Мітинги без перестанку збирались, більшість типографій пристали до союзу для бойкоту часових правил про друк і друкували все, що *не було* в цензурі. Здійснена була вільність слова, зібрань, а недоторканність особи боронила міліція з робітників. Військова організація революційна після демонстрації в своїй агітаційній роботі натикнулася на контр-агітацію офіцерства. По наказу вищого начальства офіцери не мали права покидати рот, мусили там жити і в день і в почі і берегти салдат від смуту. Салдатам заборонено було не тільки на мітинги ходити, а і в город, по власним справам; але не дивлячись на всі такі міри, справа пропганди в деяких полках стояла добре а на мітингах на заводі Саде і паровозному можна було бачити цілі гуртки Лебединців, Богодуховців і салдат інших полків, а інколи одного—двох офіцерів. З огляду на це робітничі організації могли покладати надію, що салдати в часи виступу приєднаються до них.

Вільний режим, що встановився після отсієї демонстрації революційним шляхом, болячкою сидів на плечах адміністрації і вона збиралася з силами, абі знищити всі свободи, які таким успіхом завоював і боронив від жаднихъ замахів революційний пролетаріат.

Генерал-губернатор Сенніцький, прокурор судової палати Хрульов і інші виробили цілий план походу проти революції і з 9-го грудня декабря заходились здійснити його.

9-го грудня була зачинена і запечатана типографія Шмерковича, де були надруковані листовки революційного змісту, 10-го були зачинені часописі „Мір“ і „Харьковський Листок“, а типографії цих часописів запечатані. Потім були закриті і сами закрились усі типографії, де друкувалися „Извѣстія“ Федеративного Совіту комітетів обох фракцій Р. С. Д. Р. П.

листки інших організацій: Союзу Союзів, соц.-рев., Бу в да Соц. Сіон., Р. У. П. Генерал-губернатор обов'язав на письмі усіх типографів що вони нічого у себе не будуть друкувати без цензури, установивши таким чином своєю властю попередню цензуру. 10 і 11 числа було зарештовано мало чи не *) 60 душ робітників з залізниці і інтеллігентів. Між іншими зарештовано присяжн. пов. Раппа, Кулікова, Шидловського, редактора „Міра“ проф. Гредескула, голову профес. союзу прикажчиків Соломона, земців Роцевського, Сазонова і інш.

Між іншим було зачинена громадську бібліотеку, де поліція зробила трус і знайшла революційні видання.

11 грудня ні одна часопис, крім „Харьківських Губ. Відом.“, не вийшла.

В середині вешталось сила люду, було помітно велике напруження, грізне незадоволення мас. Насовувалася вже громавиця, котра на другий день перейшла в бурю.

На окраїнах міста на заводах і в робочих кварталах, цілу ніч пролетаріят лагодився дати одсіч хижим заходам адміністрації.

12 грудня ранком о 9-й годині робітники залізнодорожних майстерень зішлися в одну майстерню на мітінг. Фактично забастовка на залізницях вже почалась раніш, але офіційно оповіщена була тільки тут, на мітінгу. Черезъ де-який час робітники з сусідніх заводів з червоними прапорами і революційними піснями прийшли на мітінг до залізнодорожників. Тут зібралось сливе 6 тисяч народу. Скоро прийшла звістка, що завод Гельферіх-Саде на Конній площі оточено війском. Сюди, до залізнодорожних майстерень теж прийшла рота піхоти. Але всі zostавалися спокійними, бо раніш мітінги відбувалися тако ж в присутности війська. Скоро мітінг в майстерні було закрито і робітники, щоб уникнути стосунків з військом, розсудили купками йти на Конну площу до заводу Саде. Але стали тільки виходити, як командір роти наказував розійтися. Робітники не послухались і після третього сигналу дано було 2 залпи. Товпа кинулась назад. Частина пішла колією залізниці до вокзалу, а друга частина до Кузінського мосту. Тут біля мосту військо дало вдруге два залпи; 2 рабiтніков впало вбитими і душ 17 поранено.

---

*) Мало чи не.

В середмісті Миколаєвська площа і частина Московської вулиці до Петровського переулка, Соборна і Павловська площі з переулками, Університетська вулиця, Університетська горка і Купечеський спуск до Клочковській вул. були оточені війском. Все це зроблено було, аби не пустити в центр робітників з заводів, куди вони мали намір зійтися з усіх сторін о півдня.

Скрізь тут стояли козаки, драгуни і піхота. На Московську ул. з Миколаєвської площі і з Університетської горки на Катеринославську вул., якими шляхами мали йти робітники в осередок города, були наведені пулемьоти. Конка перестала ходити, крамниці позамикались, і сила народу висунула на вулиці.

В середмістя через кордон ні пішоходів ні візників не пропускали і публіка вешталась по Московській нижче Петровського переул. і по Катеринославській.

Особливо багато народу товпилось в Петровському переулку і по Старо-Московській до Конної площі.

Тут на Конній площі повинні були зійтися робітники з паровозного заводу і заводу Саде, а тако-ж салдати Лебединського і Старобільського полків. Ранком—озброєні робітники пішли до салдатських казарм, але Лебидинці й Старобільці не вийшли і де в яких казармах не могли вийти, хоча-б й хотіли. Перед 12-м за день військове начальство зробило салдатам подачку по указу 9 грудня; частина їх була задоволена сею ласкою начальства і особливої охоти не мала підтримувати „забастовщиків“, а свідома частина салдатів не мала можливості пристати до робітників.

Начальство все ж таки не вірило, що царське мило і хунтова порція зробить на всіх вражіння і одіб'є охоту добиватися волі,—одібрало од усіх рушниці і поставило строгий караул, щоб нікого з казарм не випустить. А потім викликало охотників на втихомирення, напувало їх горілкою і посиляло на „передові позиції“.

Робітники повернулися від казарм назад на завод Гельферих Саде і на мітингу обгорювали. як бути, що починати.

Тим часом на Комну площу позбірано було багато війська. Піхота, козаки, пулемьоти і гармати обложили завод Саде. Начальник війська привив щоб міліціонери покинули завод і видали зброю. Частина міліціонерів вийшла; одних одібрали зброю і де кого заарештовано. Решта міліції (чоловіка 400—500) лишилася на заводі і наважилась боронитись.

Серед міліціонерів були, й робітники й люди вільних професій, і студенти, і гімназисти.

Начальник війська сповістив, що як міліціонери через 10 хвилин не піддадуться, він стрілятиме з гармат у завод.

На паровозному заводі зранку також проводився мітинг.

Коли завод Саде війською оточило зразу-ж про це стало відомо на паровозному. Мітинг там закрили і робітники поставивши, у колони з революційними піснями і червоними прапорами, посунули по Петинській вул. на Конну площу до заводу Саде.

Не встигли паровозники вийти на площу, як в ворота заводу Саде було пущено третій орудійний випал. Площа зразу спорожнілася від цікавих і на місці лишилися лише робітники що вийшли з паровозного заводу, і вступили в бій з військом. Військо одійшло назад, щоб кулі з пістолів і бомби їх не дістали, і зпочатку залпами, а потім пачками стало стріляти в робітників. Міліціонери мусили одійти, покинувши на місці багато вбитих і поранених.

За цей час в завод Саде було випущено до двадцяти орудійних знарядів. Стріляли в завод тако-ж з пулеметів і рушниць. Міліціонери відстрілювались з вікон майстерні з рушниць і пістолів, кидали навіть бомби, але шкоди війську не могли зробити, бо ні кулі, ні бомби не доставали до війська, а до того бомби ще й не розривались.

Був поранений на смерть тільки один козак і легко сілдат-піхотинець.

Самі міліціонери на заводі теж страти великої не мали двоє було вбито і шестеро ранено.

Хвилин через 8 як почалося стріляння, обложеної викинули білий флажок. Осталось їх там не більш 150 чоловік; решта задніми ходами встигла вибратись з облоги. Серед тих, що лишилися, не було згоди і єдності. Одні висловились за капітуляцію, другі за те, аби стояти до краю. Між іншим „бундовці“ висловились проти капітуляції.

Всіх міліціонерів заарештовано на заводі 134 чоловіка. Між ними багато гімназистів і людей не робочих професій. На заводі зроблено трус, витрушено біля—20 бомб, де—кілько рушниць, багато пістолів, шаблі, кінжали и дві офіцерських форми!

Город здригнувся, коли загуркотили гармоти біля заводу Саде. Городяне стурбовані ходили по вулицях, передавали

один другому звістки про криваві події на Конній площі. Ніяких войовничих замірів проти війська мирний натовп не мав, а присутність в юрбі жінок і дітвори не могла викликати ніякої опаски. Але офіцерам, п'яним козакам і драгунам було наказано кровію залити город, і вони виконали цей загал. Без усякого поводу вони розпочали стріляти по мирній гурбі зрушниць і пулемьотів. Вулиці покрились вбитими і раненими. Як звіри, лютовали п'яні козаки і драгуни, стріляли навіть в окремих мимойдучих людей і не давали санітаріам Червоного Хреста підбрати пораниених.

Усіх вбитих і ранених за день 12 грудня **104** душі. Приближно 20 душ вбитих і померших від ран. Багато пораниених лехко не зареєстровано. Виставного похорону жертвам 12 грудня адміністрація не дозволила зробити.

Після 12-го і до останнього часу хроніка харьківського життя визначається лише наскоками поліції і козаків на мирних мешканців, денними розбоями і здирством. Арешти йшли за арештами; останніми в цім році були заарештовані всі складачі (наборщики) типографії Бенгіс, а сама типографія закрита.

Військовий стан дає себе тепера добре почувати.

А. Ільченко.

Початок Січня 1906 р.

З селянського життя на Полтавщині.

Зараз серед суспільства панує погляд, що рух селянський у цілому дуже нагадує Пугачивщину, Гайдамачину... Що темрява керує ним, що він—стіхія страшна тай годі!.. І йдучи працювати на село ми не тішились надією скоро повернути на свій бік селян; та склалось так, що далеко назаді зоставило всі наші сподівання. Що до стіхійности руху, то вона з'являлась наслідком того політичного ладу, серед якого доводилось жити нашим селянам вік кріз вік. Хіба можливо говорити про якусь культурність, коли за для її прояви не було ні жадної спроможности, завдяки тим політичним віковичним кайданам, що так дзвінко брязчали на скованих селянах. І бачимо, коли політичні обставини поліпшали на який час опісля оголошення маніфесту 17-го падолиста, життя селян відразу змінилось. Годі було пізнати в селянинові пригніченого, боязкого чоловіка, що жахеться навіть власної тіні. Він якось ніби випрямився і став політично зрілим, стиглим.

По всій полтавщині почались збиратись величезні збори; не було такого містечка, села, навіть хутора, де-б що дня не відбувались збори, на які сходились не тільки чоловіки, але жіноцтво й сиві діди. Любо було дивитись, як всі люди без різниці полу та літ еднались вь думках, пояснюючи свої справи, обмірковуючи своє горе. І нігде не тільки по зборах, але й на вулицях не чуто було викрику п'яниці, або соромного співу. Все стихло; почувалось всією істотою, що настав великий слухиний час, якого чекали цілі покоління.

Лад на зібраннях був дуже добрий; завше обірали представника і секретаря, які вели зібраня. Ораторами були майже виключно сами селяне. Чудові промови виливались з горячих наболілих сердець. Бурливою течією слов виливались думки,

що віками носили люде у своїх головах та не сміли голосно висловити. Здавалось, то прокинулись знову колишні велетні України, що сплять вже мало не два віки, та кличуть до зброї за волю. Здавалось, що хвилює знову славетне лицарство— що ось-ось різл'ється воно великими степами нашої розкішної України, щоб здобути волю та вже не випустити зі своїх могутніх рук. І дійсно, почався лунати поклик до зброї. Але зброя уже не та, що була кілька віків поперед. Течуть часи, міняються засоби боротьби. Не рушницями та шаблями замислив здобути волю—селянський пролетаріят ставе вище поклик: „не хсчу“. Кращим засобом боротьби по усій полтавщині ухвалили страйк. Пролетаріят зрозумів і добре з'ясував собі, що він справжній господарь всього добра, яке сам втворив і на яке він зараз може тільки дивитись, та конати у злидях, віддаючи праці за чорствий шматок хліба усі свої сили. Горячим своїм розумом—селянський пролетаріят дійшов, що такого становища далі бути не повинно. І він сказав своє могутне: „не буде“. Скрізь зроблено постанови страйкувати доти, „поки усі пани не повтікають та позоставляють свої землі селянам, бо як селяне не процюватимуть, то землі панам будуть не потрібні“. І справді, багато панів зараз же почали збирати своє збіжжя та тягти мерщій з сел. Вони розпродували за безцін свою худобу, посіви, позоставляли землі і твердо порішили позбутись їх, на яких тільки можливо умовинах. Другі пани зо всією своєю сім'єю примушені були робити те діло, що раніш робили наймити. Вони цілий день годували та напували свою худобу. І ні за які гроші не могли добути наймита, щоб поміг їм. Ся згода селян каже нам про великий поступ між селянами пролетарських поглядів. Вони тапер добре зрозуміли усю протележність інтересів своїх та багатирів і що тільки згодою та єднанням можуть вони здобути собі прав на продукти своєї праці. Та добре зрозумів селянський пролетаріят, що землею він заволодіє тільки через „учредітельне зібрання“, скликане на підставі загального, прямого, рівного, таємного виборчого права. І через те селяне потрібують скликаня „учредітельного зібрання“, а не Державної Думи, до якої вони відносяться цілком ворожо. Не буває ні якого зібраня, на якому вони не домагались би сього. Навіть на з'їзді представників селянства, скликаних повітовим земством за для внясненя бажань селянства,

що до землі, рішуче вимагалось усіма селами полтавщини, приговорами усіх волостів „учредітельного зібраня“. Представники ті голосно заявили, що їм доручено усіма засобами домагатись здійснення сего бажаня. Сей приклад свідчить про те, що селянський пролетаріят доріс до того, щоб йти поруч з городським. Він уже не загальмує поступового руху, а навпаки зміцнить його велику силу. Але серед селян так багато глитаїв, що ловять тепера дріжжаки, хапаються за свої кешені та запобігають усіма засобами зломити революційний запал селян. Сюди можна віднести усіх заможних селян. Вони за приводом поліції та земських начальників улаштовують скрізь партію „правового порядку“. Треба сказати, що з великою енергією вони заповнюють усі села своїми закликами—але пролетаріят знає цим закликам справжню ціну. На людних зборищах представників сієї партії, як і треба було сподіватись, зустрічають вельми не прихильно. Так у м. Решетилівці, зараз же опісля маніфесту, на зібранню, де було кілька тисяч народу—вони через писаря пристава підбивали послати телеграмму до Царя та подякувати его за „великі вольности“. Та коли її було прочитано, піднявся страшенний гвалт. Домагались усі грізним покликком, щоб телеграмма була зараз же розірвана на дрібненькі клаптики, позаяк нічого ще не получили, а обіцянкам кінця нема. Писарь не міг перечити грізній волі народу і знищив тут же прилюдно, при криках радости, телеграмму.

Так замір „партії правового порядку“ розбився о самосвідомість народу. Пройшли часи, коли людей морочили не вартими словами. Тепера усі зрозуміли, що нема чого сподіватись за помози ні від кого, що сила тільки в них, що лише солідарність та розумінне своїх інтересів, інтересів народу дадуть селянам спроможність добитись політичного та економічного визволення. І поклик про єднання селянських пролетарських мас лунає по всій Полтавщині, скликаючи до спілок. І майже нема по всій полтавщині навіть маленького села, де б не було селянського комітету.

Микита Ткаченко.

Хроніка та бібліографія

З'їзд іногородців у Петербурзі. 19—21 падолиста 1905 р. відбувся у Петербурзі з'їзд іногородців, на якому прийняли участь представники азербейджанців (закавказьких татар), вірменів, білорусів, грузинів, євреїв, киргизів, латишів, поляків, татар, українців, естів і фінляндців. Членів з'їзду було 115 чоловік, з них українців до 25 чолов. Перші засідання були присвячені докладам представників про розвій національною руху кожної нації і сучасного становища політичних партій. Від українців виступали д. Б. Гронченко від укр. радикальної партії, д. Л. Жебуньов від демократичної, а д. І. Личко познайомив з'їзд з історією і діяльністю Української Соціал-Демократичної робітничої партії. (тоді Р. У. П.)—Ся інформативна частина з'їзду заняла більшу половину усіх засідань; дала дуже великий матеріал що до з'ясування сучасного становища пригноблених націй, намалювала широку картину різноманітного надмірного утиску, який витримують підвладні уподаючому бюрократизмові нації. Коли-ж почали обмірковувати ті засоби, які б могли забезпечити мирне сожиття народів Росії, та дійти до згоди представникам буржуазії, які склали значну більшість членів з'їзду, з невеличкою купкою представників соціал-демократії, було звичайно не можливо. Профессор Бодуен-де-Куртене прямо завив, що тепер замість самодержавія бюрократії маємо сомодержавіє пролетаріату і що се йому одноково ненависно. Коли-ж латиш—соціал-демократ почав казати, що не можна націю роздивлятьсь, яко щось ціле, що пролетаріат не може йти у національному питанню рука об руку з буржуазією, то бучні протести і голоси не довали йому висловитись; лише після енергійного нагадування президента про вільність слова, латиш міг кінчити свою промову. Представники соціалістичних партій, бачучи, що з'їзд прийняв характер цілком буржуазійний покинули з'їзд і зробили окремі засідання, про результати яких ми подамо у слідуючому числі. В решті на з'їзді була принята така резолюція: „представники від азербейджанців, вірмен, білорусів, грузинів, євреїв, киргизів, латишів, литовців, поляків, татар, українців, естів, прослухавши реферати про національне становище перелічених націй; обміркувавши сучасний політичний стан Росії, винесли ось які постанови—

1. Боротьба за політичне визволення, яка розчищає ґрунт за для демократичного переустрою Росії, є спільна—справа усіх народностей Росії.

2. Народности сі дуже зацікавлені у тім, щоб будучий устрій забезпечив усім вільність і повний духовний і матеріальний розвиток.

3. З'їзд визнає неможливість і не допустимість централізації усього законодавства і управ в такій великій і ріжноманітній з економічного, релігійного; національного боку державі, як Росія.

4. З'їзд признає, що въ децентралізації державної влади і організації народоправства на федеративних підставах зацікавлені усі народи Росії.

5. В інтересах народностей, які не мешкають на одній території, а також в інтересах національної меншости на кожній такій території мусять бути загально-державною конституцією установлені такі норми, які забезпечили-б для сієї меншости кожної нації ненарушність її національних прав і інтересів.

Одним із засобів здійснення сієї мети, на погляд з'їзду, є система пропорціонального представництва, як у загально державному парламенті, так і у місцевих сеймах.

Для переведення до життя сих постанов, з'їзд уважає необхідним закласти спілку народностей за для взаємної допомоги в боротьбі за національні права“.

Після цієї резолюції з'їзд заснував спілку „автономістів-федералістів“, вибрав комітет, якому доручив скликати вже делегатський з'їзд од усіх партій і груп народів, які визнають автономію, видати протоколи з'їзду і виробити детальний Устав Спілки, який був в загальних расах прийнятий на з'їзді.

М.

„Обрусѣніе“ України.

Господину предсѣдателю

Общества имени Т. Г. Шевченко.

Возвращая при семъ препровожденную при прошеніи на имя Главнаго Управленія по дѣламъ печати книгу подъ заглавіемъ „Поезій Тараса Шевченка“, С.-Петербургскій Цензурный Комитетъ, согласно предписанію Главнаго Управленія по дѣламъ печати, имѣетъ честь увѣдомить, что книга эта дозволена къ напечатанію подъ условіемъ примѣненія къ тексту ея при печатаніи правилъ правописанія русскаго языка.

Предсѣдательствующій Членъ Совѣта Главнаго Управленія по дѣламъ печати

(підпис—невизначено)

Секретарь (підпис—невизначено)

Дали дозвіл на друк *повного* збірника творів Тараса Григор., Шевченка, але забаронено українським правописом!..

„Все это было бы смѣшно, если бы не было такъ грустно“.

Ш.

„Чорна сотня агитує по українськи.

Нам надіслано відозву під заголовком:

„Къ солдатамъ и матросамъ. Орѣховъ (Таврическій)“

Відозва ця, проміж іншим, була одержана Командіром одного з Чорноморських флотських екіпажів для розповсюдження серед морських команд.

подамо де-кілька виписок з відозви, аби познайомити з її змістом.

Орфографія виписок по відозві. Починається так: „Христолюбыве Воинство! Браты наши и сыны! Просымо васъ не прыставайте вы къ изминныкамъ и розорителямъ дорогои нашей родыны Россіи. Подумайте братья, шо тилько буде из цыхъ бунтів...“

Далі нагадується про Одесу, Лібаву, Кронштадт і Севастополь, і розповідається історія цих матросських “погромів”.

є, звичайно, основні сучасні чорносотенні аргументи, як ті, що— „Шожъ вы братья робыте, оюмниця! Покры ще не пизно, покы не забрали насъ (той васъ тоди заберуть) Пруссакры безуси“... „Нашо братья изминяете прысягу?.. Слухете смутянивъ та бунгаривъ тыхъ шо хотять, шобъ була республика та равноправіе всимъ (и тимъ, шо портреть рострелювалы)“.

Проти республіки мається чудовий довод: „...Дрейфусъ продавъ Пруссакамъ секретни документи, черезъ шо честни природни французы погыбалы, бо в тих грошей не було, а в Дрейфуса ихъ багато: тилько и того, шо посыдив до суда на Чортовимъ острови 1 год“...

Республіка знищена. Республіканські ідеї розбиті.

Тото лаври!

Крім благання є й по гроза: „Помнить, шо мы ще вирна защыта Царя и якъ шо вин потребуе насъ, то вси пидымо, нас дуже багато есть и вам покажем, яка в нас сыла есть. Не думйтеж шо, и мы поверным за вами на Царя. Э, ни! Дудкы собачи сыны“ „Покайтесьж! Та очыстыть свою совисть, будты такымы, якъ славни усмырытыли ваши...“

Нарешті кончається відозва подякою до „славных усмырытылів“: „Спасыби вамъ сухопутним, казакамъ, пихотынцямъ и артиллеристамъ, шо хоть вы не изминяете. Господь да пошлетъ вамъ здоровья. Государь нашъ батюшка вас незабуде вам награда буде. Богъ вас благословыть кончыть службу и до дому пожаловать“.

Грінгмутовці забалакали по українськи. Тото важкі часи настали!—Забалакаеш і по кіргізськи, як круто прийдеться.

Ш

Український політичний клуб в Петербурзі.

У першій половині листопада був розісланий „Проект статуту Українського політичного клубу в Петербурзі“. З проектом запрошення на 16 XI 1905 р. на збори для зтверження статуту.

Клуб—межіпартійний, але має в своєму статуті § 3, по якому „клуб приймає *активну* участь в виборовій агітації“. При такій постановці питання, можна напевне сказати, що клуб—або через хвилю розвалиться на окремі партійні організації, або волочитиме мляве, злиденне існування,

Про агітаційну діяльність клубу відомо то, що до 5 січня 1906 р. Рада Старшин клубу ніяк не могла зібрати членів на загальні збори, бо не було на се дозволу градоначальника. Тому вона радить членам подавати голоси на виборах за яку угодно партію, починаючи від Конст.-Демократів вліво. Таким робом перший же крок свого політичного життя клуб робе не одностайно, а „хто в ліс, хто по дрова“.

Ш.

Періодичні видання.

Вийшли 1 и 2 числа періодичного 2-х тижневого органа Української Соціальної Демократії (Галичина) „Воля“. Видає Микола Ганкевич. Редакція і адміністрація у Львові ул. Кампіяна ч. 13 (партер).

Бурливе російське життя великим буруном розкотилося по всій Західній Європі, придавленим дало надію на краще життя, розворушило сплячих і підняло до бою армію пригноблених, покривджених. Серед них перший повстав пролетаріят. Залунав суворий поклик: „Загальне, рівне і безпосередне виборче право з потайним голосуванням“. За пролетаріятим піднімаються ті селяне, яких життя нічим не відріжняється од життя наймитів, селяне, які звуться „полупролетаріями“.

З таких полупролетарів складається майже усе селянство східної Галичини.

Орган Української Соціальної Демократії, партії, яка працює серед пролетарів та полупролетарів Галичини, повен дописів про те, як розворушився край, як скрізь лунає все більш та більш тверде домагання загального, рівного і безпосереднього виборчого права. Скрізь по селах ідуть віча та збори селян. З сотнями й тисячами люду. Постановляються резолюції про повне виборче право і одсилаються телеграмою до міністра Гавча.

Поміщики та бюрократи вже дуже балакають проміж себе, аби завести у східній Галичині „виїмковий стан“, себ то по нащому, російському „положеніє усиленной охраны“. Але це ще більш загострює ворожі відносини між гнобителями і пригнобленими. Вже мочинаються то на тому, то на другому вічу викунуватися грізні

поклики: „До бою за право!“... „На смерть за волю, за краще життя!“...

Часопись поставила собі на меті також освітлювати по спро-
мозі своїм читачам різні питання як до теорії так і до тактики.

У числах (№ 1, № 2) надруковано переклад з „Die Neue Zeite“ 1905. Nr 51. статі Рудольфа Гільфердінга „Парляментаризм і загальний страйк“. Автор ясно розщеплює питання на частки; аналізує класові відносини у державах західної Європи; показує залежність парляментаризму від цих відносин, стежить за розвитком класової боротьби, і, нарешті, приходять до дуже цікавих висновків. Не треба й казати, щоросійське життя, російська боротьба „старого й нового“ займають не останнє місце у органі Галичанських Демократів, і часопись досить гарно знайомить своїх читачів зі станом речей у Росії. Ш.

Нові Українські періодичні видання.

В останніх числах лютого має вийти з друку Літературно сатиричний 2-х тижневик „Ціп“.

8—16 сторінок (формат „Стрекози“). Ціна на рік 4 карб.; 1/2 року—2 карб.; 3 міс. 1 карб. 1-но число 20 коп.

У Петербурзі виходитиме часопись „Українське Бжільництво“. Редактор-видавець—А. П. Єфремова.

З життя Р. С. Д. Р. П. Сими днями відбулись загальні збори „большевиків“ та „меньшевиків“ „Р. С. Д. П.“. Незгоди між ними скінчились: „с.-демократична російська партія“ стала єдиною, дві течії злились в одну. Сполучення сталось на осьяких умовах:

1) Організації „большевиків“ та „меньшевиків“ негайно зливаються по усій лінії.

2) Зливаються районні організації в формі, яка вироблюється районом, на виборчих підставах.

Прим. Відступлення від виборничої засади можливо тільки в випадках надзвичайних.

3) Районний комітет керує справами повного району в межах загальногородських та партійних потреб.

4) Райони збирають по 4 чоловіка в загальногородський комітет, який руководить всіма. Його рішення для всіх обов'язкові.

Прим. У виборах в загальногородський комітет може виставлятися у кандидати кожен партійний робітник.

5) Загальногородський комітет може утворювати групи зо для різної партійної праці.

Взаємні відносини комітету та улаштованих груп установа загально-городський комітет.

6) Загально-городському комітетові вільно зазивати у свій состав і організації не більше четвертини районних представників.

7) Загально-городській комітет обирає 10 чоловік в вико-

навчий комітет, якому належить керування по укладанню директив, що вироблюються загально-городським комітетом.

Прим. В надзвичайних випадках виконавчий комітет може робити постанови, за які дає відчит загально-городському комітету.

8) Всі рішення ісп. ком. обов'язкові за для районів і він відповідає тільки перед загально-городським комітетом.

Як-що завдяки поліцейским умовам не вільно зівзати загально-городською ком.—виконивчий комітет дає відчит про свою діяльність район. ком.

9) Петербургський комітет та група виділяють з себе по 8 чоловік в часовий комітет, який улаштовує сполучення та на-правляє діяльність організацій до виборів нового загально-городського ком.

10) План організації ствержується міжрайоним зібранням з представників від районів по чотирі від кожного. Т.

Відношення до Думи Р. С. Д. Р. II. Резолюція зазначає, що законом 11-го грудня фактично виключені від участі в Державній Думі пролетаріят та велика численість селянства і через те конференція сподівається, що отповіду на сей закон з боку свідомого пролетаріята буде рішуча боротьба проти сього фальшивого народного представництва. Конференція радить всім партійним організаціям скористуватись виборничими зібраннями лише не за для того, щоб обірати посла до Думи, а щоб поширити організацію пролетаріяту та повести серед усіх верств народу агітацію за вироблену партією тактику що до Думи. Т.

Аграрне питання. Конференція „більшинства“ признала, що зріст селянського руху відповідає загальним підставам революційного марксизму. Рух сей вале останні відносини кріпацтва та утворює справжні міщанські відносини. Конференція бажає змінити аграрне питання таким чином: пункт про „отрізки“ викинути. Замість сього партія буде допомогати селянам аж до конфіскації земель державних, церковних, монастирських, удільних, кабинетських та приватних. Партія ставе собі завданням самостійну організацію селянського пролетаріяту, пояснення йому протилежности його інтересів та інтересів селянського міщанства, та поширення думки про конечну мету соціалізму, який скасує поділ людей на стани та всякий визиск чоловіка чоловіком. Т.

Війна *).

Невинним сном, вкрившись рядном, Россія кріпко спала
 Покиль тая війна злая в подушках застала.
 Встала сонна, шалемонна, давай одягаться;
 Зворушилась, заходилась на війну збираться.
 А японці, сучі хлопці, тоді не зівали
 Через море, нам на горе, люд переправляли;
 Бо бідові і толкові, а ми їх не знали,
 А над ними, мов дурними, спершу глузували.
 „Ой японче, дурний хлопче, кого ти займаєш?
 Хіба в світі не хоч жити, чи русських не знаєш?
 Ви япошки малі трошки воювати з нами,
 Закидаєм, прикидаєм одними шапками.
 Ми іздавна дуже славно всюду воювали,
 Турків били, Польщу вчили, щоб нас не займали:
 Жовтопузим карапузам теж утремо носа,
 Щоб знали кого займали, препогані коси“.
 Оттак зразу для показу наші вихвалялись,
 А японці,—вражі хлопці—не дуже злякались,
 Свое діло роблять сміло і вперше на Ялу
 Гарно таки спину й боки нам понаминали.
 Мабудь для нас не в добрий час стали ті кулачки,
 Тільки й знали, що тікали, та лазили рачки.
 Оку клятий і завзятий той уже зриває,
 А Курока, як сорока, з крила забігає.
 Нодзу й Ногі—довгоногі заходять іззаду,
 Окружають тай чухрають, а в нас нема ладу.
 Оттим вони, вражі сини нас і допікали:
 Так яхидно, що й не видно—кругом забігали.
 А на морі скільки горя вони наробили:
 Броненосці, миноносці наші потопили,
 Розгромили, потрошили, скрізь порозганяли;
 Адмиралів, капітанів в плін позабирали.
 В чім-же сила, що нас били отті азіати?
 Винувати, дурюваті наші бюрократи.
 Тільки знали те, що спали, без діла шатались,
 А наукам, різним штукам, вони не павчались.
 Оберніться-ж, подивіться, як навоювали
 Перед цілим світом білим себе осміяли.
 Слава Богу за допомогу, що поміг мириться,
 Годі биться та страмиться, за чуби водиться.

Ө. Бойко.

М. Сміла, Полтав. губ.

*) Подаємо сей твір. як зразок сучасного українського народнього гумору. Автор його — швець м. Сміли Полтав. губ. Орфографія виправлена.
 Ред.

Зібрання української інтелігенції у Києві 29-го листопада відбулося людне зібрання української інтелігенції, на котрому обмірковувалось питання про пригнічене становище українського народу. Після довгочасних дебатів з приводу селянського з'їзду, котрий мав відбутись у Києві, загальні збори ухвалили ось яку резолюцію: „Українська інтелігенція у Києві, зібравшись 29-го листопада для обговорювання національного, політичного і економічного становища українського народу, винесла таку резолюцію:

Приймаючи на увагу, що українська нація складається переважно з селян—звернути всю увагу на сільські маси і розбуджувати до національної і політичної свідомости.

2) З'єднати всі сили для боротьби за вільність, як конечну умову національного розвою.

3) Допомогти всіма засобами селянському з'їздові, який має бути на днях у Києві і запросити всі верстви української суспільности сприяти цьому з'їздові.

4) Закликати всіх селян. стати за одно з поступовою українською інтелігенцією для боротьби за національне і економічне право.

5) Висловити найщиріше привітання всім українським діячам, які боролись і борються за вільність і права пригніченого рідного люду.

6) Висловити свою солідарність зо всіма поступовими силами, які борються за знесення поліцейско-самовластного державного режиму. В решті засідання один з присутніх вніс питання про заклад в біжучий рік в Києві українського політичного клубу для широкої пропаганди національних ідей.

До з'єднання Р. С.-Д. Р. П. з національними с.-д. партіями на території Російській. Відбулась конференція північних комітетів Р.-С.-Д. Р. П., на якій обмірковувалось питання про з'єднання з національними с.-д. партіями. „Всі ми бажали сього з'єднання; ми вживемо всі засоби, щоб наше гасло „Робітники всіх країв єднайтесь“ не було лише вибликом—словами. Ми розуміємо глибоке історичне і революційне значіння такого з'єднання. Але бажано було б. підкреслити ось яку сторону цієї справи. Всі ми, російські с.-д., за рідкими винятками дуже мало, або і зовсім не знайомі з програмами, тактикою, організацією і діяльністю національних с.-д. партій. Причин сьому багато і вони ясні для всіх. На мій погляд, навіть при попередніх умовинах можливо і треба було уділяти більш місця в нашому партійному письменстві обзнайомленню нас з життям цих партій. Тепер треба обов'язково зробити се. Треба зараз же закласти в наших соц. демократичних часописах ¹⁾ („Нове Життя“, „Начало“, „Борьба“, „Русська Часопись“, „Вперед“, „Московська Часопись“) виділ, в якому друко-

¹⁾ Тоді ще часописі сі не були зачинені.

вались би статті, маючи метою обзнайомити широкі верстви с.-д. робітників з сими значним питанням. Ми говорили про з'єднання, а не знаєм до ладу, з ким єднаємось, не знаємо, чи справді сі партії с.-демократичні. Прохаю товаришів з Бунду. П. С.-Д., Л. С.-Д., І. С.-Д. уділити більш уваги нам членам Р. С.-Д. Р. П. і приблизити час з'єднання“.

(„Новая Жизнь“).

Селяне та соціал-демократи. Знаменські Селяне, довідавшись що поміщик Шапошників викликав для оборони свого маєтка козаків, які вкупі з становим грабують і чинять насильство над мешканцями, ухвалили на сході, де було близько 10 тисяч людей, одповісти на насильство—насильством підпалити будівні, попсувати інвентарь, забрати добро. Дізнавшись про таку постанову селян, представники знаменського комітету с.-д. р. п. пішли до селян і вмовляли їх не робити насильств, не грабувати. Селяне послухали. Ніяких насильств та грабування не було („Приднѣпр. край“).

Од поміщика С. одержано листа, у котрому він пише: „єдина надія поміщиків зараз на соціал-демократичні партії та її „дружини“, котрі послані з Харьківа та мають великий вплив на селян. Така с.-д. „дружина“ попередила розрух економії у с. Рогані. („Харьков. Листок.“).

Просьвітне Товариство імені Тараса Шевченка в Петербурзі.

Дня 14 листопада (ноября) минулого року відбули-ся надзвичайні загальні збори обох Українських Товариств: „Общества имени Т. Г. Шевченка для вспомоществованія нуждающимся уроженцамъ южной Россіи, учащимся въ высшихъ учебныхъ заведеніяхъ Петербурга“ і „Благотворительнаго Общества изданія общепользыхъ и дешовыхъ книгъ“. Ухвалено обидва Т-ва з'єднати в одно спільне Просьвітне Товариство під визначеною вище назвою.—Товариство по новому статуту має своєю метою допомогати культурному і економічному розвитку Українського народу, а також поширенню і зміцненню його національної самосвідомости. Для осягнення сеї мети Т-во уважає за головний спосіб росповсюдження серед Українського суспільства освіти на рідній мові, а для того: а) заводити початкові Українські школи, курси, недільні класи і бесіди для дорослих, середні і вищі школи з викладовою Українською мовою; б) отчиняти бібліотеки, читальні, книгарні; в) видавати шкільні підручники, популярні книги наукового, політичного, господарського, промислового і всякого иншого змісту; г) видавати періодичний орган для поширення провідних думок Товариства; д) допомогати матеріально і духовно всім, хто працює

коло Української школи, як учителям так і учням вищих, середніх і низчих шкіл; є) засновувати філії в провінції на підставі затвердженого статуту.—С. А.

До громадянства.

Тяжка неволя держала досі український народ у великій темноті. Ні наукових знаннів, ні політичного виховання він не має. До чого се довело массу,—видко з подій останнього часу: як легко було задурити голову темним людям і підвести їх на погроми!

Народ убивав тих, хто працював для його добра,—чи є що страшніше, що трагичніше за це?

Так далі не може бути!

Мы повинні з'єднатися, щоб сотворити популярну літературу і поперед усього літературу політичну і соціально-економічну. За се перше діло ми, підписані, і беремося. Беремося зорганізувати цю справу: подбати, щоб такі книжки написано, а потім дешево їх видано й поширено.

Щоб діло се можна було впорядкувати добре і поставити широко,—треба грошей і грошей багато.

Просимо ж усіх, хто до сього діла прихильний, прислати нам на його гроші. Ні одна копійка не пропаде,—підє на діло, і всьому буде оповіщатись добрий рахунок: хто скільки дав і на що все те потрачено.

Нам довго не давали працювати для нашого народу,—покажімо ж тепер, що не ми винні в тому, що він темний! Покажімо се ділом,—своєю роботою, своїми грішми!

Як тільки приславо буде стільки грошей, щоб можна було почати справу, підписані зорганізують видавничий комітет, і він робитиме все діло.

Гроші просимо прислати на таку адресу; Київ Михайловская ул., № 10, кв. 10, Федору Павловичу Матушевському.

Б. Грінченко, С. Ефремов, М. Загірня, Ф. Матушевський, Е. Чикаленко.

Р. С. Всі газети просимо передруковувати цей лист.

II. Нові книжки ¹⁾.

Записки Наукового Товариства імени Шевченка виходять у Львові що два місяці під редакцією Михайла Грушевського. Рік XIV. Кн. V. Т. LXVII. Львів, 1905. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 192, 8°. Ціна 3 кор. Зміст: 1) Матеріяли до історії

¹⁾ Передрук з „Л—Н—В“.

української літературної мови, подав Володимир Перетц (з факсимиля рукописи). Ст. 1—32.—2) Причинки до пізнання етнографічної території Угорської Русі, тепер і давнійше, подав С. Томашівський. I. Ст. 1—18.—3) Угорський король Матвій Корвін в славянській устній словесности, розбір мотивів зв'язаних з його іменем, написав Зенон Кузеля, I—V (далі буде). Ст. 1—62.—4) Miscellanea: а) Де був Демян тисяцьким (причинок до історії урядів в Галичині першої полов. XIII в.), под. І. Крипякевич; б) Апокріф про Сивілю, под. Я. Гординський; в) До галицько-угорських відносин 1878—9 р., под. Т. Рєвакович. Ст. 2—8.—5) Наукова хроніка: а) Дневник Велевіцького як жерело до української історії, Ф. Срібного; б) Угорське шкільництво і Русини, С. Томашівського. Ст. 1—13.—6) Бібліографія (рецензії й справозданья). Ст. 1—68.

А. Кримський. Андрій Лаговський. Повість. Львів, 1905. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. VIII+252, 8°. Ціна 3 кор. Зміст: 1) До читачів. Ст. V—VII.—2) Не порозуміють ся. (Із життя істериків). Ст. 1—48.—3) Туапсе. Ст. 49—252.

Тарась Шевченко. Думки та писни кобзаря. (Видавництво „Викъ“. Ч. 49). У Києви, 1905. Коштомъ книгарни „Кіев. Старини“. Зъ друкарни Н. А. Гярича. Ст. 114, мал. 8°.

Багаття. Український альманахъ. Упорядкувавъ Ив. Лыпа. Выдання О. Л. С. Одесса, 1905. Друкарня Штаба Одесскаго воєнаго Округа. Ст. 265+III, вел. 8°. Ціна 1·20 руб.

Перша ластівка. Альманахъ молодыхъ українськихъ письменниківъ. Упорядкувавъ Мыкола Чернявський. У Херсоні, 1905. Друкарня наслід. О. Д. Ходушиной. Ціна 1·20 руб.

Богдан Барвіньський. Жигимонт Кейстутович, великий князь литовско-руський (1432—1440). Історична монографія. Жовква, 1905. Накладом автора. Печатня ОО. Василян. Ст. 170, 8°.

Огляд українсько-руської народної поезії. Написав Філярет Колесса. (Видавництво товариства „Просьвіта“. Ч. 302—303). У Львові, 1905. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 188, мал. 8°. Ціна 1 кор.

Чого нам треба? Написав Л. Яворенко. (Выдання української радикальної партії. Ч. 8). Львів, 1905. Друкарня уділова. Ст. 46, 16°.

Про державний лад у всяких народів. Пересказав М. Доленко. (Выдання української радикальної партії. Ч. 9). Львів, 1905. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 64, 16°.

С. Дікштайн. Хто з чого живе? Переклав з польської мови М. Доленко. (Выдання української радикальної партії. Ч. 13). Львів, 1905. З друкарні Народної Манєпких. Ст. 44, 16°.

Як занепащали народ на війні. Написав В. Коновченко. (Выдання української радикальної партії. Ч. 14). Львів, 1905. Друкарня уділова. Ст. 40, 16°.

Як визволитися з бідности робочим людям? Написав С. Ярошенко. (Выдання української радикальної партії. Ч. 14). Львів, 1905. Друкарня уділова. Ст. 52, 16°.

В. А. Поссе. Національна автономія та всесвітня федерація Переклад з російської мови. З передмовою В. М. (Видання редакції „Самостійна Україна“. У. Н. П.). Львів, 1905. Друкарня уділова. Ст. 42, 8°.

С. Михайлович. Про подати. Видання Української Соціально-Демократичної Спільки. Додаток до Листка Правди. (Соціально-Демократична Робітничая Партія Росії). Львів, 1905. З друкарни Народовой Манецких. Ст. 16, 16°.

Хто такі соціально-демократи? Чого хоче соціально-демократична робітничая партія Росії для селян? Листок Правди. Видання Української С. Д. Спільки). Львів, 1905. З друкарни Народовой Манецких. Ст. 32, 16°.

Страйк і бойкот. (Видання Української Соціально-Демократичної Спільки). Львів, 1905. З друкарни Народовой Манецких. Ст. 32, 16°.

Про державний лад. Написав Іван Гилька. (Видання Української Соціально-Демократичної Спільки С. Д. Р. П. Р.). Додаток до 2 ч. „Правди“. Накладом „Правди“. Львів, 1905. З друкарни Народовой Манецких. Ст. 30, 16°.

С. Дікштейн. Хто з чого живе? Накладом Революційної Української Партії. Львів, 1905. З друкарни Народовой Манецких. Ст. 46, 16°.

В. Деде. Щастє. Оповіданє. (Відбитка зі „Селянина“). Накладом Революційної Української Партії. Львів, 1905. З друкарни Народовой Манецких. Ст. 15, 8°.

Винокъ. Чытанка. Зъ 120 малюнками. Уложывъ О. Билоусенко. (Благотворительное Общество изданія общепольныхъ и дешевыхъ книгъ. Ч. 31). С.-Петербургъ, 1905. Ст. 192, 8°. Ціна 35 коп.

Олекса Стороженко. Оповіданя. IV. (Літературно-Наукова Бібліотека. С. II. Ч. 119—120). Львів, 1905. Накладом укр.-руської Видавничої Спільки. З друкарни Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 148, 16°. Ціна 80 сот. Зміст.: 1) Споминки про Микиту Леонтієвича Коржа. Ст. 3—119.—2) Стешин Ріг. Ст. 120—145.—З отсим випуском скінчила Видавничая Спілька збірне виданє українських творів О. Стороженка, перше в Галичині. Крім нього були ще два збірні виданя, але оба въ Росії (в Петербурзі, 1862 р. і 1897 р.). Правда, і се виданє не повне: до нього не ввійшов драматичний образ „Гаркуша“ (слабий з літературного погляду), одно маленьке оповіданє „Вивів дядька на сухеньке“ та три вірші: а) Кури та собака. б) Чоловік та жито. в) Україна (пор. ЛНВістник, 1898, кн. II, ст. 186—195); але досі нема загалом повного виданя творів О. Стороженка, тай мабуть не буде швидко, бо не всі рукописи письменника зібрані. Друковані були отсі його російські твори: 1) Братья близнецы. Романъ изъ быта Малоросіи въ XVIII в. 2) Сотникъ Петро Серпъ. Быль XVII в. 3) Стехинъ Рогъ. 4) Видѣніе въ несвижскомъ замкѣ. Крім того в рукописі полишили ся мемуари автора з його побуту в Вільні, написані по російськи в формі романа п. н. „Былое, но не минувшее“. В.

Твори Григорія Квітки-Основ'яненка. Том другий. (Видане Товариства „Просвіта“. Руска письменність, II, 2). У Львові, 1905. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 552, 16°. Ціна 1 кор.—В Галичині було досі лиш одно збірне видане творів Квітки (Руска Бібліотека Онишкевича, т. II), у Росії три (Куліша, Харківського земства, й Іоганзона в Києві). Одначе в порівнаню з теперішнім виданем Онишкевичове було не повне, бо в ньому не було отсих творів: а) Божі діти. б) Щира любов (повість). в) Супліка до пана іздателя. г) Листи до любезних земляків. В отсім томі крім вичислених надруковані ще оповіданя: 1) Перекотиполе. 2) Пархимове снідане. 3) На пущане як завязано. 4) Купований розум. 5) Підбрехач. Надто: Лист до Шевченка і чотири драматичні твори: 1) Шельменко—волостний писар. 2) Шельменко—денщик. 3) Сватане на Гончарівці. 4) Щира любов. Впорядковані твори хронологічно, а менше зрозумілі слова пояснені в примітках при кінці книжки. Велика дешевість книжки дає можливість кожному набути її. В.

Тарасъ Шевченко. Назаръ Стодоля. Драма на 3 діи, (Выдавныцтво „Викъ“. Ч. 50). У Києви, 1905. Коштомъ кныгарни „Кіевской Старины“. Ст. 73, м. 8°.

Василь Стефанькъ. Оповидання. С.-Петербурзь, 1905. Ст. 213+II+портрет, 8°. Ціна 70 коп. (на кращім папері 85 коп.).

Л. Яновська. Оповидання. (Выдавныцтво „Викъ“. Ч. 17). У Києви, 1905. Ст. 320, 8°. Ціна 75 коп. (на кращім папері 1 р. 25 коп.).

Днипрова Чайка. Чудный. Оповидання. (Выдавныцтво „Викъ“. Ч. 48). У Києви, 1905. Коштомъ кныгарни „Кіевской Старины“. Ст. 66, м. 8°. Ціна 7 коп.

Про вибори послів до народньої ради. Написав Ф. Чулий. (Видання Української Радикальної Партії. Ч. 10). Львів, 1905. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 32, 16°.

Чому у нас досі нема доброго ладу? Написав С. Ярошенко. Видання друге. (Видання Української Радикальної Партії. Ч. 2). Львів, 1905. Друкарня Уділова. Ст. 48, 16°.

Хто народові ворог? Написав М. Доленко. Видання друге (Видання Української Радикальної Партії. Ч. 4). Львів, 1905. З друкарні народові Манецких. Ст. 48, 16°.

III. Театр і штука.

В справі памятника Т. Шевченка в Київі. Дня 20 вересня ст. ст. постановила одноголосно київська городська рада „возбудить ходатайство о разрѣшеніи соорудить“ памятник народньому поетові Т. Шевченкові в Київі та просити про дозвіл збирання складок на нього. Ініціятиву до поставленя памятника Т. Шевченкові

в Києві дало золотоношське земство. Городська рада вибрала за дозволом міністерства окрему комісію, що має зайняти ся справою поставлення пам'ятника. До комісії належать: Н. Страдомський, Ф. Бурчак, П. Голубятників, Б. Бражників, Ор. Левицький.

Роковини уродин О. П. Стороженка. 1905 р. року минуло 100 літ від часу уродин одного зі старших наших письменників, Олекси Петровича Стороженка. Він уродив ся 1805 р. в Полтавщині, служив довгий час при війську, опісля при київським генерал-губернаторі та при міністерстві внутрішніх справ, а в кінці в Вільні при зв'язі М. Муравьові. Тут нажив собі слави дуже нетолерантного чоловіка, але ми не маємо доси виданих ніяких документів, що стверджували би або заперечували ту славу. Кілька літ перед смертю уступив із адміністраційної служби і жив на власнім хуторі Горішині, близько міста Береста (Гродненської губ.), як повітовий маршалок шляхти та предсідатель з'їзду мирових суддів. Умер 1874 р. Стороженко, як і переважна частина наших письменників у Росії, писав по українськи і по російськи З'єднав собі славу українськими оповіданнями.

Про суспільний лад загалу соціально-демократичних виборців у Німеччині опублікував берлінський учений, Др. Р. Блянк, в „Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik“ (з випуск 20-го тому) статю, що звернула багато уваги та викликала цілу низку полемічних статей та коментарів у соціалістичній та несоціалістичній німецькій пресі. Розкласифікувати виборців даної партії по їх належності до всяких соціальних груп,—се для політика річ першорядної ваги і відси він виведе цінні вказівки для дальшої агітаційної діяльності та дальшого політичного життя. Також і соціологові цікаво буде переглянути, як схрещуються різноманітні суспільні сили в свідомих змаганнях політичних партій. Можемо тут подати тільки загальні висліди Дра Блянка. Як відомо, німецька соціал-демократична партія росте незвичайно скоро; мало що більш трьох десятків літ стала вона найчисленнішою партією, гуртуючи в часи останніх виборів до парламенту на своїх кандидатів (1903 р.) висше трьох мільонів голосів. При тім партія виступає все як класове, робітницьке сторонництво. Отже Др. Блянк береться доказати, що соц. дем. німецька партія втратила вже свій класовий характер. На основі зручних зіставлень статистичних цифр доходить він до того висновку, що на три мільйони соц. дем. виборців у 1903 р. найменше 750.000, отже більш-менш $\frac{1}{4}$ частина, не належить до робітницької класи, а походить із буржуазних верств. Сей високий процент буржуазних виборців що раз у раз більшає, надає цілій партії характер всенароднього сторонництва всіх демократичних елементів нім. суспільности та спричинює вже тепер, а далі чим раз то більш спричинюватиме розлад й суперечности у внутрі соц. дем. партії—між її непримиримою пролетарсько-соціалістичною теорією та її загально-поступовою, демократичною практикою. На думку Дра Блянка, напрям загально демократичний візьме в

партії верх і вона стане партією всіх поступових елементів Німеччини. Проти таких гороскопів для своєї партії відповів Бебель у „Die Neue Zeit“, доказуючи, що висновки Блянка ґрунтуються на деяких статистичних похибках, котрі—як що їх візьмемо під ину вагу—покажуть нам, що на ділі партія й далі остається класовим робітницьким сторонництвом, та що буржуазні виборці творять ледве $\frac{1}{6}$ частину загалу соц. дем. виборців. Беблеві висновки справив Бернштайн у „Sozialistische Monatshefte“, приймаючи відношене не-пролетарських виборців до загалу соц. дем. партії як 1 : 5, та зазначаючи, що партія, яка стремить до такого глибокого й основного перотворення цілого суспільного життя й усіх його функцій, як се має на меті соціял-демократія, мусить зійти зі строго класового становища одної тільки верстви, а намагатись до придбання собі фактичної більшості нації,—та, що супроти сего вона мусить у певним значіню стати „всенародною“ партією.—В кінці подам іще одно: Серед німецького селянства придбала собі нім. соц. партія при останніх виборах 735.000 голосів, себто найбільше з усіх нім. партій — з виїмком католицького центра.

В. П.

О Г О Л О Ш Е Н Н Я .

ПЕРЕДПЛАТА на 1906 рік.

Рідний Край

Часопись політична, економічна, літературна і наукова виходитиме в 1906 році раз на тиждень, в форматі тижневих журналів по 8—16 сторін.

У ЧАСОПИСІ БУДУТЬ ОСЬ ЯКІ ВІДДІЛИ:

1. Що потрібно для нашого народу, особливо для селян хліборобів і всіх трудящих людей.
2. Що діється на Україні, також в Галичині й на Буковині.
3. Що діється в цілій Росії. Звістки з столиць.
4. Що діється по чужих землях, що єсть там доброго, що й нам би годилося.
5. Звістки й листи з різних городів і сел (про земства, товариства, про все що діється доброго і лихого).
6. Наукові статті і звістки (історія, література, медицина, ветеринарія, сільське хазяйство, промисли, і т. д.).
7. Оповідання, вірші, фельетон.
8. Дрібні звістки (про заробітки, торги, ціни і т. д.).
9. Бібліографія.—Запитання читателів і відповіді редакції про всякі діла: судові, хазяйські та иньші.
10. Оповістки усякі.

Передплата за журнал з додатками на рік **3** карбованці на місяць **35** коп. з пересилкою, окремі числа по **8** коп., додатки по **3** коп. без пересилки. За кордон на рік. **5** карб.

Книгарям комісійних за передплату на рік 5%. За продаж окремих №№—25%.

Листи і гроші засилати треба під адресою: Полтава, Протопоповська ул., будинок Оксюза, № 41, (біля пошти) до редакції часопис „РІДНИЙ КРАЙ“.

Просимо усіх прихильників і читателів наших надсилати нам звістки про діяльність земств, городських дум, усяких товариств і організацій, звістки про постанови сільських і волостних сходів, селянських спілок і иньші новини,

Редактори одвічальні: *М. Дмитрієв* и *Гр. Коваленко*.
Видає *Гр. Маркевич*.

Ежедневная литературно-политическая, экономическая и общественная газета

„КІЕВСКІЕ ОТКЛИКИ“

(Третій годъ изданія).

Газета выходитъ въ форматѣ и по программѣ большихъ столичн. изданій. Интересамъ и нуждамъ мѣстнаго края „Кіевскіе Отклики“ удѣляютъ особое вниманіе.

Въ газетѣ принимаютъ участіе: В. Ф. Александровскій, проф. В. Г. Бажаевъ, Е. И. Бронштейнъ, И. К. Брусиловскій, Н. Бѣлозерскій, Е. И. Булгакова, проф. С. Н. Булгаковъ, Е. Г. Бердяева, Н. А. Бердяевъ, С. А. Буда, проф. Ю. Н. Вагнеръ, Л. В. Василевскій, В. И. Василенко, Н. П. Василенко, В. В. Водозовъ, М. Е. Волошинъ, М. Т. Волинскій, Л. Н. Войтоловскій, П. А. Гармашевъ, Н. Л. Геккеръ, М. И. Генинъ, прив.-доц. М. Н. Гернетъ, Б. Д. Гринченко, Я. С. Гольденвейзеръ, С. И. Гусевъ-Оренбургскій, проф. М. В. Давнаръ-Запольскій, Н. С. Долинскій, С. И. Дрелингъ, Ю. М. Древницкій, Н. П. Дружининъ, Ф. Н. Еремѣевъ, С. А. Ефремовъ, проф. В. Я. Желѣзновъ, Г. К. Житомирскій, М. Д. Загряцковъ, А. В. Заремба, И. В. Ивановъ, проф. С. А. Ивановъ, А. С. Изгоевъ, В. С. Илличъ-Свитычъ, Я. К. Имшенецкій, Н. В. Калишевичъ, проф. Н. И. Карѣевъ, прив.-доц. И. А. Кистяковскій, Г. А. Коваленко, А. Ковровъ, В. Г. Короленко, В. С. Кульженко, Е. А. Кивлицкій, Ю. Н. Лавриновичъ, М. К. Лемке, Ф. Д. Липманъ, Л. С. Личковъ, С. Г. Лозинскій, Т. В. Локоть, М. В. Лучицкая, проф. И. В. Лучицкій, А. Д. Марголинъ, Л. Н. Марессъ, М. М. Могилянскій, И. А. Новиковъ, Т. И. Осадчій, К. М. Панкѣевъ, проф. В. Н. Перетцъ, М. Б. Ратнеръ, А. П. Рузскій, проф. Д. П. Рузскій, Н. П. Рузскій, А. Ф. Саликовскій, В. И. Семевскій, М. А. Славинскій, А. А. Сливинскій, Н. П. Стародворскій, И. М. Стешенко, прив.-доц. Моск. унив. Б. И. Сыромятниковъ (сотруд. „Рус. Вѣд.“), прив.-доц. Е. В. Тарле, Н. И. Тимковскій, П. А. Тулубъ, А. Я. Тэзи, Л. Л. Фельдзеръ, В. М. Хижняковъ, Л. И. Шестовъ, Т. Л. Щепкина-Куперникъ, Л. Н. Яснопольскій, Б. К. Яновскій, А. И. Ярошевичъ и др.

О наиболѣе важныхъ событіяхъ государственной, общественной и литературной жизни „КІЕВСКІЕ ОТКЛИКИ“ ежедневно получаютъ сообщенія изъ Петербурга, Москвы и Варшавы по телеграфу отъ своихъ специальныхъ корреспондентовъ.

„Кіевскіе Отклики“ имѣютъ также корреспондентовъ въ Парижѣ, Вѣнѣ, Берлинѣ, Лондонѣ и др. европейскихъ центрахъ.

Подписная цѣна на „Кіевскіе Отклики“:

- На годъ на 6 мѣс. на 3 мѣс. на 2 мѣс. на 1 мѣс.
 1) съ доставкой и пересылкой 8 р. 4 р. 50 к. 2 р. 50 к. 1 р. 75 к. — р. 90 к.
 2) За границу . . . . . 14 р. 7 р. 25 к. 3 р. 75 к. 3 р. — к. 1 р. 50 к.

При непосредственномъ обращеніи въ главную контору г.г. студенты и учащіеся въ среднихъ учебныхъ заведеніяхъ, а также учителя народныхъ училищъ, лица сельскаго духовенства, крестьяне и рабочіе уплачиваютъ за газету 75 коп. въ мѣсяць.

Льготная подисна у комиссіонеровъ недѣйствительна.

За перемѣну адреса иногородніе подписчики уплачиваютъ 30 коп. а городскіе переходя въ иногородніе—50 коп. При перемѣнѣ адреса или при возобновленіи подписки просятъ указывать свой прежній адресъ. ☼ Для гг. подписчиковъ, затрудняющихся единовременнымъ взносомъ годовой платы, допускается **разсрочка** при непремѣнномъ лишь **условіи непосредственнаго обращенія въ контору газеты, а не чрезъ комиссіонеровъ: для иногороднихъ и городскихъ съ доставкой: по 1 рублю въ теченіе первыхъ 8 мѣсяцевъ, или при подпискѣ—3 р., къ 1-му Мая—3 р. и къ 1 Сентября—2 р.**

Подписка принимается только съ 1-го числа каждаго мѣсяца.

Желающимъ ознакомиться съ изданіемъ, газета высылается по присылкѣ адреса.

Доставляющіе подписку книжные магазины, земскіе склады и управы, частныя и общественныя библіотеки, потребительныя общества, газетные кіоски и бюро, агенты по приему подписки въ разныхъ учрежденіяхъ могутъ удерживать за комиссію и пересылку денегъ 10 проц. съ подписной цѣны каждаго экземпляра. За объявленія и продажу газеты въ розницу уступка по особому соглашенію съ конторою. Редакція и главная контора находятся: въ Кіевѣ, Прорѣзная ул. (уголъ Музыкальнаго переулка) № 4. Телефонъ № 589.

ПРИНИМАЕТСЯ ПОДПИСКА
НА ЕЖЕДНЕВНУЮ ГАЗЕТУ

„ПРИВОЛЖСКІЙ КРАЙ“

на 1906 годъ.

Ближайшее участіе въ газетѣ принимаютъ слѣдующія лица: Архангельскій Н. М., Березинъ М. Е., Березовъ Ф. А., Воскресенскій Ф. Ф., Голубевъ В. С., Горьковъ М. А., Димо Н. А., Ершовъ А. И., Жилкинъ И. В., Кузнецовъ Е. П., Ляховецкій И. М., Майзель Д. М., Марковскій С. А. (Свѣтловъ), Масловъ П. П., Маціевичъ К. А., Николаевъ Е. П., Оболдуевъ Г. А., Подъяпольскій П. П., Португаловъ В. В., Павчинскій Э. І. (Молотъ), Полякъ В. Н., профессоръ Рожковъ Н. А., Россовъ Н. Д., Семешко Гр. Ф., Сержниковъ В. К., Семеновъ А. К., Сергѣевъ В. П., Соколовъ В. М., Соколовъ П. Н., Сѣровъ В. М., Тезяковъ Н. И., Тимковскій Н. А., Топуридзе Д. А.

Собственные корреспонденты во всѣхъ уѣздныхъ городахъ и крупныхъ пунктахъ саратовской губерніи и въ приволжскихъ уѣздахъ Самарской губерніи.

Годовая плата для иногороднихъ: въ годъ 5 р., полгода 3 р., 3 мѣс. 1 р. 70 коп., 1 мѣс. 60 коп.; для подписчиковъ изъ г. Саратова, сл. Покровской и саратовскаго уѣзда (при условіи пересылки по земской почтѣ) въ годъ 4 р., полгода 2 р. 40 коп., 3 мѣс. 1 р. 40 к. и 1 мѣс. 50 к.

Для годовыхъ подписчиковъ допускается разсрочка платы: при подпискѣ 1 р. для городскихъ и 2 руб. для иногороднихъ и затѣмъ по 1 р. къ 1 марта, 1 мая и 1 іюля. Болѣе льготная подписка по особому соглашенію.

Подписка въ разсрочку должна быть непременно оговорена.

Контора и редакція газеты помѣщаются въ г. Саратовѣ на Б.-Казачьей ул., въ д. Зейфертъ.

Редакторы: *Н. М. Архангельскій* и *Д. А. Топуридзе*.
Издатель *Д. А. Топуридзе*.

ОТКРЫТА ПОДПИСКА НА 1906 ГОДЪ
на ежедневную, безцензурную общественно-политическую,
литературную и экономическую газету

ЦАРИЦЫНСКАЯ ЖИЗНЬ.

Подписная цѣна обозначена въ заголовкѣ.

Программа газеты: Сообщенія правительственныхъ распоряженій, циркуляровъ, манифестовъ. Телеграммы. Передовыя статьи по вопросамъ общественнымъ и политическимъ. Фельетоны. Вѣсти и слухи. Хроника мѣстной жизни. Обзоръ печати. Судебные отчеты. Отдѣлъ корреспонденцій. Областная хроника. Библиографія. Театръ и зрѣлища. По Россіи. Смѣсь. Объявленія.

Настоящій жгучій моментъ нашей общественной и государственной жизни настоятельно требуетъ появленія въ нашемъ городѣ такого органа печати, который освѣщаль бы какъ мѣстныя, такъ и общегосударственныя текущія событія съ точки зрѣнія интересовъ широкихъ трудящихся классовъ населенія, что и составитъ основную задачу нашей газеты.

Въ составъ редакціи входятъ сотрудники: *А. И. Милославскій, Н. С. Розановъ* и *П. В. Гвоздевъ*. Кромѣ того, въ газетѣ приметъ ближайшее участіе рядъ мѣстныхъ общественныхъ дѣятелей. На уѣздную жизнь и явленія общественной жизни областного района будетъ обращено особое вниманіе. Съ этою цѣлью редакція сдѣлаетъ все возможное для привлеченія сотрудниковъ-корреспондентовъ. Широкое значеніе торгово-промышленной дѣятельности въ жизни мѣстнаго края побуждаетъ насъ отвести одно изъ видныхъ мѣстъ въ нашей газетѣ отдѣлу справочныхъ цѣнъ на товары и обзору рынковъ.

Подписка принимается: 1) въ конторѣ редакціи (Вознесенская улица домъ Калинина, рядомъ съ Уѣзднымъ Съѣздомъ); 2) въ типографіи В. Р. Федоровой (Московская ул., домъ Плотниковой); 3) въ городской публичной библиотекѣ (Петровская ул., домъ Тархановой) и 4) у врача Н. С. Розанова (Пушкинская ул., домъ Каверина).

Объявленія принимаются исключительно въ конторѣ газеты. Газета временно будетъ печататься наличнымъ запасомъ имѣющимся въ нашей типографіи шрифта. Съ возобновленіемъ правильнаго товарнаго движенія съ Москвой весь шрифтъ будетъ замѣненъ новымъ въ самомъ непродолжительномъ времени.

Редакторъ-издатель *Н. Розановъ*.

В О Л Я

Орган української соціальної демократії.

Виходить 2 рази у місяць 1-го та 15-го

і коштує 3 корони річно.

Для Америки 1 доляр. — Поодинокє число 10 сотиків.

Редакція і адміністрація

у Львові ул. Кампіяна ч. 13 (партер).

Видає Микола Ганкевич.

Одвічає за редакцію Семен Вітик.

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСТНИК

місячник літератури, науки й суспільного життя, IX рік виданя, виходить у Львові под редакцією М. Грушевського, В. Гнатюка і І. Франка. книжками 12—15 арк. Річна передплата для Росії 8 руб. (можна платити частинами), піврічна 5 руб., поодинокі книжки 1 р.

Записки наукового товариства ім. Шевченка

український науковий журнал, під редакцією М. Грушевського. XV рік., виходить що два місяці книжками по 15 аркушів. Передплата вь Росії 6 руб. на рік, поодинокі книжки 1 р. 50 коп.

Посилати на адресу: Львів (Lemberg), Австрія, Чарнецкого 26, Літ.-Наук. Вістник (Anzeiger für Literatur und Wissenschaft), або Наук. тов. ім Шевченка (Sevcenko-Gesellschaft der Wissenschaften), або Київ, Безаковская 14, книгарня Київ Старини.

Як скоро тамошні відносини дозволять, в Києві будуть отворені видділи редакцій.

Від редакції.

Технічні, друкарські та інші перешкоди не дали змоги випустити перше число „Віл. Укр.“ в початку січня (января). Тому редакція випускає перших два числа в одній книжці подвійного розміру (9 аркушів) і призначає ціну окремого подвійного примірника **50** коп.

Ціна 50 коп.
